

## Emancipatiemonitor 2004



# Emancipatiemonitor 2004

Wil Portegijs (SCP)  
Annemarie Boelens (CBS)  
Linda Olsthoorn (CBS)



Sociaal en Cultureel  
Planbureau



Centraal Bureau  
voor de Statistiek

Den Haag, november 2004

Het Sociaal en Cultureel Planbureau is ingesteld bij Koninklijk Besluit van 30 maart 1973.

Het Bureau heeft tot taak:

- a wetenschappelijke verkenningen te verrichten met het doel te komen tot een samenhangende beschrijving van de situatie van het sociaal en cultureel welzijn hier te lande en van de op dit gebied te verwachten ontwikkelingen;
- b bij te dragen tot een verantwoorde keuze van beleidsdoelen, benevens het aangeven van voor- en nadelen van de verschillende wegen om deze doeleinden te bereiken;
- c informatie te verwerven met betrekking tot de uitvoering van interdepartementaal beleid op het gebied van sociaal en cultureel welzijn, teneinde de evaluatie van deze uitvoering mogelijk te maken.

Het Bureau verricht zijn taak in het bijzonder waar problemen in het geding zijn, die het beleid van meer dan één departement raken.

De minister van Volksgezondheid, Welzijn en Sport is als coördinerend minister voor het sociaal en cultureel welzijn verantwoordelijk voor het door het Bureau te voeren beleid. Omtrent de hoofdzaken van dit beleid treedt de minister in overleg met de minister van Algemene Zaken, van Justitie, van Binnenlandse Zaken en Koninkrijkrelaties, van Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen, van Financiën, van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer, van Economische Zaken, van Landbouw, Natuurbeheer en Visserij, van Sociale Zaken en Werkgelegenheid.

© Sociaal en Cultureel Planbureau/Centraal Bureau voor de Statistiek, 2004

SCP-publicatie 2004/19

DTP: Mantext, Moerkapelle

Omslagontwerp: Bureau Stijlzoorg, Utrecht

© Omslagillustratie: Hollandse Hoogte

Verspreiding in België: Maklu-Distributie

Somersstraat 13-15, B-2018 Antwerpen

ISBN 90-377-0190-6

ISSN 1569-4674

NUR 740

*Dit rapport is gedrukt op chloorvrij papier.*

Sociaal en Cultureel Planbureau

Parnassusplein 5

2511 VX Den Haag

Telefoon (070) 340 70 00

Fax (070) 340 70 44

Website: [www.scp.nl](http://www.scp.nl)

E-mail: [info@scp.nl](mailto:info@scp.nl)

Centraal Bureau voor de Statistiek

Prinses Beatrixlaan 428

Postbus 4000

2270 JM Voorburg

Tel. (070) 337 38 00

Fax (070) 387 74 29

Website: [www.cbs.nl](http://www.cbs.nl)

E-mail: [infoservice@cbs.nl](mailto:infoservice@cbs.nl)

Kloosterweg 1

Postbus 4481

6401 CZ Heerlen

Tel. (045) 570 60 00

Fax (045) 572 74 40

# Inhoud

|                                                                  |    |
|------------------------------------------------------------------|----|
| Voorwoord                                                        | I  |
| Samenvatting                                                     | 3  |
| 1 Inleiding                                                      | 9  |
| 1.1 Inleiding                                                    | 9  |
| 1.2 Emancipatiedoelen                                            | 9  |
| 1.3 Derde emancipatiemonitor                                     | 11 |
| 1.4 Samenwerking SCP en CBS                                      | 12 |
| 1.5 Leeswijzer                                                   | 13 |
| Noten                                                            | 14 |
| 2 Bevolking                                                      | 15 |
| 2.1 Inleiding                                                    | 15 |
| 2.2 Leeftijdsopbouw                                              | 15 |
| 2.3 Allochtonen                                                  | 16 |
| 2.4 Huishoudens                                                  | 19 |
| 2.5 Kinderen krijgen                                             | 22 |
| 2.6 Een Europese vergelijking                                    | 27 |
| 2.7 Slotbeschouwing                                              | 29 |
| Noot                                                             | 31 |
| 3 Onderwijs                                                      | 32 |
| 3.1 Inleiding                                                    | 32 |
| 3.2 Het einde van het basisonderwijs                             | 32 |
| 3.3 Het voortgezet onderwijs                                     | 34 |
| 3.4 Het middelbaar beroepsonderwijs                              | 42 |
| 3.5 Het hoger onderwijs                                          | 44 |
| 3.6 Onderwijsniveau en -richting van de bevolking                | 49 |
| 3.7 Arbeidsmarktperspectieven van meisjes- en jongensopleidingen | 53 |
| 3.8 Leren op latere leeftijd                                     | 56 |
| 3.9 Een Europese vergelijking                                    | 58 |
| 3.10 Slotbeschouwing                                             | 60 |
| 4 Betaalde arbeid                                                | 63 |
| 4.1 Inleiding                                                    | 63 |
| 4.2 Deelname aan betaalde arbeid                                 | 64 |
| 4.3 Werkzame beroepsbevolking                                    | 73 |
| 4.4 Werkloosheid en arbeidsongeschiktheid                        | 82 |

|     |                                                                        |     |
|-----|------------------------------------------------------------------------|-----|
| 4.5 | Slotbeschouwing                                                        | 88  |
|     | Noten                                                                  | 90  |
| 5   | <i>Onbetaalde arbeid en de combinatie van arbeid en zorg</i>           | 91  |
| 5.1 | Inleiding                                                              | 91  |
| 5.2 | Deelname aan onbetaalde arbeid                                         | 92  |
| 5.3 | Combinatie van arbeid en zorg                                          | 99  |
| 5.4 | Voorzieningen voor het combineren van arbeid en zorg                   | 102 |
| 5.5 | Opvattingen over het combineren van arbeid en zorg                     | 109 |
| 5.6 | Ruimte voor een meer gelijke taakverdeling                             | 116 |
| 5.7 | Meningsverschillen over de taakverdeling                               | 126 |
| 5.8 | Slotbeschouwing                                                        | 130 |
|     | Noten                                                                  | 132 |
| 6   | <i>Inkomen</i>                                                         | 133 |
| 6.1 | Inleiding                                                              | 133 |
| 6.2 | Inkomensverschillen tussen mannen en vrouwen                           | 134 |
| 6.3 | Verschillen in beloning tussen vrouwen en mannen                       | 139 |
| 6.4 | Vrouwen en lage inkomens                                               | 142 |
| 6.5 | Economische zelfstandigheid                                            | 148 |
| 6.6 | Opvattingen over een eigen inkomen voor vrouwen                        | 151 |
| 6.7 | Slotbeschouwing                                                        | 153 |
|     | Noten                                                                  | 155 |
| 7   | <i>Geweld tegen vrouwen en meisjes</i>                                 | 156 |
| 7.1 | Seksespecifiek geweld, huiselijk geweld en schending van mensenrechten | 156 |
| 7.2 | Door politie en justitie geregistreerd geweld                          | 157 |
| 7.3 | Door vrouwen en mannen ervaren geweld                                  | 162 |
| 7.4 | Geweld tegen vrouwen volgens registraties van hulpverleners            | 167 |
| 7.5 | Vrouwenhandel, genitale verminking, eerwraak en loverboys              | 170 |
| 7.6 | Opvattingen over geweld tegen vrouwen                                  | 173 |
| 7.7 | Aanpak van huiselijk geweld                                            | 174 |
| 7.8 | Slotbeschouwing                                                        | 176 |
|     | Noten                                                                  | 178 |
| 8   | <i>Politieke en maatschappelijke besluitvorming</i>                    | 179 |
| 8.1 | Inleiding                                                              | 179 |
| 8.2 | Vrouwen in hogere beroepen, het management en de hoogste loondecien    | 181 |
| 8.3 | Bedrijfsleven                                                          | 184 |
| 8.4 | Maatschappelijk middenveld                                             | 188 |
| 8.5 | Politiek en openbaar bestuur                                           | 196 |
| 8.6 | Een Europese vergelijking                                              | 200 |
| 8.7 | Opvattingen over vrouwen en besluitvorming                             | 201 |

|       |                                                                                                                 |     |
|-------|-----------------------------------------------------------------------------------------------------------------|-----|
| 8.8   | Bekendheid met emancipatiebeleid van de overheid en eigen beleid                                                | 202 |
| 8.9   | Slotbeschouwing                                                                                                 | 204 |
|       | Noot                                                                                                            | 208 |
| 9     | <i>Meer vrouwen aan de top: effecten van maatregelen om het aandeel van vrouwen in topfuncties te vergroten</i> | 209 |
| 9.1   | Tijd voor een doorbraak                                                                                         | 209 |
| 9.2   | Emancipatiebeleid gericht op vergroting van het aandeel van vrouwen in de top                                   | 210 |
| 9.3   | Factoren van invloed op in-, door- en uitstroom van vrouwen bij hogere functies                                 | 211 |
| 9.4   | Onderzoek naar maatregelen en hun effecten                                                                      | 213 |
| 9.5   | De bevindingen                                                                                                  | 215 |
| 9.6   | Verankering van maatregelen in regulier beleid                                                                  | 222 |
| 9.7   | Slotbeschouwing                                                                                                 | 224 |
| 10    | <i>Emancipatiegezindheid van werkgevers</i>                                                                     | 226 |
| 10.1  | Inleiding                                                                                                       | 226 |
| 10.2  | Houding van werkgevers ten aanzien van emancipatie                                                              | 227 |
| 10.3  | Houding van werkgevers ten aanzien van vrouwelijke leidinggevend                                                | 230 |
| 10.4  | Rol die de werkgever voor zichzelf ziet                                                                         | 233 |
| 10.5  | Houding van werkgevers in verschillende typen organisaties                                                      | 235 |
| 10.6  | Relatie houding werkgever en aandeel vrouwen in de arbeidsorganisatie                                           | 238 |
| 10.7  | Relatie aanwezige maatregelen en aandeel vrouwen in de arbeidsorganisatie                                       | 244 |
| 10.8  | Houding van de werkgever en het aandeel (leidinggevende) vrouwen in de organisatie                              | 246 |
| 10.9  | Slotbeschouwing                                                                                                 | 248 |
| 11    | <i>Epiloog</i>                                                                                                  | 251 |
| 11.1  | Inleiding                                                                                                       | 251 |
| 11.2. | Betaalde arbeid                                                                                                 | 251 |
| 11.3  | Inkomen en economische zelfstandigheid                                                                          | 263 |
| 11.4  | Onbetaalde arbeid                                                                                               | 254 |
| 11.5  | Politieke en maatschappelijke besluitvorming                                                                    | 256 |
| 11.6  | Geweld tegen vrouwen en meisjes                                                                                 | 258 |
| 11.7  | Emancipatie op zijn beloop                                                                                      | 258 |
|       | Noten                                                                                                           | 264 |
|       | Summary                                                                                                         | 265 |
|       | Bijlage A Toelichting bij enkele begrippen                                                                      | 270 |
|       | Bijlage B Gebruikte databestanden                                                                               | 274 |
|       | Bijlage C Overzicht van tabellen en figuren                                                                     | 293 |

|                         |     |
|-------------------------|-----|
| Literatuur              | 302 |
| Publicaties van het SCP | 308 |

## Voorwoord

Het is bijna vijftig jaar geleden dat mr. Corry Tendeloo, PvdA-kamerlid, de regering per motie verzocht een eind te maken aan de regeling in het ambtenarenrecht die het een gehuwde vrouw onmogelijk maakte ambtenaar te zijn of te blijven. Deze discriminerende bepaling is in 1957 inderdaad geschrapt. Sindsdien is er enorm veel veranderd. Vrouwen stoppen niet meer met werken als zij huwen, en meestal ook niet als zij kinderen krijgen. De overheid tracht de arbeidsparticipatie van vrouwen niet meer te beteugelen, maar te stimuleren. Het overheidsbeleid bevat tegenwoordig tal van streefcijfers over de emancipatie van vrouwen. Zo moet bijvoorbeeld – om in de sfeer van de arbeid te blijven – in 2010 65% van de vrouwen een baan hebben van ten minste 12 uur per week. Maar ook moeten mannen een groter aandeel van de onbetaalde zorg voor hun rekening nemen.

In de *Emancipatiemonitor 2004* beschrijven het Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP) en het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS) de voortgang van het emancipatieproces op tal van terreinen. Dit gebeurde ook al in 2000 en 2002, en vloeit voort uit een opdracht van de minister van Sociale Zaken en Werkgelegenheid. Uitgangspunt voor de selectie van terreinen en onderwerpen is het emancipatiebeleid van de regering. Zo komen in deze publicatie achtereenvolgens de volgende thema's aan bod: onderwijs, betaalde arbeid, de combinatie van arbeid en zorg, inkomen, geweld tegen vrouwen en meisjes en politieke en maatschappelijke besluitvorming. In aanvulling hierop worden twee specifieke onderwerpen nader onder de loep genomen. Er is een hoofdstuk over de effecten van de vele maatregelen die genomen worden om het aandeel van vrouwen in hogere functies te doen toenemen. Daarbij is het toch wel teleurstellend te moeten constateren dat na zoveel jaren emancipatiebeleid nog steeds heel weinig bekend is over de effectiviteit van de maatregelen. Een ander hoofdstuk belicht opvattingen van werkgevers. Vinden zij het belangrijk dat er meer vrouwen op hogere functies in hun organisatie komen? En wat doen zij eraan? Om vast een tipje van de sluier op te lichten: veel prioriteit geven zij er niet aan.

De *Emancipatiemonitor* is een gezamenlijk product van SCP en CBS. De delen van de publicatie die direct betrekking hebben op gegevens die afkomstig zijn van het CBS vallen onder de verantwoordelijkheid van dat bureau. Het SCP heeft op basis van eigen databestanden en van aanvullende gegevens van andere instanties gerapporteerd over aspecten van het emancipatievraagstuk die niet beschreven kunnen worden met het CBS-materiaal. Daarnaast is het SCP verantwoordelijk voor de manier waarop de gegevens in het perspectief van het emancipatiebeleid zijn gepresenteerd, hetgeen vooral gebeurt in de inleidingen, de slotbeschouwingen en de epiloog. Gastauteur was Prof. dr. T. van der Lippe van de Universiteit Utrecht, verantwoordelijk voor het hoofdstuk over werkgevers. Het SCP en CBS zijn haar zeer erkentelijk voor deze bijdrage.

Het SCP en CBS danken de leden van de klankbordgroep Emancipatiemonitor 2004 voor hun inbreng bij het totstandbrengen van deze publicatie: Karin Adriaanse (ministerie van SZW), Cindy Verhagen (ministerie OCenW), Hein Verweij en Rob Bijl (ministerie van Justitie), Ingeborg ter Laak (ministerie van Defensie), Mique Huijbregts (ministerie van LNV), Wim van Pelt (ministerie van Financiën), Kim Nagtzaam (ministerie van BZK), Aukje Visser (ministerie van EZ), Monique Leijenaar (Universiteit Nijmegen), Renée Römken (Universiteit Utrecht) en Agaath Beuk (E-quality). Ten slotte past een woord van dank aan Nuria Ringe (directie Coördinatie emancipatiebeleid van SZW) die het project vanuit de opdrachtgever heeft begeleid.

Prof. dr. P. Schnabel  
(directeur SCP)

Drs. G. van der Veen  
(directeur-generaal CBS)

# Samenvatting

## 1 Inleiding

De emancipatie van de vrouw is niet meer te stoppen; vrouwen zullen meer gaan werken en ze zullen aan de top komen. Dit voorspelde minister De Geus van het ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid op de manifestatie 'M/v @ De Toekomst', ter gelegenheid van 25 jaar emancipatiebeleid (november 2003). Een uitzondering maakte hij voor een deel van de allochtone vrouwen, die op emancipatiegebied nog ver achterlopen. Deze editie van de tweejaarlijkse Emancipatiemonitor onderzoekt in hoeverre dit, overwegend optimistische beeld klopt. Hierin worden vele cijfers naast elkaar gezet, die tezamen schetsen hoe het staat met de emancipatie van de vrouw. Is de emancipatie van de autochtone vrouw, hoewel niet klaar, een kritisch punt gepasseerd en niet meer te stoppen?

## 2 Belangrijkste bevindingen

### 2.1 Onderwijs

- Het opleidingsniveau van vrouwen stijgt harder dan dat van mannen. Onder vrouwen en mannen jonger dan 45 jaar is het opleidingsniveau gelijk, daarboven is dat van vrouwen lager.
- Vrouwen zijn sinds 1997 oververtegenwoordigd in het hoger onderwijs en maken de helft uit van de studenten in het wetenschappelijk onderwijs. Vrouwelijke studenten in het hoger en wetenschappelijk onderwijs studeren sneller en vaker af dan hun mannelijke studiegenoten.
- Het opleidingsniveau van niet-westerse allochtonen is lager dan dat van de autochtone bevolking, en is bij Turkse en Marokkaanse vrouwen nog weer lager dan bij Turkse en Marokkaanse mannen. Wel is de tweede generatie allochtonen hoger opgeleid dan de eerste, en is daar het verschil tussen vrouwen en mannen kleiner.
- Meisjes kiezen nog steeds andere opleidingen dan mannen; deze seksesegregatie in beroepskeuze neemt nauwelijks af.
- Opleidingen die onder meisjes favoriet zijn, bieden even goede perspectieven op werk als opleidingen die veel door jongens worden gevolgd.
- De allochtone meisjes en jongens komen relatief vaak in de lagere opleidingen terecht, die minder goede kansen op werk bieden.

### 2.2 Betaalde arbeid

- De arbeidsparticipatie van vrouwen stijgt sinds 2000 met 1 procentpunt per jaar. In de periode 1995-2000 was dat nog 1,5 procentpunt per jaar. Het is ook iets lager dan de beoogde groei (namelijk 1,25 procentpunt). In 2003 neemt 55% van de

vrouwen deel aan de arbeidsmarkt; dat is 1 procentpunt onder de streefwaarde voor dat jaar. Bij gelijkblijvende groei wordt het streefdoel (65% arbeidsparticipatie in 2010) niet gehaald.

- De arbeidsparticipatie is gestegen bij alle opleidingsniveaus (behalve bij vrouwen met een wetenschappelijke opleiding), bij alle leeftijden en zowel bij moeders als bij vrouwen zonder kinderen. Het verschil in arbeidsparticipatie tussen vrouwen met en zonder kinderen is vrijwel verdwenen.
- De arbeidsdeelname is het laagst onder oudere vrouwen, alleenstaande moeders met kinderen jonger dan 6 jaar, laagopgeleide vrouwen en Turkse en Marokkaanse vrouwen.
- De arbeidsparticipatie van vrouwen in Nederland is hoger dan in de meeste andere EU-landen (met uitzondering van de Scandinavische landen).
- Vrouwen werken steeds minder vaak fulltime. Werkt in 2003 een derde van de vrouwen 35 uur of meer per week, in 1990 was dat nog de helft. Ook bij mannen zien we een bescheiden afname van het aantal fulltime werkers (van 90% in 1990 tot 86% in 2003). De verschillen tussen vrouwen en mannen nemen toe. Vrouwen zouden iets meer uren willen werken, mannen iets minder, maar ideaal blijft het anderhalfverdienerstype, waarbij de man ongeveer twee keer zoveel uren buitenshuis werkt als de vrouw.
- Van de werkzame vrouwen is een groter deel arbeidsongeschikt dan van de werkzame mannen. Voor het eerst sinds 1995 is er echter sprake van een daling van het aandeel vrouwen in de WAO.
- De werkloosheid onder vrouwen is een fractie hoger dan bij mannen, maar neemt bij mannen sneller toe. De werkloosheid is zowel bij vrouwen als mannen in Nederland lager dan in de meeste andere EU-landen.

### 2.3 Onbetaalde arbeid en zorg

- De verdeling van huishoudelijk arbeid onder jongeren is al scheef. Meisjes besteden twee keer zoveel tijd aan huishoudelijke arbeid als jongens.
- Een kwart van de meisjes en vier op de tien jongens vinden het wenselijk dat, zodra er kinderen zijn, uitsluitend de man de kost verdient. Dit aandeel komt ongeveer overeen met de huidige praktijk: van de paren met minderjarige kinderen is in 38% van de gevallen sprake van één kostwinner.
- Het aantal taakcombineerders neemt toe, met name onder vrouwen. In 2003 besteedt 39% van de vrouwen en 29% van de mannen ten minste 12 uur per week aan betaalde arbeid én 12 uur aan huishoudelijke of zorgtaken.
- Van de vrouwen die een kind kregen in 2003, is 10% gestopt met werken. In 1997 was dit nog een kwart. Wel passen moeders na de komst van hun eerste kind zeer vaak hun arbeidsuren aan. Vaders doen dat zelden.
- Het gebruik maken van kinderopvang wordt steeds gangbaarder. Laag- en middelbaar opgeleiden kiezen meestal voor informele opvang via familie of vrienden, hoogopgeleiden vaker voor formele opvang. Het aandeel van de formele opvang in de totale kinderopvang is toegenomen.

- Over opvang van kinderen in de formele kinderopvang is men iets minder negatief gaan denken. Maar nog steeds keurt de helft van de vrouwen en mannen opvang van baby's in een kinderdagverblijf af.
- De meeste vrouwen en mannen vinden dat de relatie tussen moeder en kind er niet onder lijdt als de moeder buitenshuis werkt. Maar een fulltime baan voor moeders wordt door 40% van de vrouwen en helft van de mannen gezien als nadelig voor het gezinsleven.
- Een toenemend aandeel vrouwen en, met name, mannen vindt de moeder toch het meest geschikt voor de opvang van kleine kinderen. Van de mannen stemt meer dan de helft in met deze stelling.
- Ruim drie kwart van de vrouwen en mannen – iets minder dan voorheen – vindt herverdeling van onbetaalde arbeid belangrijk. In de praktijk blijkt de vrouw evenwel nog steeds het leeuwendeel van de huishoudelijke arbeid te verrichten en komt ook de zorg voor kinderen meestal op haar neer. Deze kloof tussen ideaal en werkelijkheid leidt zelden tot meningsverschillen, en in iets minder dan de helft van de huishoudens hebben zowel de man als de vrouw geen veranderingswensen.
- Als de man minder buitenshuis zou gaan werken, zou dit voor slechts een op de vijf vrouwen met een kind jonger dan 12 jaar aanleiding zijn om meer uren buitenshuis te gaan werken. Bij vrouwen zonder kinderen is dit lager. Als de man meer huishoudelijke arbeid op zich zou nemen, zou dit voor nog minder vrouwen aanleiding zijn tot uitbreiding van hun betaalde arbeid. Belangrijker voorwaarden voor een hogere arbeidsparticipatie blijkt de organisatie van de arbeid, bijvoorbeeld de mogelijkheid om verlof te nemen of uren aan te passen aan thuissituatie.

#### 2.4 Inkomen

- Het aandeel vrouwen met een eigen inkomen stijgt en lag in 2001 op 71%. Het verschil met mannen neemt af.
- Vrouwen met een inkomen ontvangen slechts de helft van dat van mannen met een inkomen. Een belangrijke oorzaak hiervoor is uiteraard het geringere aantal arbeidsuren van vrouwen.
- Het verschil in uurloon neemt af: in 1995 verdienden vrouwen per uur 76% van het uurloon van mannen, in 2001 was dit gestegen naar 81%. Een deel van het verschil in uurloon is te verklaren vanuit verschillen in werkervaring, opleiding en sector. Na correctie voor deze en andere achtergrondfactoren blijft er echter een onverklaarbaar loonverschil over, van 7% in het bedrijfsleven en 3% bij overheid. Dit verschil is al jaren niet afgenomen.
- In 2001 is 41% van de vrouwen economisch zelfstandig. Dat is 3 procentpunten onder het streefdoel van dat jaar.
- Het aandeel van vrouwen in het totale inkomen uit arbeid is in 2001 32%.
- Het aantal huishoudens met een (langdurig) laag inkomen is gedaald en ligt in Nederland onder dat van andere EU-landen. Vrouwen zijn onverminderd oververtegenwoordigd in deze groep. Bijna de helft van de alleenstaande moeders moet rondkomen van een laag inkomen; bij niet-westerse allochtone alleenstaande

moeders is dit zelfs 55%. Ook relatief veel oudere alleenstaande vrouwen moeten van een laag inkomen rondkomen (11% van de 65+-vrouwen).

## 2.5 Geweld tegen vrouwen en meisjes

- Geweld tegen vrouwen en meisjes komt nog veelvuldig voor, maar hoeveel dat is en of dit toe- of afneemt, valt moeilijk te zeggen. De informatievoorziening wordt wel iets beter, maar Nederland heeft de kans laten schieten om deel te nemen aan de International Violence Against Women Survey.
- In 2003 werden ruim 53.000 gevallen van fysieke mishandeling geregistreerd. Dit is meer dan in voorgaande jaren. Of dit het gevolg is van een toename van mishandeling of van aangiftebereidheid, is niet te zeggen.
- Nog steeds onderschrijft een (bescheiden) aantal mannen en, in mindere mate, vrouwen opvattingen die aan de basis van seksueel geweld liggen. Zo vindt een derde van de mannen en 17% van de vrouwen dat een man in een relatie recht heeft op seks.

## 2.6 Vrouwen in politieke en maatschappelijke besluitvorming

- Het aandeel vrouwen in managementfuncties is gestegen naar 26%. Dit is nog steeds een ondervertegenwoordiging ten opzichte van het aandeel vrouwen in hogere en wetenschappelijke beroepen (39%).
- De top van de 100 grootste bedrijven in Nederland bestaat in 2003, evenals in de vier jaar ervoor, slechts voor 5% uit vrouwen.
- Er is een stijging waar te nemen in het aandeel vrouwen in de landelijke politiek (39% in de Tweede Kamer) en het Europees Parlement (44 %); in 2003 zijn die percentages gelijk aan de streefdoelen voor dat jaar:
- Daarentegen is het aandeel vrouwen in gemeentelijke (24%) en provinciale politiek (29%) lager dan de streefdoelen. Tevens zijn deze percentages de laatste tien jaar niet of nauwelijks gestegen, met uitzondering van het aandeel vrouwen op burgemeestersposten, dat nu op 20% ligt.
- Als de groei van het aandeel vrouwen in het Europees Parlement, kabinet en Tweede Kamer zich in hetzelfde tempo voortzet, kan evenredige vertegenwoordiging in 2010 een feit zijn. Voor de overige functies is er sprake van te geringe groei of zelfs stagnatie; hier zal drastisch verandering in moeten komen om de streefcijfers in 2010 te halen.

## 2.7 Effectiviteit van doorstroombeleid

- Vele bedrijven trachten met diverse maatregelen de doorstroom van vrouwen naar hogere functies te vergroten. Over de effectiviteit van dat beleid is echter weinig bekend. Zelden worden vooraf en achteraf metingen gedaan.
- Voorzover uitspraken kunnen worden gedaan op basis van de weinige studies die wel ingaan op de effectiviteit van het doorstroombeleid, lijkt een combinatie van maatregelen het meest effectief. Stimuleringsmaatregelen lijken effect te hebben, evenals trainingstrajecten en mentoring. Of verbetering van de arbeidsvoorwaar-

den invloed heeft op het aandeel vrouwen aan de top, is onbekend. Evenmin is iets bekend over de effecten van cultuurverandering op het aandeel vrouwen op hogere functies. Gepleit wordt voor meer onderzoek naar de effectiviteit van maatregelen.

## 2.8 Emancipatiegezindheid van werkgevers

- Werkgevers in Nederland blijken conservatiever te denken over emancipatievraagstukken dan de bevolking in zijn geheel. Met name zijn zij negatief over het werken in deeltijd. Dit geeft volgens de helft van de werkgevers coördinatie- en managementproblemen.
- De leidinggevende kwaliteiten van vrouwen worden even hoog gewaardeerd als die van mannen, maar leidinggeven in deeltijd ziet het grootste deel van de werkgevers als een probleem. Vier van de tien werkgevers vinden dat een leidinggevende functie niet te combineren is met het hoofdverantwoordelijk zijn voor een gezin.
- De houding van werkgevers blijkt van belang voor het aandeel vrouwen op hogere posities, ook als gecorrigeerd wordt voor bedrijfstak, omvang van het bedrijf en de aan- of afwezigheid van doorstroombevorderend beleid. Bij werkgevers die negatief staan ten opzichte van leidinggeven in deeltijd, is het aandeel vrouwen geringer in alle lagen van hun organisatie. Bij werkgevers die voorstander zijn van een structureel en krachtig doorstroombeleid voor vrouwen, is het aandeel vrouwen in alle lagen van hun organisatie groter.
- Vrouwelijke werkgevers staan positiever ten opzichte van emancipatievraagstukken, en het aandeel van vrouwen in alle lagen van hun organisatie is groter dan bij mannelijke werkgevers.

## 3 Epiloog

Het emancipatieproces is zeker geen gelopen race: de meeste streefcijfers voor 2010 lijken niet haalbaar. De economische malaise steekt een spaak in het wiel van het emancipatieproces. Toch is dit zeker niet de enige verklaring. Al voordat de recessie inzette, vertraagde het emancipatieproces. Bovendien zijn vrouwen minder getroffen door de crisis dan mannen, omdat zij vaker in sectoren werkzaam zijn die minder conjunctuurgevoelig zijn.

Een andere oorzaak van de geringere vooruitgang lijkt een niet zo krachtig emancipatiebeleid van de overheid te zijn. De overheid ziet voor zichzelf vooral een rol weggelegd in het informeren en stimuleren van burgers en bedrijven. Een heldere communicatie van de streefdoelen ontbreekt daarbij.

De nieuwe Levensloopregeling, de Wet arbeid en zorg en de Wet kinderopvang, geïntroduceerd als middelen om de combinatie arbeid en zorg te vereenvoudigen, zullen naar verwachting weinig bijdragen aan het vereenvoudigen van de combinatie arbeid en zorg. De plannen om de werkweek te verlengen zullen, naar verwachting, een stap terug betekenen in het emancipatieproces. Voor werknemers zal het immers weer moeilijker worden arbeid en zorg te combineren. Vrouwen zullen zich naar verwachting weer eerder terugtrekken van de arbeidsmarkt of minder gaan werken,

mannen zullen wel meer uren gaan werken. Daarmee zal het verschil in arbeidsuren van vrouwen en mannen weer toenemen, waardoor de kansen van vrouwen op doorstroom naar hogere functies afnemen.

# 1 Inleiding

Wil Portegijs (SCP)

## 1.1 Inleiding

De emancipatie van de vrouw is niet meer te stoppen. Vrouwen zullen meer gaan werken en ze zullen aan de top komen. Dit voorspelde minister De Geus op de manifestatie 'M/v @ De Toekomst', ter gelegenheid van 25 jaar emancipatiebeleid (november 2003). Een uitzondering maakte hij voor een deel van de allochtone vrouwen, die op emancipatiegebied nog ver achterlopen. De rest van zijn toespraak wijdde hij aan diverse maatregelen die zullen worden genomen om de emancipatie van de allochtone vrouw te bevorderen. In de krantenkoppen werd de boodschap van de Geus versimpeld tot 'Emancipatie autochtone vrouw voltooid'.

Heeft de minister gelijk? Is de emancipatie van de autochtone vrouw, hoewel niet klaar, toch een kritisch punt gepasseerd en niet meer te stoppen? In de tweejaarlijkse Emancipatiemonitor worden vele cijfers naast elkaar gezet, die tezamen een beeld geven van de emancipatie van de vrouw. In de vorige editie van de monitor werd geconstateerd dat de arbeidsparticipatie en het inkomensaandeel van vrouwen naar wens toenemen. Maar eveneens dat het aandeel economisch zelfstandige vrouwen onvoldoende stijgt, het aandeel vrouwen op hogere posities nog steeds zeer laag is en de herverdeling van onbetaalde arbeid tot stilstand lijkt te zijn gekomen. Sinds 2002 is het economisch klimaat verder verslechterd en is de werkloosheid opgelopen. Het is dan ook de vraag of het emancipatieproces zich ook de afgelopen twee jaar heeft voortgezet. In deze editie van de monitor vindt u het antwoord op deze vraag.

## 1.2 Emancipatiedoelen

Sinds 1985 is de hoofddoelstelling van het emancipatiebeleid 'het scheppen van voorwaarden voor een pluriforme maatschappij waarin ieder, ongeacht sekse, de mogelijkheid heeft een zelfstandig bestaan te verwerven en waarin vrouwen en mannen gelijke rechten, kansen, vrijheden en (sociale) verantwoordelijkheden kunnen realiseren' (TK 2000/2001). Met 'zelfstandig bestaan' wordt bedoeld op economische zelfstandigheid door arbeidsparticipatie. Economische zelfstandigheid wordt gezien als de basisvoorwaarde voor het op zelfgekozen wijze en in vrijheid inrichten van het eigen leven en het draagt bij aan een evenwichtiger machtsbalans in de privé-sfeer. Arbeid kan bovendien in belangrijke mate zin geven aan het leven. Ook voor de maatschappij is het van belang dat meer vrouwen gaan werken; op termijn zullen immers door de vergrijzing tekorten ontstaan aan arbeidskrachten. Bovendien dienen, om een goed sociaal stelsel in stand te kunnen houden, zoveel mogelijk personen werkzaam te zijn.

Betaalde arbeid is daarmee de spil waarom het emancipatiebeleid draait. In het *Meerjarenbeleidsplan* (TK 2000/2001), waarin in 2000 de lijnen werden uitgezet voor het emancipatiebeleid tot 2010, heeft alleen het thema ‘mensenrechten’ geen link met betaalde arbeid. De andere kernthema’s in het emancipatiebeleid hebben alle direct of indirect betrekking op betaalde arbeid. ‘Kennissamenleving’ en ‘macht en besluitvorming’ gaan over de posities die vrouwen op de arbeidsmarkt zouden moeten innemen. ‘Onderwijs’ krijgt aandacht omdat dit vrouwen moet voorbereiden op een goede positie op de arbeidsmarkt, en ‘dagindeling’ om het combineren van arbeid en zorg te vereenvoudigen. Ook de streefcijfers in het *Meerjarenbeleidsplan* hebben alle betrekking op dit cluster rondom betaalde arbeid. Zo zijn er streefcijfers ten aanzien van de arbeidsparticipatie van vrouwen in 2010 (65%), het aandeel economisch zelfstandige vrouwen in 2010 (minimaal 60%) en het aandeel van vrouwen in het totale inkomen uit arbeid (ruim 35%). Voor tal van hoge posities is aangegeven hoe groot het aandeel vrouwen in 2010 moet zijn. Slechts één streefdoel lijkt geen betrekking te hebben op betaalde arbeid: het vergroten van het zorgaandeel van mannen (minimaal 40% in 2010). Bij nader inzien wordt echter duidelijk dat ook dit doel ten dienste staat van het vergroten van de mogelijkheden van vrouwen zich op de arbeidsmarkt te begeven en hogere functies te bereiken.

Het *Meerjarenbeleidsplan*, een product van het tweede kabinet-Kok, is overgenomen door het eerste en tweede kabinet-Balkenende, inclusief de streefcijfers, en is dus nog steeds uitgangspunt van het emancipatiebeleid. Wel is er sprake van een aantal accentverschuivingen.

Ten eerste zijn, passend in het huidige politieke klimaat, de thema’s ‘integratie’ en ‘veiligheid’ ook in het emancipatiebeleid sterk naar voren geschoven. In beleidsartikel 12 (waarin het emancipatiebeleid voor 2004 wordt uiteengezet; TK 2002/2003) wordt ‘recht en veiligheid’ zelfs als eerste belangrijk accent in het emancipatiebeleid genoemd. Naast het terugdringen van huiselijk geweld tegen autochtone en allochtone vrouwen is er aandacht voor vormen van geweld waar met name allochtone vrouwen mee te maken hebben: eerwraak, meisjesbesnijdenis, gedwongen huwelijken, gedwongen geboortes en gedwongen abortussen.

Een tweede, grotere verschuiving is dat het accent van het emancipatiebeleid de komende jaren met name zal worden gelegd bij de emancipatie van allochtone vrouwen die in een kwetsbare positie verkeren. Een plan van aanpak is ontwikkeld voor de emancipatie en integratie van vrouwen en meisjes uit etnische minderheden (TK 2003/2004c). Ook de eerder aangehaalde toespraak van minister De Geus ging, zoals gezegd, vrijwel uitsluitend over de emancipatie van allochtone vrouwen. Terwijl het emancipatiebeleid zich voorheen vooral richtte op het verkleinen van het verschil in arbeidsparticipatie en economische zelfstandigheid tussen vrouwen en mannen, verschuift de focus nu naar het verkleinen van de verschillen tussen allochtone en autochtone vrouwen. De autochtone vrouw lijkt daarmee gepromoveerd tot ijkpunt voor de emancipatie van de allochtone vrouw.

Een derde verschuiving is dat het vergroten van de deelname van vrouwen aan de kennissamenleving als beleidsdoel geruisloos verdwenen is. Mogelijk komt dit door dat de ICT-sector tegenwoordig minder goede mogelijkheden biedt dan voorheen.

Blijvend is de aandacht voor het geringe aandeel van vrouwen in besluitvorming en bestuur, niet alleen van autochtone vrouwen, maar ook van allochtone vrouwen. Minister de Geus heeft inmiddels een derde ambassadeursnetwerk ‘Glazen plafond’ geïnstalleerd,<sup>1</sup> bestaande uit mensen op hoge posities in het bedrijfsleven. Evenals hun voorgangers in het eerste en tweede ambassadeursnetwerk zullen zij zich een jaar lang sterk maken voor de doorstroming van vrouwen naar hogere en leidinggevende functies in het eigen bedrijf en, via hun netwerken, in andere organisaties. Ook is een Ambassadeursnetwerk ‘Vrouwen in besluitvorming en bestuur’ ingesteld, bestaande uit mensen met hoge functies in het openbaar bestuur. Zij zullen zich richten op het vergroten van de deelname van vrouwen aan besluitvorming en bestuur, niet alleen in de landelijke of lokale politiek, maar ook in verenigingen, wijkraden, buurtcomités en belangengroeperingen.

### 1.3 Derde emancipatiemonitor

De periodieke Emancipatiemonitor heeft tot doel het emancipatieproces te volgen en in zijn volle breedte inzichtelijk en toetsbaar te maken. Voorafgaand aan de eerste monitor is bepaald welke cijfers daarvoor nodig waren, uitgaande van de belangrijkste beleidslijnen en na consultatie van vertegenwoordigers van betrokken departementen, wetenschappers en belangengroeperingen. Die opzet is ook in deze monitor zoveel mogelijk gehandhaafd. Enkele tabellen die weinig opzienbarende inzichten opleverden zijn geschrapt, en ingewikkelde of zeer grote tabellen zijn zoveel mogelijk vereenvoudigd. Het hoofdstuk ‘Betaalde en onbetaalde arbeid’ is opgesplitst in twee aparte hoofdstukken. Naast deze kleine, niet inhoudelijke wijzigingen, zijn er, analoog aan de accentverschuivingen in het emancipatiebeleid, enkele veranderingen doorgevoerd.

Ten gevolge van de sterkere nadruk in het emancipatiebeleid op de emancipatie van allochtone vrouwen, wordt in de monitor meer ingegaan op verschillen tussen autochtone en allochtone vrouwen. Voorzover mogelijk zijn de kerncijfers uitgesplitst naar herkomst van vrouwen.<sup>2</sup> Via de tabellen- en figurenlijst (zie bijlage C) zijn deze tabellen snel te vinden.

Tevens wordt, meer dan voorheen, een vergelijking gemaakt tussen Nederland en andere landen van de Europese Unie. Helaas zijn voor de tien nieuwe lidstaten veel cijfers nog niet beschikbaar, waardoor deze in de huidige monitor nog buiten beeld zijn gebleven. Ook deze tabellen zijn via bijlage C snel op te zoeken.

Daarnaast is er meer aandacht voor mannen en onbetaalde arbeid. Cijfers hierover waren voorheen schaars, aangezien onderzoek over onbetaalde arbeid en zorg voor kinderen meestal alleen onder vrouwen wordt gehouden. Daarom is er ten behoeve van deze monitor aanvullend onderzoek gedaan onder vrouwen én mannen over hun opvattingen en wensen ten aanzien van onbetaalde arbeid en hun feitelijk gedrag

op dit punt. De bevindingen zijn verwerkt in het nieuwe hoofdstuk 'Onbetaalde arbeid en de combinatie van arbeid en zorg'. Daarin zijn ook de cijfers te vinden over onbetaalde arbeid die voorheen een plaats hadden in de hoofdstukken 'Betaalde en onbetaalde arbeid' en 'Dagindeling'. Dit laatste hoofdstuk is vervallen. Ook het hoofdstuk 'Kennissamenleving' komt niet meer terug, nu de positie van vrouwen in de kennissamenleving als aandachtspunt in het emancipatiebeleid is verdwenen.

Tot slot krijgt de doorstroom van vrouwen naar hogere functies extra aandacht. Naast het standaardhoofdstuk 'Politieke en maatschappelijke besluitvorming' zijn twee eenmalige hoofdstukken aan dit onderwerp gewijd. In het eerste hoofdstuk staat het doorstroombesleid van organisaties centraal: wat hebben organisaties ondernomen om de doorstroom van vrouwen naar hogere functies te bevorderen en hoe effectief is dit beleid? In het tweede hoofdstuk wordt ingegaan op de emancipatiegezindheid van werkgevers: voelen zij zich geroepen, en in staat, om de combinatie arbeid-zorg voor werknemers te vereenvoudigen en de doorstroom van vrouwen naar hogere functies te bevorderen?

De gegevens in de monitor zijn grotendeels afkomstig uit bestaande databronnen van het CBS, het SCP of elders. Daarnaast zijn drie aanvullende onderzoeken gedaan. Voor deze monitor zijn opnieuw gegevens verzameld over de opvattingen van de bevolking ten aanzien van een aantal emancipatievraagstukken. Nieuw is dat dit keer ook vragen zijn gesteld betreffende opvattingen over en feitelijke verdeling van onbetaalde arbeid (EMOP'04). Evenals voor de voorgaande edities zijn wederom gegevens verzameld bij de grootste bedrijven over het aandeel van vrouwen in topfuncties (VIB'04). En ten slotte is een eenmalig onderzoek gedaan onder werkgevers naar hun emancipatiegezindheid en emancipatoir gedrag (WvN'04). In bijlage B worden alle gebruikte databronnen kort beschreven.

#### 1.4 Samenwerking SCP en CBS

De Emancipatiemonitor is opgesteld in opdracht van het ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid, om precies te zijn de directie Coördinatie emancipatiebeleid. Het betreft een samenwerkingsproject van het Centraal Bureau van de Statistiek (CBS) en het Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP). Het CBS is verantwoordelijk voor de CBS-data en de beschrijving hiervan. Het SCP heeft de data uit andere bronnen geleverd en beschreven. Ook de inleidingen op de hoofdstukken en de concluderende paragrafen zijn, net als dit inleidend hoofdstuk en de epiloog, voor rekening van het SCP. Vanuit het SCP werkten de volgende personen mee aan de monitor: Ans Merens (hoofdstuk 3, 6 en 8), Mariëlle Cloin (hoofdstuk 4 en 5), Saskia Keuzenkamp (hoofdstuk 7), Heleen van Luijn (hoofdstuk 9) en Wil Portegijs (hoofdstuk 1, 2 en epiloog, tevens projectcoördinator). Bij het CBS lag de projectcoördinatie bij Linda Olsthoorn (hoofdstuk 2 en 3) en Annemarie Boelens (andere hoofdstukken). Prof. dr. Tanja van der Lippe is als gast-auteur aan dit team toegevoegd en tekende voor hoofdstuk 10.

## 1.5 Leeswijzer

Na dit inleidende hoofdstuk geeft hoofdstuk 2 allereerst een schets van voor emancipatie relevante karakteristieken van de bevolking. Dit is de achtergrond waar tegen de cijfers uit de rest van de monitor worden afgezet. Hoofdstuk 3 gaat over onderwijs. Verschillen en overeenkomsten in onderwijsloopbaan van huidige en voorgaande generaties vrouwen en mannen worden geschetst. Hoofdstuk 4 betreft de positie van vrouwen en mannen op de arbeidsmarkt. Hier is onder andere nagegaan of de arbeidsparticipatie van vrouwen ook in de afgelopen twee jaar voldoende is gestegen om in 2010 uit te komen op de beoogde 65%. In hoofdstuk 5 wordt de aandacht gericht op de onbetaalde arbeid en de combinatie van arbeid en zorg. Hier komen zowel de daadwerkelijke verdeling van onbetaalde arbeid ter sprake, als de opvattingen van vrouwen en mannen over de gewenste verdeling. Ook het gebruik van kinderopvang komt aan de orde. In hoofdstuk 6 staat het inkomen van vrouwen en mannen centraal en de vraag of het aandeel economisch zelfstandige vrouwen naar wens toeneemt. Ook wordt duidelijk of de verschillen in beloning al dan niet afnemen. In hoofdstuk 7 staat geweld tegen vrouwen centraal. Via verschillende invalshoeken (slachtofferonderzoek, politiestatistiek) wordt een beeld samengesteld van de mate waarin dit voorkomt. Hoofdstuk 8 gaat over de aandelen vrouwen op hogere maatschappelijke en politieke functies; deze worden vergeleken met de streefwaarden die hiervoor zijn opgesteld. De hoofdstukken 9 en 10 sluiten aan op de in hoofdstuk 8 geconstateerde ondervertegenwoordiging van vrouwen op hogere functies. Hoofdstuk 9 geeft een schets van beleid gericht op vergroting van de doorstroom van vrouwen naar hogere functies, en de effectiviteit van dat beleid. In hoofdstuk 10 komen de werkgevers aan het woord. Hoe belangrijk vinden zij de doorstroom van vrouwen naar hogere functies en wat kunnen en willen zij doen om die te vergroten? In de epiloog ten slotte worden alle bevindingen uit deze monitor samengenomen en wordt de vraag beantwoord die aan het begin van dit inleidende hoofdstuk gesteld werd: is de emancipatie van de vrouw inderdaad een niet meer te stoppen proces, ook in economisch slechtere tijden?

## Noten

- 1 Het Ambassadeursnetwerk is een onderdeel van het Equal-programma van de Europese Unie. Het wordt deels gefinancierd door het Europees Sociaal Fonds en deels door het ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid. Zie ook hoofdstuk 8.
- 2 Zie voor aparte publicaties over allochtone vrouwen *Emancipatie in estafette* (Gijsberts en Merens 2004) en *Allochtonen in Nederland 2004* (CBS 2004a). Eind 2005 brengt het SCP de *Sociale atlas van de allochtone vrouw* uit.

## 2 Bevolking

Joop Garssen, Linda Olsthoorn (CBS) en Wil Portegijs (SCP)

### 2.1 Inleiding

Dit hoofdstuk presenteert een aantal voor emancipatievraagstukken belangrijke gegevens over de Nederlandse bevolking. Deze schets fungeert als de achtergrond waartegen de gegevens uit de volgende hoofdstukken kunnen worden afgezet. Begonnen wordt met de belangrijkste demografische gegevens van de Nederlandse bevolking: de man-vrouwverhouding en de leeftijdsopbouw (§ 2.2), en de aandelen westerse en niet-westerse allochtonen (§ 2.3). Vervolgens wordt in paragraaf 2.4 ingegaan op samenlevingsvormen. Het groeiende aantal alleenstaanden komt aan bod, evenals de kans op echtscheiding, de leeftijd waarop vrouwen kinderen krijgen en het gemiddelde aantal kinderen (§ 2.5). Bij al deze onderwerpen wordt steeds een vergelijking gemaakt tussen autochtone en allochtone mannen en vrouwen. Het hoofdstuk sluit af met een vergelijking van Nederland met de andere EU-landen (§ 2.6) en een slotbeschouwing (§ 2.7).

### 2.2 Leeftijdsopbouw

Op 1 januari 2004 telde Nederland 16,3 miljoen inwoners. Iets meer dan de helft van hen was vrouw. Jaarlijks worden er 5% meer jongens dan meisjes geboren, waardoor de mannen op jonge leeftijd in de meerderheid zijn. Op 20-jarige leeftijd zijn er nog ongeveer 3% meer mannen dan vrouwen. Doordat mannen op alle leeftijden een hoger sterfterisico lopen, verliezen ze met het ouder worden hun numerieke voorsprong. Op ongeveer 60-jarige leeftijd zijn de aantallen mannen en vrouwen in balans, daarna is er sprake van een sterk toenemende oververtegenwoordiging van vrouwen. Het aantal vrouwen van 80 jaar is bijna tweemaal zo groot als het aantal mannen van die leeftijd, het aantal 90-jarige vrouwen ruim driemaal zo groot.

De scheve verhouding tussen het aantal mannen en vrouwen wordt vrijwel volledig bepaald door geboorte en sterfte. Immigratie en emigratie spelen hierbij nauwelijks een rol.

**Tabel 2.1 Bevolking naar leeftijd, 1990-2015<sup>a</sup> (x 1000)**

|                  | 1990 | 1995 | 2000 | 2004 | 2005 | 2010 | 2015 |
|------------------|------|------|------|------|------|------|------|
| vrouwen          |      |      |      |      |      |      |      |
| 0-14 jaar        | 1327 | 1387 | 1439 | 1473 | 1479 | 1454 | 1422 |
| 15-24 jaar       | 1161 | 1015 | 925  | 953  | 959  | 1007 | 1032 |
| 25-44 jaar       | 2359 | 2439 | 2470 | 2408 | 2383 | 2247 | 2151 |
| 45-64 jaar       | 1541 | 1737 | 1911 | 2069 | 2110 | 2298 | 2364 |
| 65-79 jaar       | 850  | 886  | 924  | 926  | 930  | 985  | 1150 |
| 80 jaar en ouder | 296  | 332  | 349  | 382  | 392  | 409  | 418  |
| totaal           | 7534 | 7797 | 8018 | 8212 | 8253 | 8400 | 8537 |
| mannen           |      |      |      |      |      |      |      |
| 0-14 jaar        | 1387 | 1451 | 1506 | 1543 | 1549 | 1522 | 1490 |
| 15-24 jaar       | 1210 | 1052 | 958  | 987  | 996  | 1044 | 1068 |
| 25-44 jaar       | 2465 | 2543 | 2550 | 2465 | 2443 | 2279 | 2163 |
| 45-64 jaar       | 1536 | 1766 | 1952 | 2108 | 2149 | 2329 | 2389 |
| 65-79 jaar       | 628  | 671  | 728  | 766  | 782  | 878  | 1063 |
| 80 jaar en ouder | 132  | 144  | 151  | 176  | 186  | 215  | 245  |
| totaal           | 7358 | 7627 | 7846 | 8046 | 8104 | 8267 | 8418 |

a Per 1 januari.

Bron: CBS (Bevolkingsstatistieken 1990-2004; Bevolkingsprognose 2002-2050)

Het aantal 65-plussers is nu bijna drie keer zo groot als een halve eeuw geleden. Ook in de toekomst zal het aantal 65-plussers sterk blijven toenemen. Deze toename zal onder mannen – zowel absoluut als relatief – sneller verlopen dan onder vrouwen. Dit is het gevolg van een verschil in de ontwikkeling van de levensverwachting tussen mannen en vrouwen. In 2003 was de levensverwachting van vrouwen (80,8 jaar) bijna vijf jaar hoger dan die van mannen (76,2 jaar). Dit verschil zal de komende vijf decennia afnemen tot drie jaar, doordat de levensverwachting van mannen sterker zal stijgen dan die van vrouwen. Dit is mede het gevolg van het gestegen aantal vrouwen dat rookt. Verwacht wordt dat de levensverwachting van mannen in 2050 gemiddeld 79,6 jaar is en die van vrouwen 82,6 jaar. Het verschil tussen het aantal vrouwen en mannen op hogere leeftijd zal hierdoor gaan afnemen. Toch overtreft in 2015 het aantal vrouwelijke 65-plussers nog steeds het aantal mannelijke leeftijdgenoten.

## 2.3 Allochtonen

In 2004 wonen in Nederland zo'n 3 miljoen allochtonen, waarvan ongeveer evenveel mannen als vrouwen. Deze allochtonen zijn zelf in het buitenland geboren (de eerste generatie) of hebben ten minste één ouder die in het buitenland is geboren (tweede generatie). Er zijn in Nederland iets meer niet-westerse allochtonen dan westerse allochtonen.

**Tabel 2.2 Allochtonen naar herkomst en generatie, 1 januari 2004 (x 1000)**

|                                   | 1e generatie | 2e generatie | totaal |
|-----------------------------------|--------------|--------------|--------|
| <i>vrouwen</i>                    |              |              |        |
| totaal                            | 818          | 735          | 1553   |
| westerse allochtonen              | 320          | 418          | 738    |
| niet-westerse allochtonen         | 498          | 317          | 814    |
| w.o.                              |              |              |        |
| Marokkanen                        | 77           | 69           | 145    |
| Turken                            | 93           | 76           | 169    |
| Surinamers                        | 102          | 68           | 170    |
| Antillianen/Arubanen              | 43           | 23           | 66     |
| overige niet-westerse allochtonen | 183          | 81           | 264    |
| <i>mannen</i>                     |              |              |        |
| totaal                            | 785          | 750          | 1535   |
| westerse allochtonen              | 262          | 420          | 682    |
| niet-westerse allochtonen         | 524          | 330          | 854    |
| w.o.                              |              |              |        |
| Marokkanen                        | 90           | 71           | 161    |
| Turken                            | 102          | 81           | 183    |
| Surinamers                        | 86           | 70           | 156    |
| Antillianen/Arubanen              | 41           | 24           | 64     |
| overige niet-westerse allochtonen | 205          | 85           | 290    |

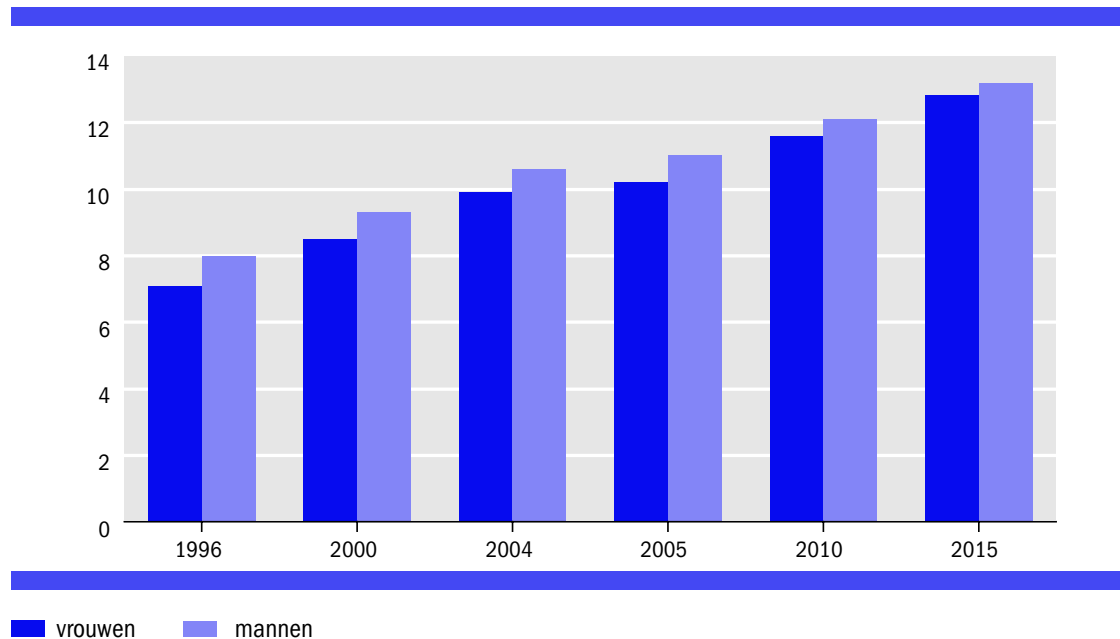
Bron: CBS (Bevolkingsstatistieken 2004)

De grootste niet-westerse herkomstsgroepering bestaat uit Turken (352.000 personen in 2004). Zij vertegenwoordigen ruim 20% van alle niet-westerse allochtonen. Evenals bij de Marokkanen is het aantal mannen in deze groep iets groter dan het aantal vrouwen. Dit is een gevolg van de immigratie in de jaren zestig: in deze periode kwamen de eerste Turken en Marokkanen als gastarbeider naar Nederland. Dit waren vooral mannen. In de jaren zeventig voegden zich veel echtgenotes en kinderen bij hen en nam het aandeel vrouwen toe. De laatste jaren immigreren uit deze landen vooral veel huwelijkspartners; iets meer vrouwen dan mannen komen naar Nederland om te trouwen.

Surinamers zijn na de Turken de grootste groep niet-westerse allochtonen (326.000). Bij Surinamers zijn juist de vrouwen in de meerderheid. De *sex ratio*, het aantal mannen per 100 vrouwen, is voor Marokkanen 111, Turken 108, Antillianen 97 en Surinamers 92.

In 2004 bestaat ruim 10% van de bevolking uit niet-westerse allochtonen. Het aandeel mannen is iets groter dan het aandeel vrouwen. Het aandeel niet-westerse allochtonen zal verder groeien tot zo'n 13% in 2015.

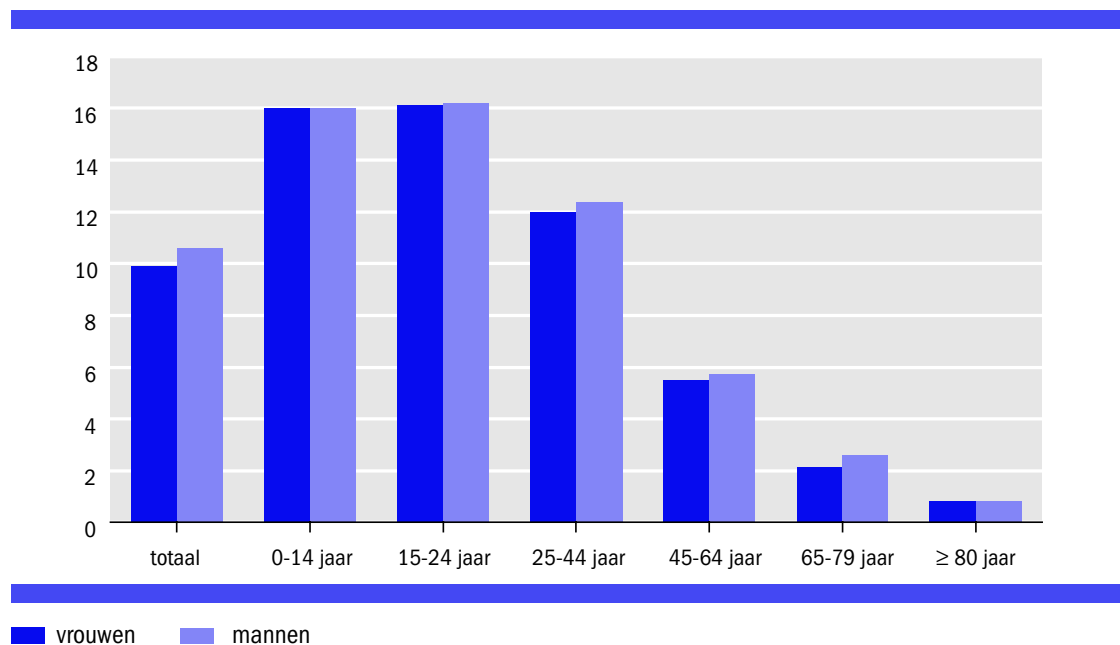
**Figuur 2.1 Aandeel niet-westerse allochtonen in de bevolking, 1996-2015 (in procenten)**



Bron: CBS (Bevolkingsstatistieken 1996-2004; Allochtonenprognose 2002 - 2050)

Niet-westerse allochtonen zijn onder jongeren oververtegenwoordigd. Zo'n 16% van de jongeren onder de 25 jaar is niet-westerse allochtoon. In de oudere leeftijdsgroepen neemt het aandeel niet-westerse allochtonen af: onder de 25-44-jarigen heeft 12% een niet-westerse achtergrond, onder de 45-64-jarigen is dat nog geen 6%. Relatief weinig 65-plussers zijn van niet-westerse komaf.

**Figuur 2.2 Aandeel niet-westerse allochtonen in de bevolking, naar leeftijd, 1 januari 2004 (in procenten)**

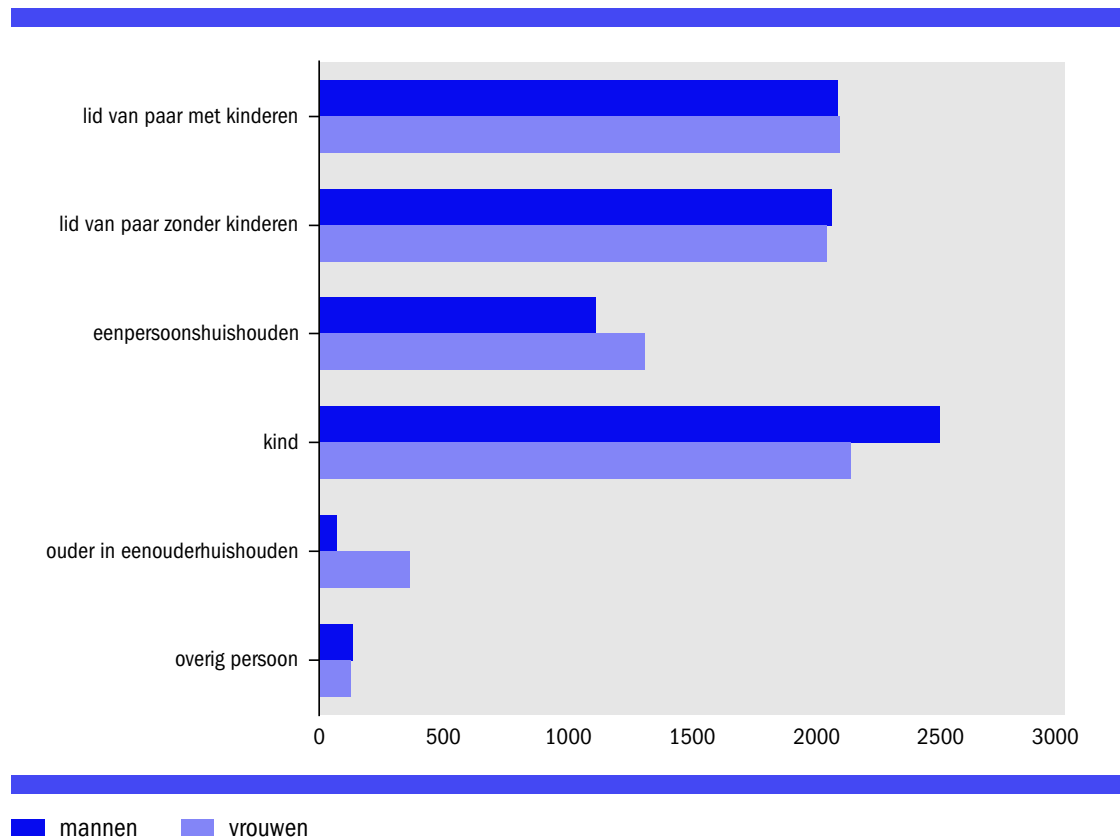


Bron: CBS (Bevolkingsstatistieken 2004)

## 2.4 Huishoudens

Het aantal huishoudens in Nederland is in de afgelopen jaren relatief sterker gegroeid dan het aantal inwoners. Terwijl de bevolking tussen 1995 en 2003 met 4,9% toenam, groeide het aantal huishoudens met 8,2%. Dit is het gevolg van het kleiner worden van de huishoudens. In 1995 bedroeg een huishouden gemiddeld 2,4 personen, in 2003 was dat 2,3 personen. Het aandeel eenpersoonshuishoudens groeide dan ook het sterkst: een toename van 13,3% tussen 1995 en 2003.

**Figuur 2.3** Bevolking in particuliere huishoudens, naar de positie in het huishouden, 2004<sup>a</sup> (x 1000)



a Voorlopige cijfers.

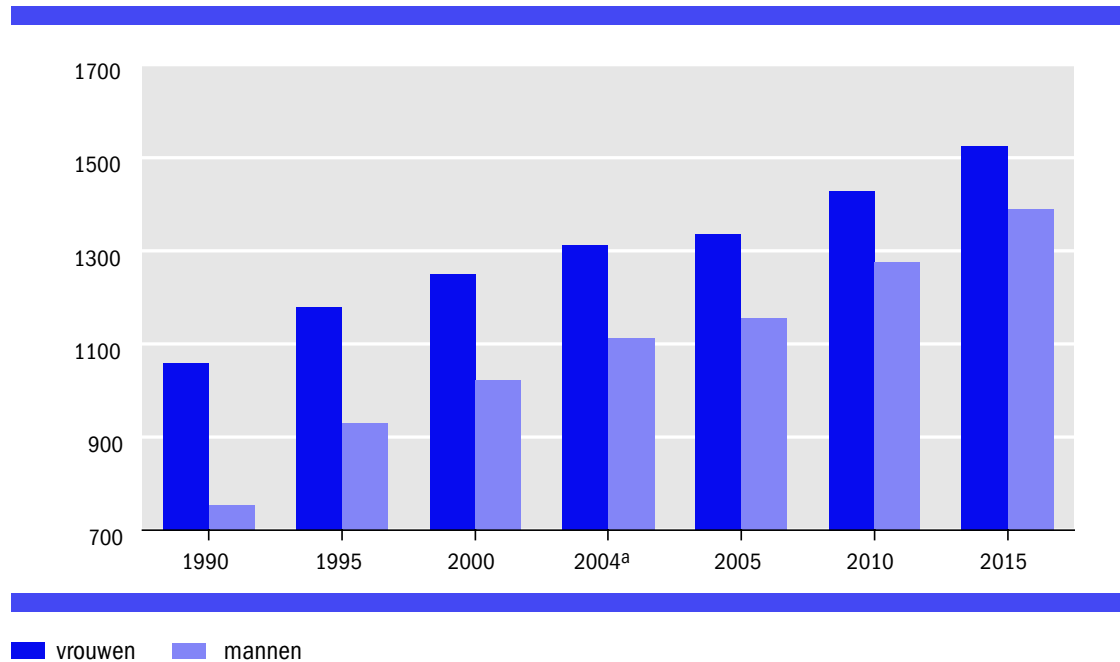
Bron: CBS (Jaarlijkse huishoudensstatistiek 2004)

Van de 7 miljoen huishoudens die ons land in 2003 telt, vormen eenpersoonshuishoudens inmiddels de grootste categorie (2,4 miljoen). Ook paren met kinderen (2,1 miljoen) en paren zonder kinderen (2,0 miljoen) maken een relatief groot deel uit van het totaal aantal huishoudens. Het aantal eenouderhuishoudens bedraagt 425.000.

## Eenpersoonshuishoudens

Het aantal eenpersoonshuishoudens zal de komende jaren blijven groeien tot ruim 2,9 miljoen in 2015. Nederland telt in dat jaar waarschijnlijk zo'n 7,7 miljoen huishoudens.

**Figuur 2.4 Aantal eenpersoonshuishoudens, 1990-2015 (x 1000)**



a Voorlopige cijfers.

Bron: CBS (Jaarlijkse huishoudensstatistiek 1990-2004; Huishoudensprognose 2003-2050)

De toename van het aantal eenpersoonshuishoudens is het gevolg van diverse maatschappelijke ontwikkelingen, die de kans op alleen wonen in verschillende levensfasen vergroten. Zo gaan steeds meer jongeren na het verlaten van het ouderlijk huis eerst een tijdje alleen wonen. Door het toegenomen aantal echtscheidingen voeren ook op iets hogere leeftijd steeds meer mensen een eenpersoonshuishouden.

Onder ouderen is het aantal alleenstaanden in de loop der tijd sterk toegenomen door de voortgaande vergrijzing van de bevolking. De meeste oudere alleenstaanden zijn weduwe, omdat vrouwen een aanzienlijk langere levensverwachting hebben dan mannen. Door de hogere leeftijd blijven veel van deze alleenstaanden permanent alleen. Binnen zes jaar na het verlies van de partner heeft een derde van de weduwnaars een nieuwe relatie; onder weduwen is dit aandeel ongeveer de helft kleiner.

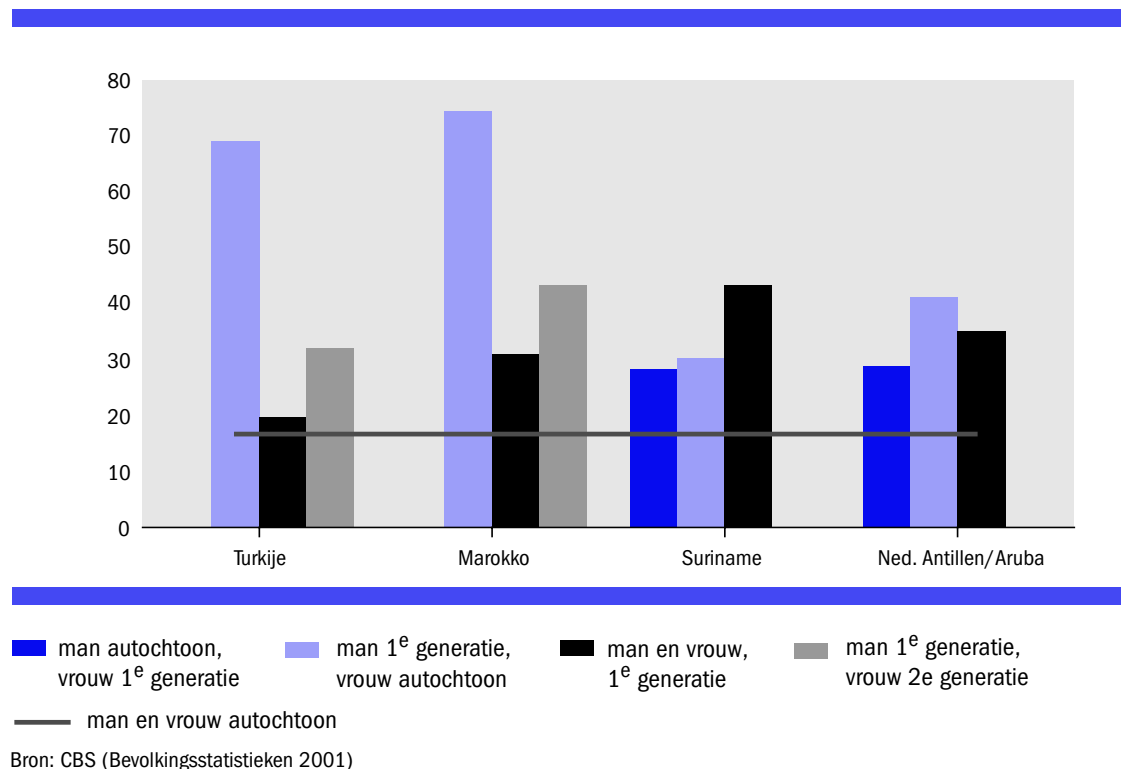
Meer vrouwen dan mannen wonen alleen. In 2004 bestond 54% van alle alleenstaanden uit vrouwen. Dit aandeel zal in 2015 iets kleiner zijn (52%). De levensverwachting van mannen zal zich gunstiger ontwikkelen dan die van vrouwen, waardoor het aandeel (verweduwde) alleenstaande vrouwen zal afnemen.

## Echtscheidingen

Bijna 17% van de huwelijken tussen autochtonen is binnen tien jaar ontbonden door een echtscheiding. Bij allochtonen met een Surinaamse achtergrond is dit aandeel beduidend hoger. Vooral relatief veel huwelijken tussen Surinamers van de eerste generatie zijn binnen tien jaar beëindigd: ruim 40%. Het aandeel echtscheidingen van gemengde huwelijken tussen een Surinaamse partner en een autochtone partner ligt rond de 30%.

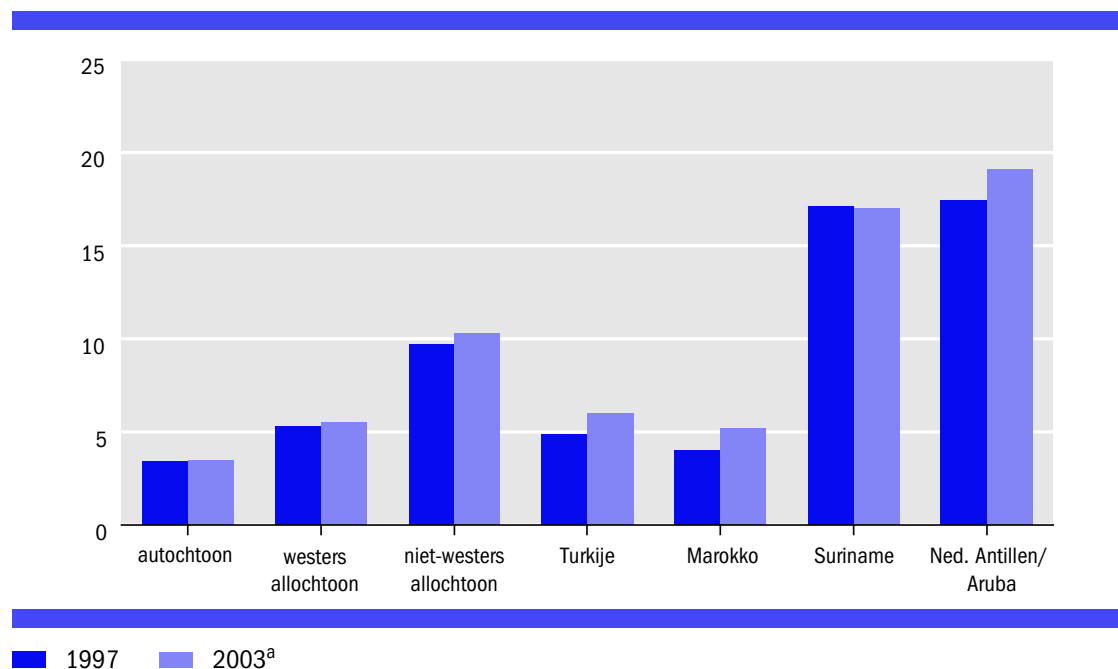
Een huwelijk tussen een eerstegeneratie-Antilliaanse man en een autochtone vrouw heeft ook een grote kans op een echtscheiding (40%). Bij Turken en Marokkanen heeft een huwelijk tussen een eerstegeneratie-man en een autochtone vrouw eveneens een grote kans op een echtscheiding.

**Figuur 2.5** Gemengde huwelijken ontbonden door echtscheiding binnen een periode van tien jaar na het huwelijk, 2001 (in procenten)



Alleenstaande moeders komen vaker voor onder niet-westerse allochtonen dan onder autochtonen. In 2003 was 10,3% van alle niet-westerse allochtone vrouwen een alleenstaande moeder; onder de autochtone vrouwen was dat 3,5%. Vooral onder Surinaamse en Antilliaanse/Arubaanse vrouwen is het aandeel alleenstaande moeders groot: respectievelijk 17% en 19%.

**Figuur 2.6 Alleenstaande moeders als aandeel van alle vrouwen, naar herkomst, 1997 en 2003,<sup>a</sup> (in procenten)**



a Voorlopige cijfers.

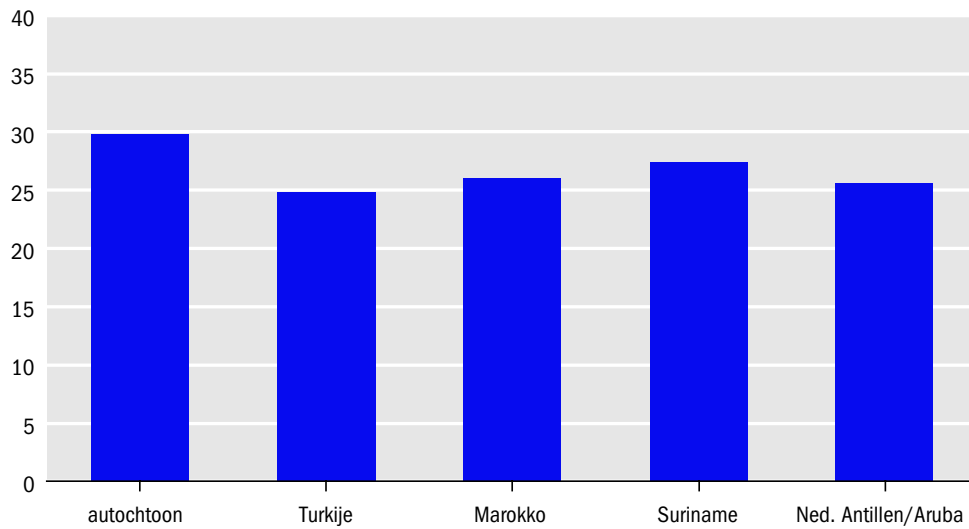
Bron: CBS (Jaarlijkse huishoudensstatistiek 1997 en 2003)

## 2.5 Kinderen krijgen

### Leeftijd moeders

Sinds het begin van de jaren zeventig wordt de geboorte van het eerste kind steeds verder uitgesteld. Was dertig jaar geleden de leeftijd van de moeder bij de geboorte van haar eerste kind gemiddeld 24 jaar; in 2002 was dat 29 jaar. Nederlandse moeders behoren hiermee tot de oudste ter wereld. Moeders met een Turkse of Marokkaanse achtergrond waren in 2002 met 25 en 26 jaar beduidend jonger.

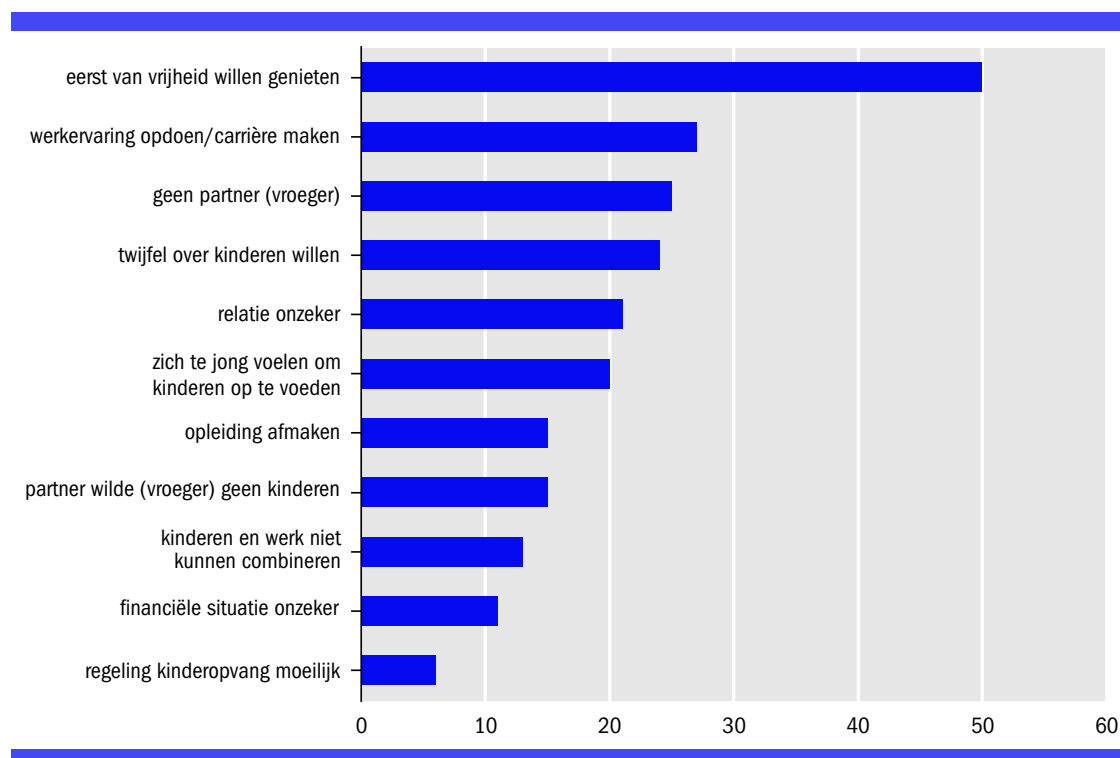
**Figuur 2.7 Gemiddelde leeftijd van de moeder bij de geboorte van het eerste kind, naar herkomst-groepering van de moeder, 2003**



Bron: CBS (Bevolkingsstatistieken 2003)

Veel vrouwen beginnen pas aan kinderen wanneer ze de 30 jaar gepasseerd zijn. In 2003 werd door deze vrouwen hiervoor als belangrijkste reden genoemd: de wens om eerst van de vrijheid te genieten. Ook werkervaring opdoen en carrière maken was een belangrijke motivatie voor het uitstellen van kinderen. Bij een kwart van de vrouwen die voor hun dertigste geen kinderen kregen, was twijfel aanwezig over het al dan niet willen van kinderen.

**Figuur 2.8 Redenen<sup>a</sup> waarom vrouwen voor hun dertigste geen kinderen krijgen, 2003  
(in procenten)**



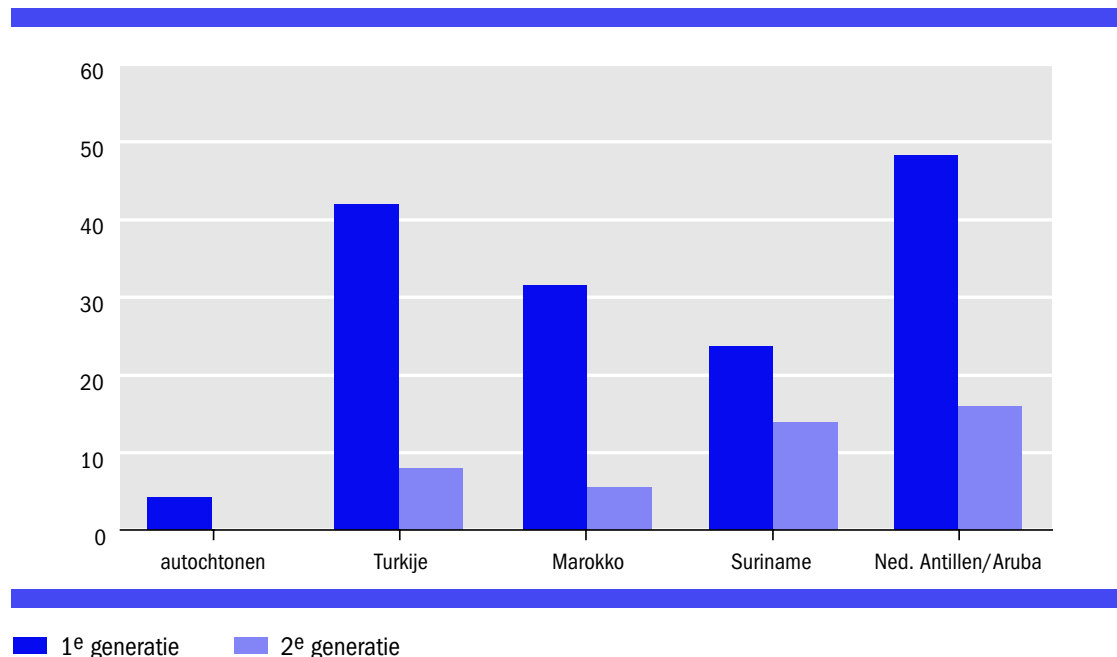
a Respondenten konden meerdere redenen opgeven.

Bron: CBS (Onderzoek Gezinsvorming 2003)

Hoewel vrouwen steeds later moeder worden, blijft het aantal geboorten onder vrouwen van 45 jaar of ouder zeer klein. Van ongeveer een op de duizend kinderen die in 2002 werden geboren, was de moeder 45 jaar of ouder. Dit lage aandeel is niet slechts het gevolg van een sterk teruggelopen fysieke vruchtbaarheid. Een halve eeuw geleden was het aandeel pasgeborenen met een moeder van boven de 45 jaar ruim zeven keer groter. Dit aandeel daalde vooral sterk tussen 1965 en 1972, toen met name gehuwde, al wat oudere vrouwen gebruik gingen maken van nieuwe anticonceptiemiddelen.

Heel jonge moeders komen ook voor. Op de duizend 15-19-jarige meisjes werden zeven kinderen geboren in 2003. Niet-westerse allochtone tienermeisjes worden beduidend vaker moeder dan jonge autochtone meisjes. Binnen de niet-westerse herkomstgroepering bestaan echter grote verschillen. Bij de eerste generatie is het geboortecijfer met 37 geboorten per duizend 15-19-jarige meisjes het viervoudige van dat van de tweede generatie. Ook bestaan er verschillen tussen de herkomstgroeperingen. Surinaamse en Antilliaanse/Arubaanse meisjes hebben de grootste kans om in hun tienerjaren moeder te worden.

**Figuur 2.9 Aantal levendgeborenen per 1000 15-19-jarige meisjes,<sup>a</sup> naar herkomstgroepering, 2003**



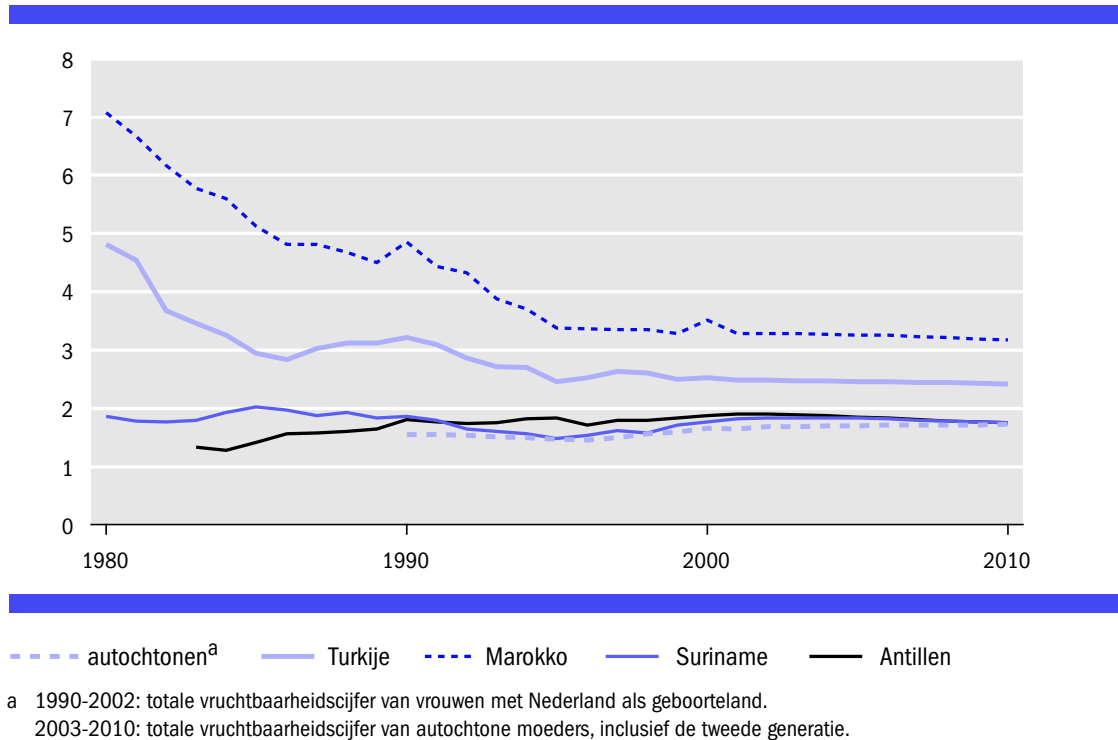
a De referentieleeftijd van de moeders is de leeftijd op de laatste verjaardag. Het betreft hier meisjes die ten tijde van de geboorte jonger dan 20 jaar waren. Dit is anders dan in eerdere CBS-publicaties, waar de leeftijd geldt op 31 december. Het gebruik van deze laatste leeftijdsdefinitie vereenvoudigt de vergelijking van aantallen naar geboortjaar en leeftijdsjaar, maar onderschat het aantal geboorten onder jonge vrouwen met ongeveer een kwart

Bron: CBS (Bevolkingsstatistieken 2003)

### Aantal kinderen per vrouw

Vrouwen in Nederland krijgen gemiddeld ruim 1,7 kinderen. Niet-westerse allochtone vrouwen (eerste generatie) krijgen gemiddeld meer kinderen dan autochtone vrouwen. Vooral Marokkaanse vrouwen hebben met 3,3 kinderen per vrouw een relatief hoge vruchtbaarheid. Surinaamse en Antilliaanse vrouwen liggen met 1,8 kind per vrouw iets boven het vruchtbaarheidscijfer van autochtone vrouwen.

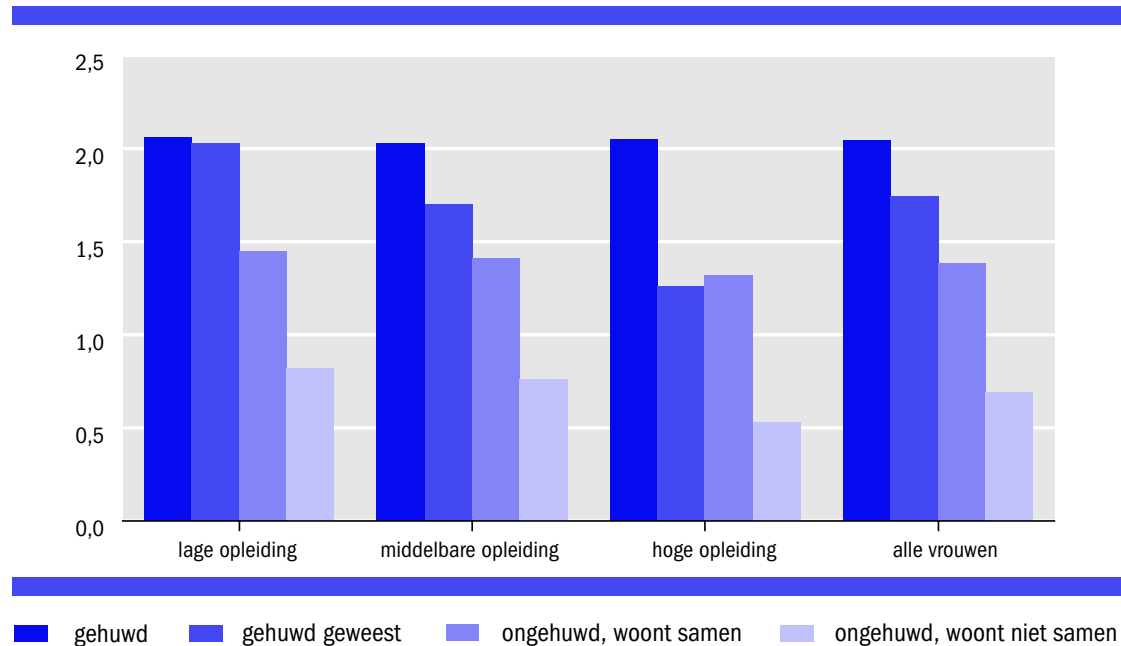
**Figuur 2.10** Vruchtbaarheid van autochtone en eerstegeneratie niet-westerse allochtone vrouwen, 1980-2010 (in aantal kinderen per vrouw)



Bron: CBS (Bevolkingsstatistieken 1980-2003, Bevolkingsprognose 2002-2050)

Gehuwd samenwonende vrouwen (30-49 jaar) verwachtten in 2003 uiteindelijk ruim twee kinderen te krijgen. Het opleidingsniveau speelt hierbij geen onderscheidende rol. Dit is anders bij de vrouwen die niet samenwonen of die ongehuwd samenwonen. Niet alleen verwachten deze vrouwen minder kinderen te krijgen dan gehuwde vrouwen, maar voor hen is bovendien het opleidingsniveau mede bepalend voor het aantal verwachte kinderen. Voor hoogopgeleide vrouwen die niet samenwonen, is het verwachte kindertal het laagst.

**Figuur 2.11** Verwacht uiteindelijk kindertal, vrouwen van 30-49 jaar, naar opleidingsniveau en samenlevingsvorm, 2003



Bron: CBS (Onderzoek Gezinsvorming 2003)

## 2.6 Een Europese vergelijking

### Kinderen krijgen in Europa

Vrouwen in Nederland, Luxemburg, Spanje en het Verenigd Koninkrijk zijn relatief oud als ze voor het eerst moeder worden. De gemiddelde leeftijd waarop vrouwen hun eerste kind krijgen is in alle landen van de Europese Unie<sup>I</sup> de afgelopen decennia gestegen.

**Tabel 2.3 Gemiddelde leeftijd vrouwen bij de geboorte van het eerste kind in de Europese Unie, 1990-2002**

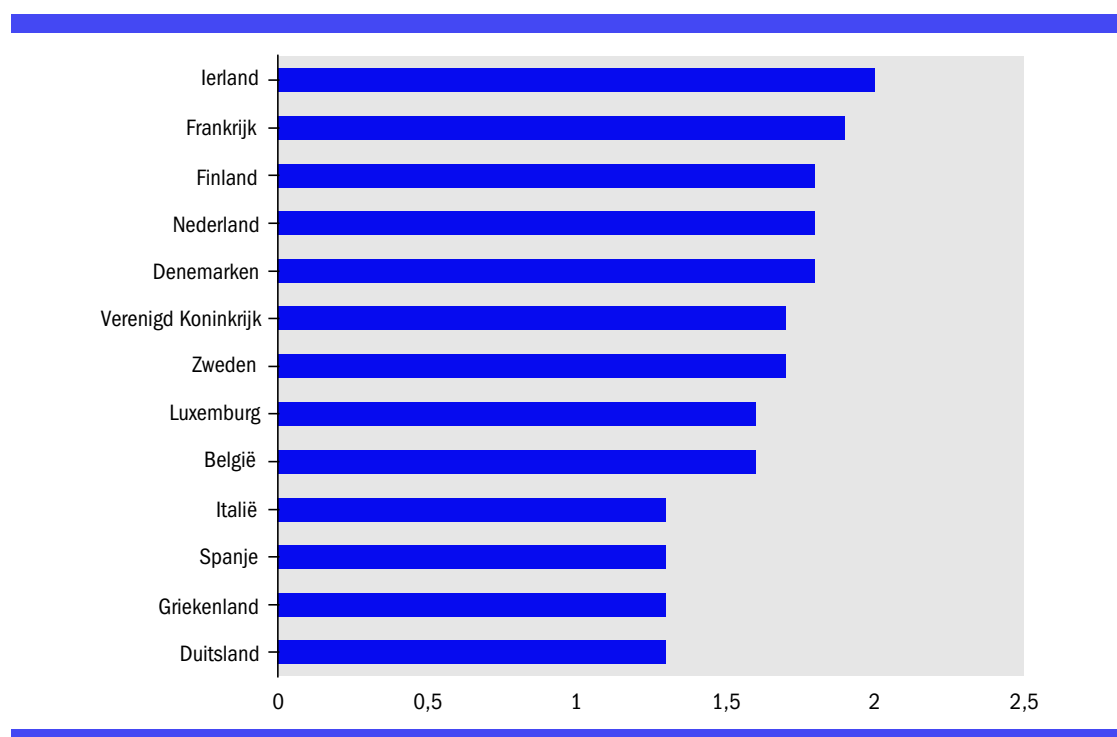
|                     | 1990 | 1995 | 2000 | 2001 | 2002 |
|---------------------|------|------|------|------|------|
| Denemarken          | 26,4 | 27,4 | 27,7 | 27,8 | .    |
| Duitsland           | 26,6 | 27,5 | 28,2 | 28,4 | .    |
| Griekenland         | 25,5 | 26,6 | .    | .    | .    |
| Spanje              | 26,8 | 28,4 | 29,1 | .    | .    |
| Frankrijk           | 27,0 | 28,1 | 27,9 | 28,0 | .    |
| Ierland             | 26,6 | 27,3 | 27,6 | 28,0 | .    |
| Italië              | 26,9 | 28,0 | .    | .    | .    |
| Luxemburg           | 26,5 | 27,9 | 28,4 | 28,3 | 28,8 |
| Nederland           | 27,6 | 28,4 | 28,6 | 28,7 | 28,7 |
| Oostenrijk          | 25,0 | 25,7 | 26,5 | 26,6 | 26,7 |
| Portugal            | 24,9 | 25,7 | 26,5 | .    | 26,8 |
| Finland             | 26,5 | 27,2 | 27,4 | 27,5 | 27,6 |
| Zweden              | 26,3 | 27,2 | 27,9 | 28,2 | 28,3 |
| Verenigd Koninkrijk | 27,3 | 28,3 | 29,1 | .    | .    |

. = Gegevens ontbreken.

Bron: Eurostat (New Cronos)

In Ierland is de vruchtbaarheid het hoogst met gemiddeld 2 kinderen per vrouw. Nederland heeft met ruim 1,7 kinderen per vrouw ook een relatief hoge vruchtbaarheid. In Italië, Spanje, Griekenland en Duitsland is de vruchtbaarheid relatief laag.

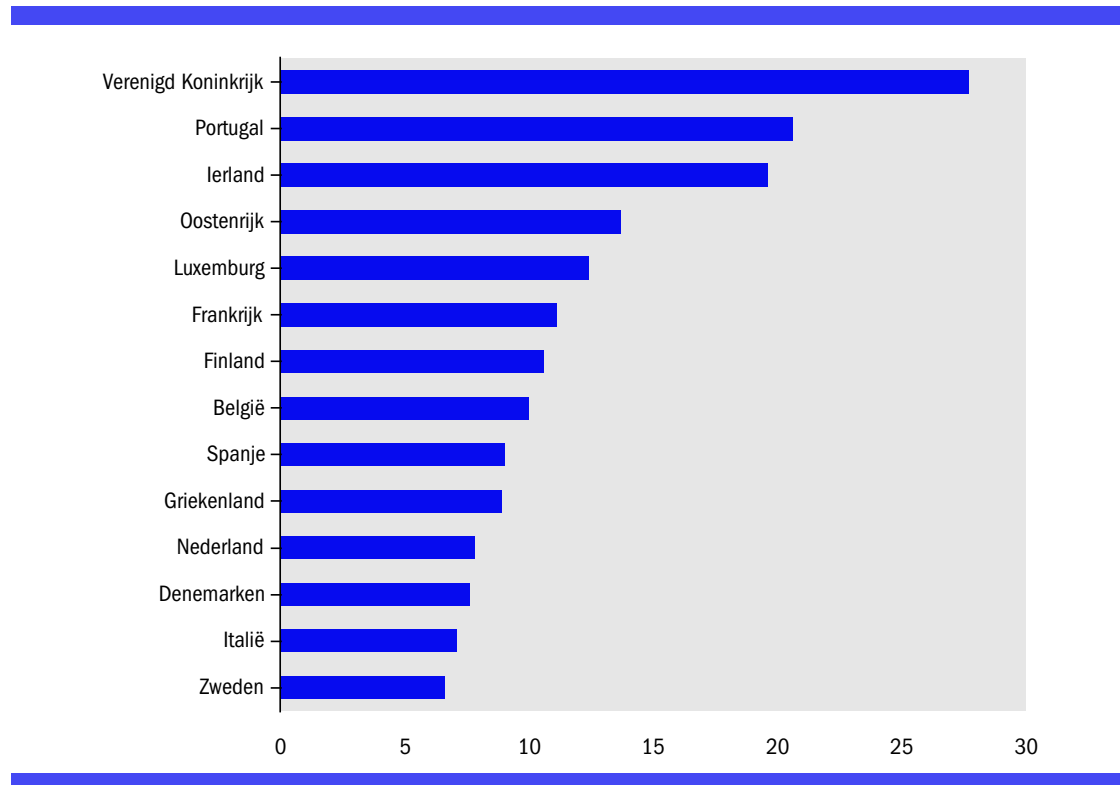
**Figuur 2.12 Uiteindelijk kindertal in de Europese Unie, 2003**



Bron: Eurostat (New Cronos)

In het Verenigd Koninkrijk komen relatief de meeste tienermoeders voor: 27,7 geboorten per duizend tienermeisjes. Ook in Portugal en Ierland is het aandeel tienermoeders relatief groot. Nederland heeft samen met Zweden, Italië en Denemarken het kleinste aandeel tienermoeders van de EU-landen.

**Figuur 2.13 Aantal levendgeborenen per 1000 tienermeisjes in de Europese Unie, 2002<sup>a</sup>**



a Ierland, Italië en Verenigd Koninkrijk: voorlopige cijfers. Voor Duitsland zijn geen cijfers beschikbaar.

Bron: Eurostat (New Cronos)

## 2.7 Slotbeschouwing

Het aandeel ouderen in de bevolking zal toenemen, tot rond 2025 een maximum is bereikt. Vrouwen hebben een hogere levensverwachting dan mannen. Zij zijn dus oververtegenwoordigd in deze groep, alhoewel door de sterker gestegen levensverwachting van mannen deze oververtegenwoordiging iets zal afnemen. Veel oudere alleenstaande vrouwen moeten rondkomen van een laag inkomen (zie hoofdstuk 6). De arbeidsparticipatie van vrouwen die nu tussen de 55 en 65 jaar zijn, is laag (zie hoofdstuk 4). Ook zal van hen een groot deel na hun vijfenzestigste jaar geen eigen pensioen hebben. In de toekomst zal dus naar verwachting het aantal oudere alleenstaande vrouwen met een laag inkomen toenemen.

Een andere belangrijke demografische ontwikkeling is het groeiend aandeel niet-westerse allochtonen in Nederland. Van de vrouwen in Nederland zal in 2010 bijna 12% een niet-westerse herkomst hebben. De arbeidsparticipatie is onder niet-wes-

terse allochtone vrouwen nog steeds erg laag, met name onder vrouwen van Turkse en Marokkaanse komaf (zie hoofdstuk 4). Deze groeiende groep zal een inhaalslag moeten maken op emancipatiegebied, willen de streefcijfers van het kabinet gehaald kunnen worden. Onder niet-westerse allochtonen zijn relatief veel alleenstaande moeders met jonge kinderen te vinden. De helft daarvan heeft een laag inkomen (zie hoofdstuk 6).

De gemiddelde leeftijd waarop vrouwen hun eerste kind krijgen stijgt nog steeds, zowel in Nederland als in de meeste andere EU-landen. In Nederland ligt deze leeftijd nu op bijna 29 jaar en alleen in Luxemburg krijgen vrouwen nog iets later hun eerste kind. Een moeizame combinatie van werk en zorg, of verwachte problemen bij het vinden van goede kinderopvang blijken slechts voor weinig vrouwen een reden om de komst van kinderen zolang uit te stellen. Uiteindelijk krijgen vrouwen in Nederland gemiddeld 1,7 kinderen. Niet-westerse allochtonen krijgen hun eerste kind meestal op jongere leeftijd dan autochtone vrouwen en het gemiddeld kindertal is hoger, met name bij Marokkaanse en Turkse vrouwen. Bij deze groepen neemt het kindertal wel geleidelijk af. Tienermoeders komen vaker voor onder niet-westerse allochtone dan onder autochtone meisjes. Het aandeel tienermoeders ligt in Nederland lager dan in de meeste andere EU-landen.

## Noot

1 De Europese Unie vóór de uitbreiding op 1 mei 2004.

## 3 Onderwijs

Max van Herpen, Linda Olsthoorn (CBS) en Ans Merens (SCP)

### 3.1 Inleiding

De onderwijssector kent sinds lang een eigen emancipatiebeleid. In de jaren zeventig had dit beleid tot doel de achterstanden van meisjes en vrouwen op te heffen. Er was toen een aanzienlijk verschil in bereikt opleidingsniveau tussen vrouwen en mannen. De maatregelen waren destijds vooral gericht op de leerlingen, met name de vrouwelijke leerlingen in het voortgezet onderwijs. Naderhand is het onderwijs-emancipatiebeleid in meerdere opzichten verbreed. Het strekt zich tegenwoordig uit tot alle soorten onderwijs, er is meer aandacht gekomen voor de rol van het onderwijs als zodanig en het richt zich ook op jongens.

In het huidige onderwijs-emancipatiebeleid wordt in het algemeen gestreefd ‘naar een evenredige vertegenwoordiging van mannelijke en vrouwelijke studenten in alle opleidingen en mannelijk en vrouwelijk personeel in alle managementfuncties’ (TK 2003/2004f). Deze algemene doelstelling valt uiteen in een aantal operationele doelstellingen:

- het bevorderen van de in- en doorstroom van vrouwen in technische opleidingen;
- het bevorderen van de in- en doorstroom van mannelijke studenten op de leraren- en zorgopleidingen;
- de toename van vrouwen in managementfuncties in het hoger onderwijs.

Om de doelstellingen te realiseren worden in het kader van de *gender mainstreaming* vooral algemene instrumenten gehanteerd, waarvan verwacht wordt dat die ook voor vrouwen gunstig zullen uitvallen. Uitzondering hierop vormt het Aspasia-programma. Dit is een specifieke maatregel om te stimuleren dat meer vrouwen tot universitair hoofddocent worden benoemd. Het onderwerp ‘vrouwen in managementfuncties in het onderwijs’ komt in hoofdstuk 8 nader aan de orde.

Zonder het belang van het basisonderwijs te willen ontkennen, zal dit onderwijs vanwege de noodzakelijke beperking in deze Emancipatiemonitor grotendeels buiten beschouwing blijven. Alleen op de stand van zaken aan het eind van de basisschool zal worden ingegaan. Het voortgezet, beroeps- en hoger onderwijs zijn van meer belang, omdat de leerlingen zich daarin oriënteren op en keuzes maken met betrekking tot toekomstige activiteiten.

Allereerst zal in dit hoofdstuk worden ingegaan op de schoolloopbanen van meisjes en jongens, de gevolgde onderwijsniveaus en -richtingen en studierendementen. Afzonderlijke aandacht zal worden besteed aan de arbeidsmarktperspectieven van veel door meisjes en jongens gevolgde opleidingen. Daarna komt het volgen van een studie of opleiding op latere leeftijd aan de orde, omdat dit voor bijvoorbeeld herin-

tredende vrouwen van belang kan zijn. Een nieuw onderdeel in deze Emancipatiemonitor is dat de uitkomsten in Europees perspectief worden geplaatst. Het hoofdstuk wordt afgerond met een slotbeschouwing.

### 3.2 Het einde van het basisonderwijs

De meeste leerlingen van groep 8 van de basisschool maken de zogenoemde CITO-eindtoets. Bij de keuze van een schooltype voor het voortgezet onderwijs speelt de score die de leerling op de CITO-toets behaalt – naast het advies van de basisschool – een belangrijke rol.

**Tabel 3.1 CITO-eindtoets basisonderwijs, naar etnische herkomst, 2002 (gemiddelde totaalscores)<sup>a</sup>**

|                      | meisjes | jongens |
|----------------------|---------|---------|
| autochtoon           | 535,37  | 536,10  |
| Turks                | 527,84  | 528,82  |
| Marokkaans           | 527,94  | 528,56  |
| Surinaams            | 532,01  | 529,40  |
| Antilliaans/Arubaans | 524,87  | 529,35  |
| totaal               | 534,31  | 535,08  |

a De gemiddelde score van leerlingen met vwo-advies is 547, voor havo-advies 541 en voor vmbo-advies 529.

Bron: ITS/SCO/NWO (Prima '02), door ITS aan SCP verstrekte gegevens

Uit tabel 3.1 blijkt dat meisjes in de meeste etnische groeperingen een iets lagere gemiddelde score op de CITO-toets behalen dan jongens; Antilliaanse meisjes scoren echter beduidend lager dan jongens. Daarentegen doen Surinaamse meisjes het duidelijk beter op de CITO-toets dan de jongens. Al eerder is gesignaleerd dat Surinaamse meisjes tussen 1994 en 2000 een inhaalslag op de jongens hebben gemaakt in het basisonderwijs (Gijsberts en Merens 2004). Deze trend lijkt nu verder door te zetten.

### 3.3 Het voortgezet onderwijs

#### Meer meisjes op het vwo

In het schooljaar 2002/'03 volgden nagenoeg evenveel meisjes als jongens voortgezet onderwijs. Op het havo en het vwo waren meisjes oververtegenwoordigd: zij maakten 52% uit van alle leerlingen op het havo en 54% van de leerlingen op het vwo. In 1990 was de verhouding tussen jongens en meisjes op het vwo nog gelijk. Op het vmbo waren meisjes daarentegen in de minderheid in 2002/'03.

**Tabel 3.2 Leerlingen in het voltijd voortgezet onderwijs, 1990/'91-2002/'03**

|                                            | leerlingen (x 1000) |          |          |          | aandeel vrouwen (%) |          |          |          |
|--------------------------------------------|---------------------|----------|----------|----------|---------------------|----------|----------|----------|
|                                            | 1990/'91            | 1995/'96 | 2000/'01 | 2002/'03 | 1990/'91            | 1995/'96 | 2000/'01 | 2002/'03 |
| totaal voortgezet onderwijs                | 916,5               | 867,5    | 894,1    | 913,7    | 49                  | 49       | 49       | 49       |
| w.v.                                       |                     |          |          |          |                     |          |          |          |
| gemeenschappelijke leerjaren 1+2           | 375,7               | 356,1    | 390,3    | 398,3    | 49                  | 49       | 49       | 49       |
| gemeenschappelijk leerjaar 3               | 6,1                 | 5,4      | 5,7      | 6,2      | 54                  | 53       | 54       | 55       |
| speciaal voortgezet onderwijs <sup>a</sup> |                     |          | 16,9     |          |                     |          | 29       |          |
| praktijkonderwijs                          |                     |          | 13,4     | 22,7     |                     |          | 38       | 39       |
| leerjaar 3 en hoger:                       |                     |          |          |          |                     |          |          |          |
| vmbo <sup>b</sup>                          | 270,7               | 248,0    | 222,4    | 230,0    | 46                  | 47       | 47       | 47       |
| havo                                       | 125,0               | 123,9    | 117,3    | 124,4    | 54                  | 54       | 53       | 52       |
| vwo                                        | 138,9               | 133,8    | 128,2    | 131,8    | 50                  | 51       | 54       | 54       |
| w.v.                                       |                     |          |          |          |                     |          |          |          |
| gymnasium                                  | 21,4                | 13,8     | 19,1     | 22,3     | 51                  | 51       | 53       | 53       |
| atheneum                                   | 74,5                | 47,6     | 57,2     | 63,0     | 50                  | 52       | 54       | 54       |
| vwo ongedeeld                              | 43,0                | 72,4     | 51,9     | 46,4     | 49                  | 51       | 54       | 54       |

a Vanaf 2002/'03 opgegaan in het lwoo, hier opgenomen bij vmbo.

b Mavo en vbo zijn in 1998 samengegaan in het vmbo.

Bron: CBS (Onderwijsstatistieken 1990-2003)

## Allochtonen

Ook meer allochtone meisjes dan allochtone jongens bezochten het havo en vwo in 2002/'03. Het verschil tussen autochtonen en allochtonen was echter beduidend groter dan dat tussen jongens en meisjes met een gelijk herkomstland. Turkse en Marokkaanse meisjes volgden vaker vmbo en beduidend minder vaak havo en vwo dan autochtone meisjes.

Niet-westerse allochtone leerlingen in het voortgezet onderwijs zitten relatief vaak op het vmbo en minder vaak dan autochtone leerlingen op het havo en vwo. Dat geldt voor zowel meisjes als jongens. Allochtone meisjes zitten wel vaker dan allochtone jongens op het havo en het vwo. In 2002/'03 zat 7% van de Turkse meisjes op het vwo, terwijl dit bij de Turkse jongens 5% was.

**Tabel 3.3    Leerlingen in het voltijd voortgezet onderwijs, naar herkomst, 2002/'03**

|                                           | <b>totaal</b> | <b>autoch-<br/>toon</b> | <b>Turkije</b> | <b>Marokko</b> | <b>Zuid-<br/>Europa<sup>a</sup></b> | <b>overig</b> |
|-------------------------------------------|---------------|-------------------------|----------------|----------------|-------------------------------------|---------------|
| totaal voortgezet onderwijs (x 1000)      | 913,7         | 829,7                   | 24,7           | 22,1           | 6,7                                 | 30,5          |
| vrouwen (x 1000)                          | 450,9         | 411,4                   | 11,9           | 11,0           | 3,2                                 | 13,4          |
| gemeenschappelijke leerjaren<br>1+2+3 (%) | 44            | 44                      | 43             | 41             | 38                                  | 50            |
| praktijkonderwijs (%)                     | 2             | 1                       | 5              | 6              | 5                                   | 9             |
| leerjaar 3 en hoger: (%)                  |               |                         |                |                |                                     |               |
| vmbo                                      | 24            | 23                      | 36             | 39             | 31                                  | 27            |
| havo                                      | 14            | 15                      | 9              | 9              | 13                                  | 8             |
| vwo                                       | 16            | 17                      | 6              | 5              | 13                                  | 7             |
| w.v.                                      |               |                         |                |                |                                     |               |
| gymnasium                                 | 3             | 3                       | 1              | 1              | 2                                   | 1             |
| atheneum                                  | 8             | 8                       | 3              | 2              | 6                                   | 3             |
| vwo ongedeeld                             | 6             | 6                       | 3              | 2              | 5                                   | 3             |
| mannen (x 1000)                           | 462,7         | 418,3                   | 12,8           | 11,2           | 3,5                                 | 17,0          |
| gemeenschappelijke leerjaren<br>1+2+3 (%) | 45            | 44                      | 44             | 43             | 41                                  | 55            |
| praktijkonderwijs (%)                     | 3             | 2                       | 8              | 7              | 8                                   | 11            |
| leerjaar 3 en hoger: (%)                  |               |                         |                |                |                                     |               |
| vmbo                                      | 26            | 26                      | 34             | 37             | 32                                  | 24            |
| havo                                      | 13            | 13                      | 9              | 8              | 10                                  | 6             |
| vwo                                       | 13            | 14                      | 5              | 5              | 10                                  | 5             |
| w.v.                                      |               |                         |                |                |                                     |               |
| gymnasium                                 | 2             | 2                       | 1              | 1              | 2                                   | 1             |
| atheneum                                  | 6             | 7                       | 2              | 2              | 4                                   | 3             |
| vwo ongedeeld                             | 5             | 5                       | 2              | 3              | 4                                   | 2             |

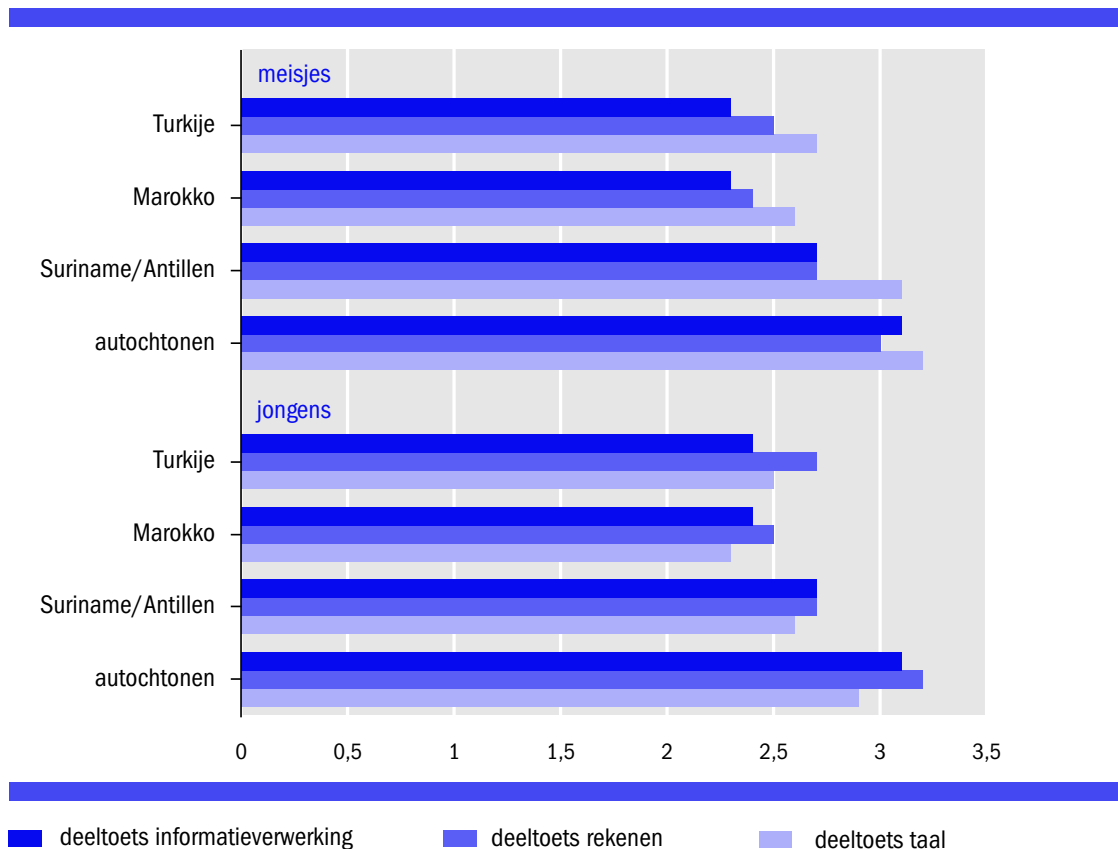
a    Hiertoe behoren Spanje, Portugal, Griekenland, Italië, Kroatië, Slovenië, Bosnië-Herzegovina, Servië-Montenegro, Macedonië, Kaapverdië en Tunesië.

Bron: CBS (Onderwijsstatistieken 2003)

### Toetsresultaten brugklas

De toetsresultaten in het eerste jaar van het voortgezet onderwijs verschilden tussen jongens en meisjes. Meisjes scoorden hoger op de taaltoets en jongens scoorden hoger op de rekentoets. Bij de toets informatieverwerking bestond weinig verschil tussen jongens en meisjes. Autochtone jongens en meisjes deden het duidelijk beter dan hun allochtone medeleerlingen.

**Figuur 3.1 Toetsresultaten brugklas, naar herkomstgroepering 1999**

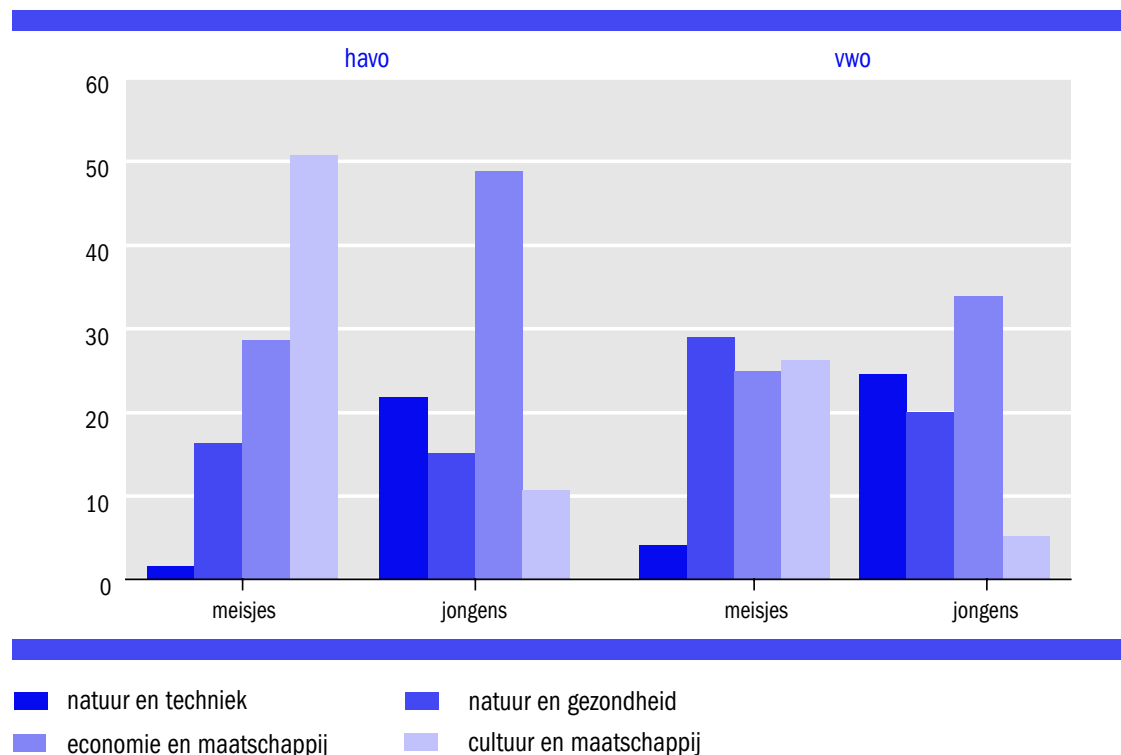


Bron: CBS (Voortgezet Onderwijs Cohort Leerlingen, cohort 1999)

### Profielkeuze/vakkenpakket

Leerlingen op het havo en vwo kunnen uit vier richtingen kiezen waarin ze eindexamens doen: 'natuur en techniek', 'natuur en gezondheid', 'economie en maatschappij' en 'cultuur en maatschappij'. Meisjes kiezen vaak anders dan jongens en leerlingen op het vwo kiezen anders dan leerlingen op het havo. In 2002/'03 koos bijna de helft van de jongens op het havo voor 'economie en maatschappij', terwijl bij de meisjes 'cultuur en maatschappij' veruit het populairst was. Op het vwo koos een derde van de jongens voor 'economie en maatschappij', terwijl de grootste groep meisjes koos voor 'natuur en gezondheid'. Meisjes op zowel havo als vwo hadden nauwelijks interesse in 'natuur en techniek'.

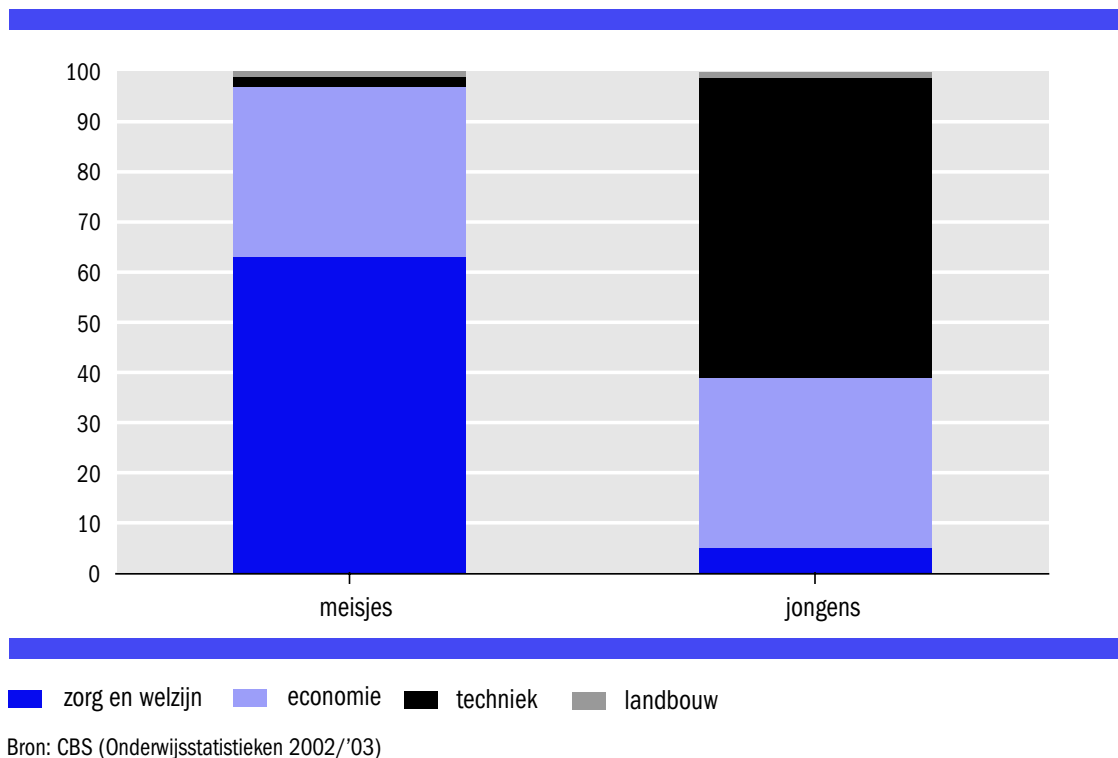
**Figuur 3.2 Profielkeuze havo en vwo, 2002/'03 (in procenten)**



Bron: CBS (Onderwijsstatistieken 2002/'03)

Op het vmbo kunnen leerlingen kiezen uit vier sectoren: 'zorg en welzijn', 'economie', 'techniek' en 'landbouw'. Meisjes en jongens kiezen zeer verschillend. In 2002/'03 kozen de meeste meisjes op het vmbo voor de sector 'zorg en welzijn', de sector waarvoor het kleinste aantal jongens koos. De meeste jongens kozen daarentegen voor 'techniek'. Hiervoor had slechts 2% van de meisjes interesse. Slechts 1% van de jongens en meisjes op het vmbo koos voor de richting 'landbouw'.

**Figuur 3.3 Profielkeuze vmbo, 2002/'03 (in procenten)**

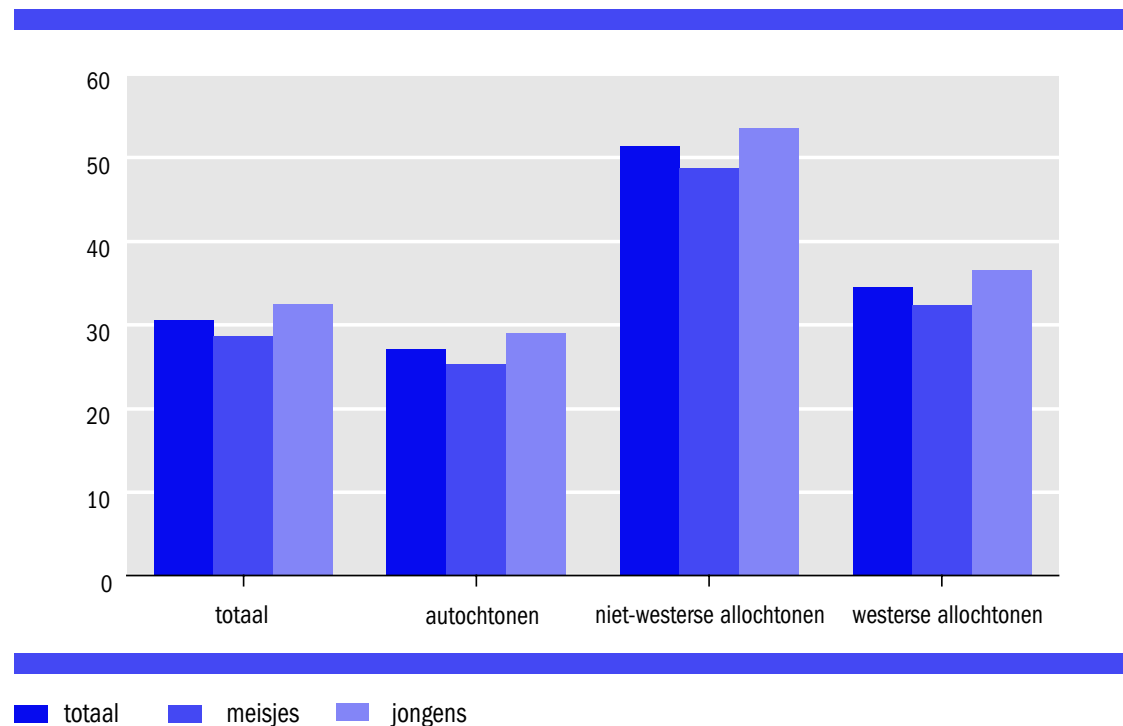


### Voortijdige schoolverlaters

Vóór het eindexamen zijn al veel leerlingen uit het voortgezet onderwijs gestapt. Deze voortijdige schoolverlaters hebben geen startkwalificatie behaald. Een startkwalificatie staat gelijk aan een diploma havo, vwo of mbo op niveau 2. Voortijdige schoolverlaters vallen onder de risicojongeren; zij vinden vaak moeilijk een baan en vertonen eerder crimineel gedrag.

Ruim 30% van de leerlingen die in 1993 aan het voortgezet onderwijs begonnen, behaalde geen startkwalificatie. Meer jongens dan meisjes beëindigden voortijdig hun onderwijsloopbaan. Vooral veel niet-westerse allochtone leerlingen verlieten ongekwalificeerd het voortgezet onderwijs; ruim de helft van deze groep. Ook onder deze leerlingen waren de jongens in de meerderheid.

**Figuur 3.4 Schoolverlaters zonder startkwalificatie, autochtonen en allochtonen, cohort 1993, stand jaar 2002/'03 (in procenten)**

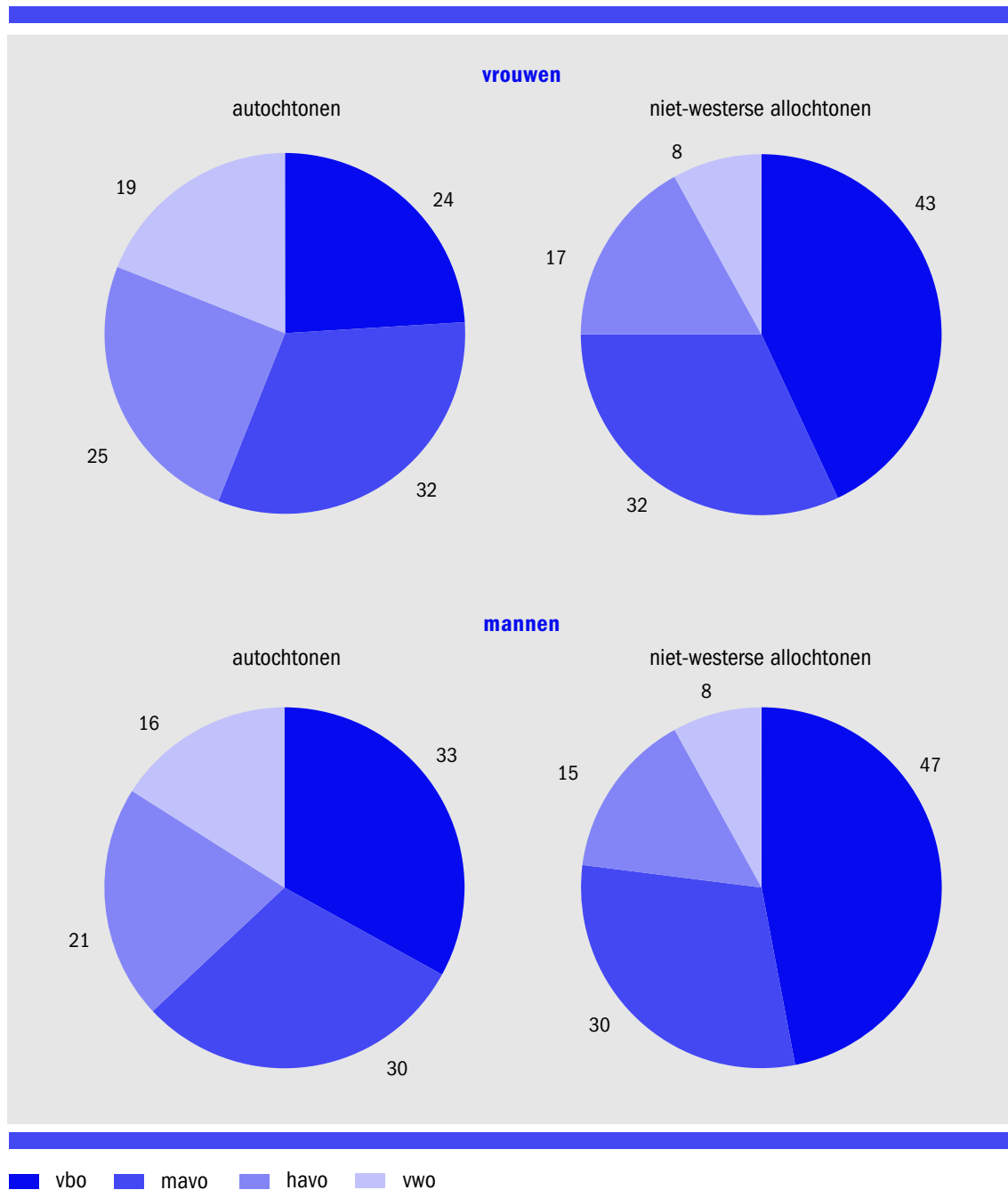


Bron: CBS (Voortgezet Onderwijs Cohort Leerlingen, cohort 1993)

## Examens

In 2002 deed 44% van de autochtone meisjes in het voortgezet onderwijs examen op het havo of vwo. Bij de jongens lag dit aandeel 7 procentpunten lager. Van de niet-westerse allochtone meisjes deed een kwart examen op het vwo of havo. Dit aandeel was iets groter dan dat van de niet-westerse allochtone jongens.

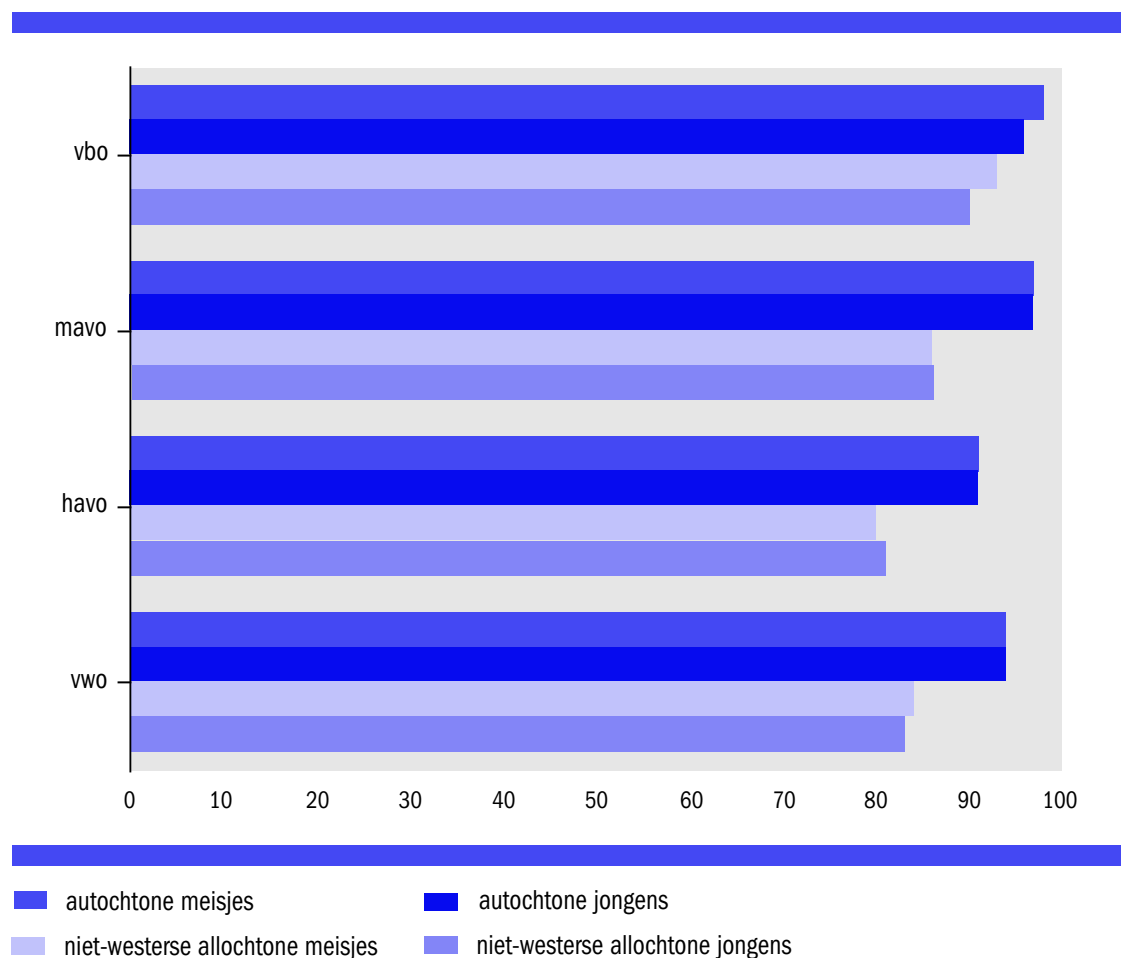
**Figuur 3.5 Afgelegde examens, naar herkomstsgroepering, 2002 (in procenten)**



Bron: CBS (Onderwijsstatistieken 2002)

De meeste examenkandidaten slaagden voor hun eindexamen in 2002. De slagingspercentages van niet-westerse allochtone leerlingen lagen op het mavo, havo en vwo ruim 10 procentpunten lager dan die van autochtone leerlingen. Tussen jongens en meisjes zijn er nauwelijks verschillen in de slagingskansen; alleen op het vbo slaagden iets meer meisjes dan jongens voor hun eindexamen.

**Figuur 3.6 Slagingspercentages naar herkomstgroepering, 2002**



Bron: CBS (Onderwijsstatistieken 2002)

### 3.4 Het middelbaar beroepsonderwijs

#### Bol en bbl

Het middelbaar beroepsonderwijs (mbo) bestaat uit een beroepsopleidende leerweg (bol) en een beroepsbegeleidende leerweg (bbl). In de bbl ligt de nadruk meer op de praktijk, in de bol meer op de theorie.

Ongeveer de helft van de leerlingen in de bol bestond uit meisjes in 2002/'03. Dit aandeel is de afgelopen jaren nagenoeg constant. Tussen de diverse studierichtingen waren grote verschillen in de verdeling van jongens en meisjes. Van alle leerlingen die voor de richting 'zorg en welzijn' kozen, was 86% vrouw. Bij 'techniek' was dat 19%. Wel is sinds 1990 het keuzepatroon van jongens en meisjes veranderd. Zo is het aandeel meisjes in het landbouwonderwijs in twaalf jaar tijd meer dan verdubbeld, van 22% tot 49%. Het aandeel meisjes in het technisch onderwijs is ook behoorlijk gegroeid, van 12% tot 19%.

In 2002/'03 bestond 39% van de leerlingen in het bbl uit meisjes. In 1990 was dat nog 27%. Ook in de bbl zijn slechts weinig meisjes geïnteresseerd in techniek: 3% koos voor deze richting. Meisjes in de bbl kozen ook vooral voor 'zorg en welzijn'.

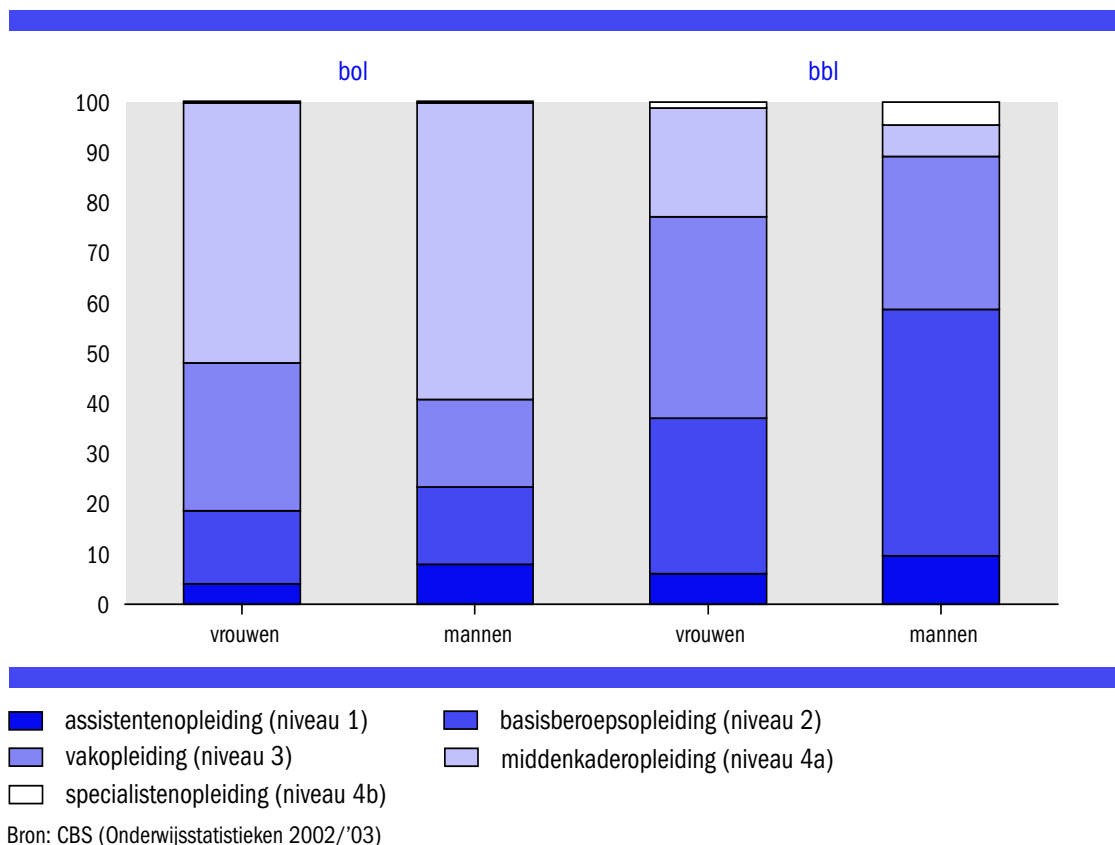
**Tabel 3.4 Leerlingen in het middelbaar beroepsonderwijs, 1990-2003**

|                             | leerlingen             |              |              |              | aandeel vrouwen   |              |              |              |
|-----------------------------|------------------------|--------------|--------------|--------------|-------------------|--------------|--------------|--------------|
|                             | 1990/<br>'91<br>x 1000 | 1995/<br>'96 | 2000/<br>'01 | 2002/<br>'03 | 1990/<br>'91<br>% | 1995/<br>'96 | 2000/<br>'01 | 2002/<br>'03 |
| beroepsopleidende leerweg   | 288,4                  | 288,7        | 271,5        | 279,9        | 50                | 48           | 51           | 51           |
| w.v.                        |                        |              |              |              |                   |              |              |              |
| techniek                    | 91,1                   | 86,9         | 75,8         | 67,8         | 12                | 15           | 18           | 19           |
| economie                    | 105,5                  | 95,2         | 100,8        | 110,8        | 50                | 50           | 48           | 44           |
| zorg en welzijn             | 60,4                   | 72,7         | 79,0         | 86,3         | 88                | 88           | 88           | 86           |
| landbouw                    | 16,0                   | 16,8         | 16,0         | 15,0         | 22                | 34           | 45           | 49           |
| beroepsbegeleidende leerweg | 136,3                  | 127,6        | 153,1        | 166,6        | 27                | .            | 34           | 39           |
| w.v.                        |                        |              |              |              |                   |              |              |              |
| techniek                    | 77,6                   | 75,9         | 75,2         | 72,8         | 5                 | .            | 3            | 3            |
| economie                    | 31,6                   | 30,0         | 34,9         | 38,0         | 44                | .            | 47           | 47           |
| zorg en welzijn             | 18,0                   | 13,5         | 34,9         | 47,1         | 95                | .            | 90           | 90           |
| landbouw                    | 9,1                    | 8,2          | 8,1          | 8,7          | 28                | 26           | 28           | 30           |

Bron: CBS (Onderwijsstatistieken 1990-2003)

Meer leerlingen in de bol dan in de bbl bereikten een hoog kwalificatieniveau in 2002/'03. In de bol behaalde 80% minimaal het niveau van vakopleiding, terwijl dat in de bbl slechts de helft was. In de bol bereikten meer jongens dan meisjes de mid-denkeropleiding, in de bbl was dat andersom.

**Figuur 3.7 Kwalificatieniveaus in bol en bbl, 2002/'03 (in procenten)**

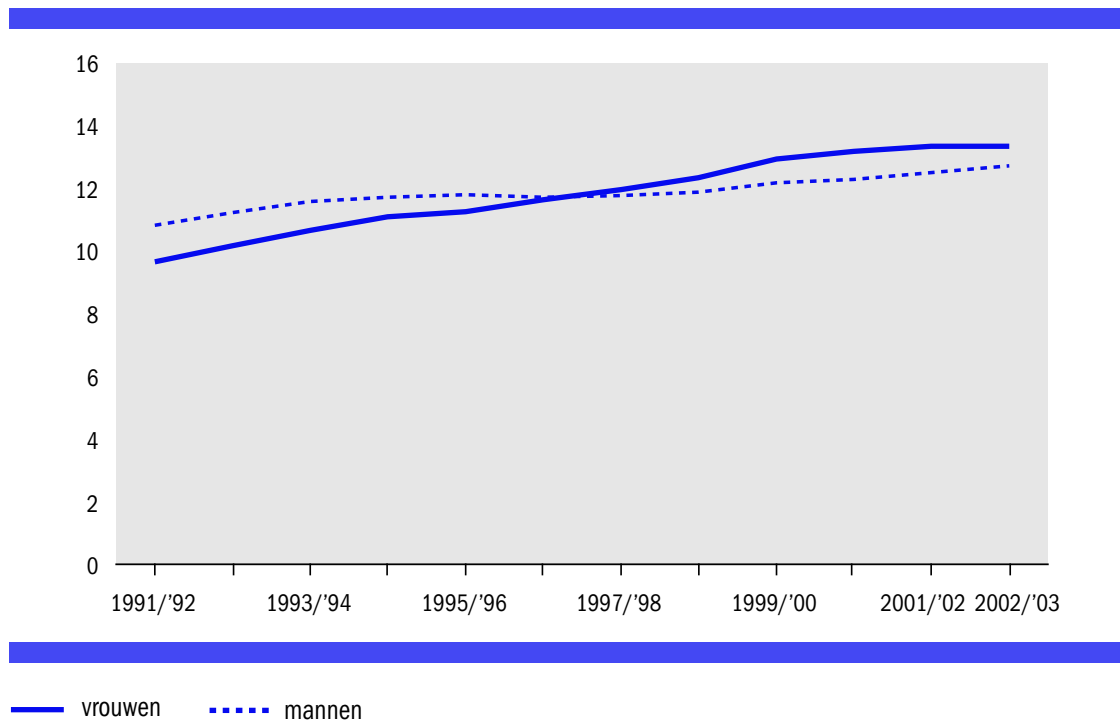


### 3.5 Het hoger onderwijs

#### Het hoger beroepsonderwijs

In het studiejaar 2002/'03 bedroeg het aantal studenten in het hoger beroepsonderwijs (hbo) 261.000, het deeltijd-hbo buiten beschouwing gelaten. Hiervan was 51% vrouw. Sinds 1997 is het aantal vrouwen in het hbo hoger dan het aantal mannen.

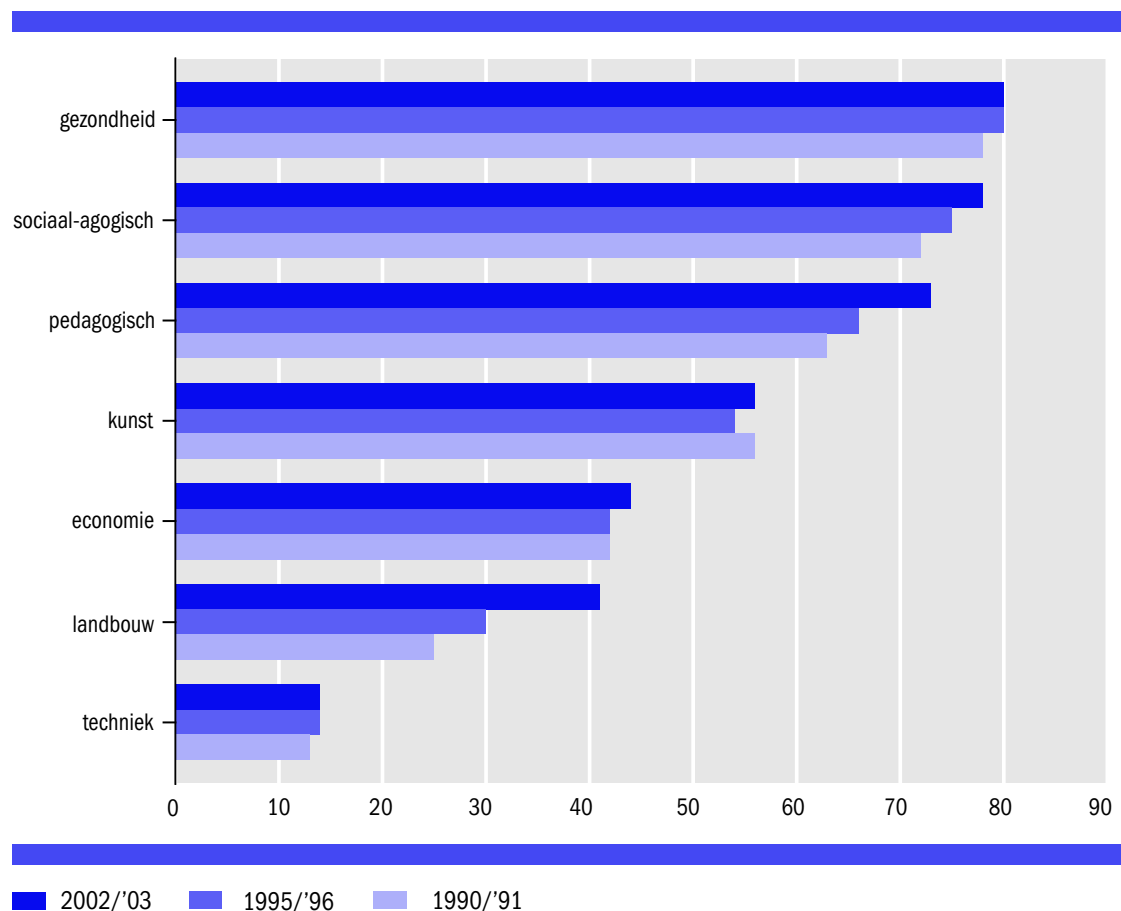
**Figuur 3.8** Aantal leerlingen in het hbo (voltijd), 1991-2003 (x 10.000)



Bron: CBS (Onderwijsstatistieken 1991-2003)

In een aantal studierichtingen in het hbo waren vrouwen in 2002/'03 oververtegenwoordigd, te weten 'gezondheid', 'sociaal-agogisch', 'pedagogisch' en 'kunst'. In de technische studierichting waren vrouwen daarentegen sterk ondervertegenwoordigd. In de meeste studierichtingen is de verdeling van mannelijke en vrouwelijke studenten weinig veranderd sinds 1990. Alleen het aandeel vrouwen in de richting 'landbouw' is fors toegenomen.

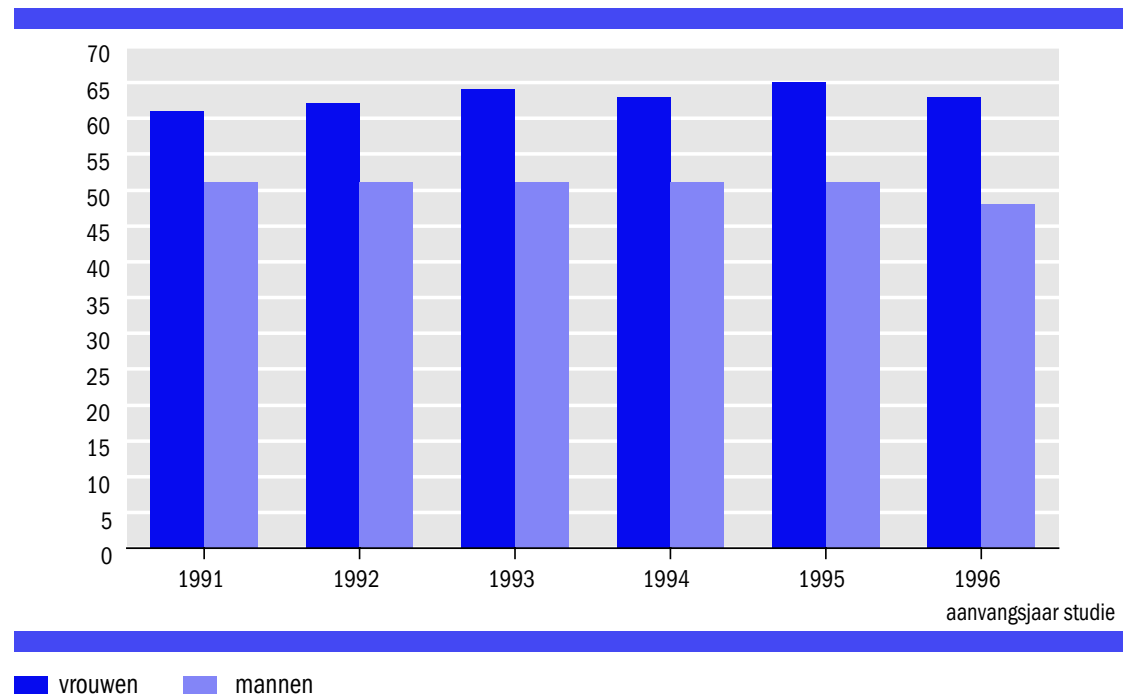
**Figuur 3.9 Aandeel vrouwen in het hbo (voltijd- en deeltijd), naar richting, 1990-2003 (in procenten)**



Bron: CBS (Onderwijsstatistieken 1990-2003)

Vrouwen behalen over het algemeen sneller het hbo-diploma dan mannen. Van de vrouwelijke hbo-studenten die in 1996 zijn begonnen, had 63% na vijf jaar een diploma op zak. Van hun mannelijke medestudenten was dat nog niet de helft. De discrepantie in studierendement tussen mannen en vrouwen is de afgelopen jaren groter geworden.

**Figuur 3.10 Aandeel hbo-studenten dat binnen vijf jaar het einddiploma haalt, aanvangsjaar 1991-1996 (in procenten)**

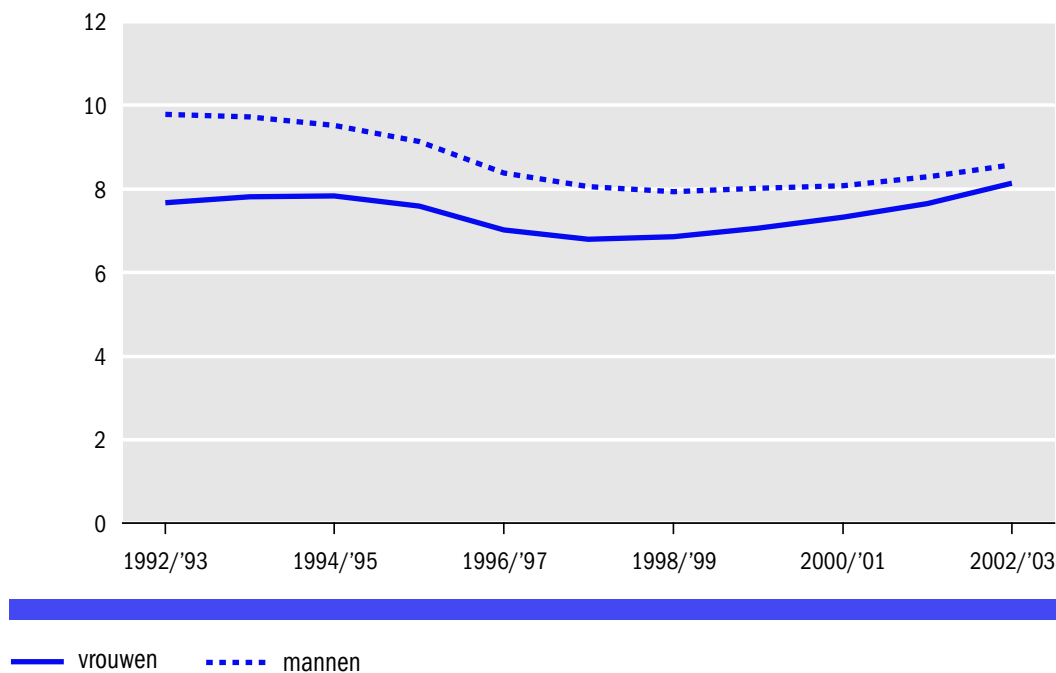


Bron: CBS (Onderwijsstatistieken 1996-2002)

### Het wetenschappelijk onderwijs

Na een daling van het aantal studenten in het wetenschappelijk onderwijs, steeg vanaf 1998 het aantal weer tot 167.000 in 2002/'03. Het aantal vrouwelijke studenten steeg sterker dan het aantal mannelijke studenten. In 2002/'03 bestond bijna de helft van de studenten in het wetenschappelijk onderwijs uit vrouwen: 48,7%. Tien jaar eerder was dit aandeel nog 44%.

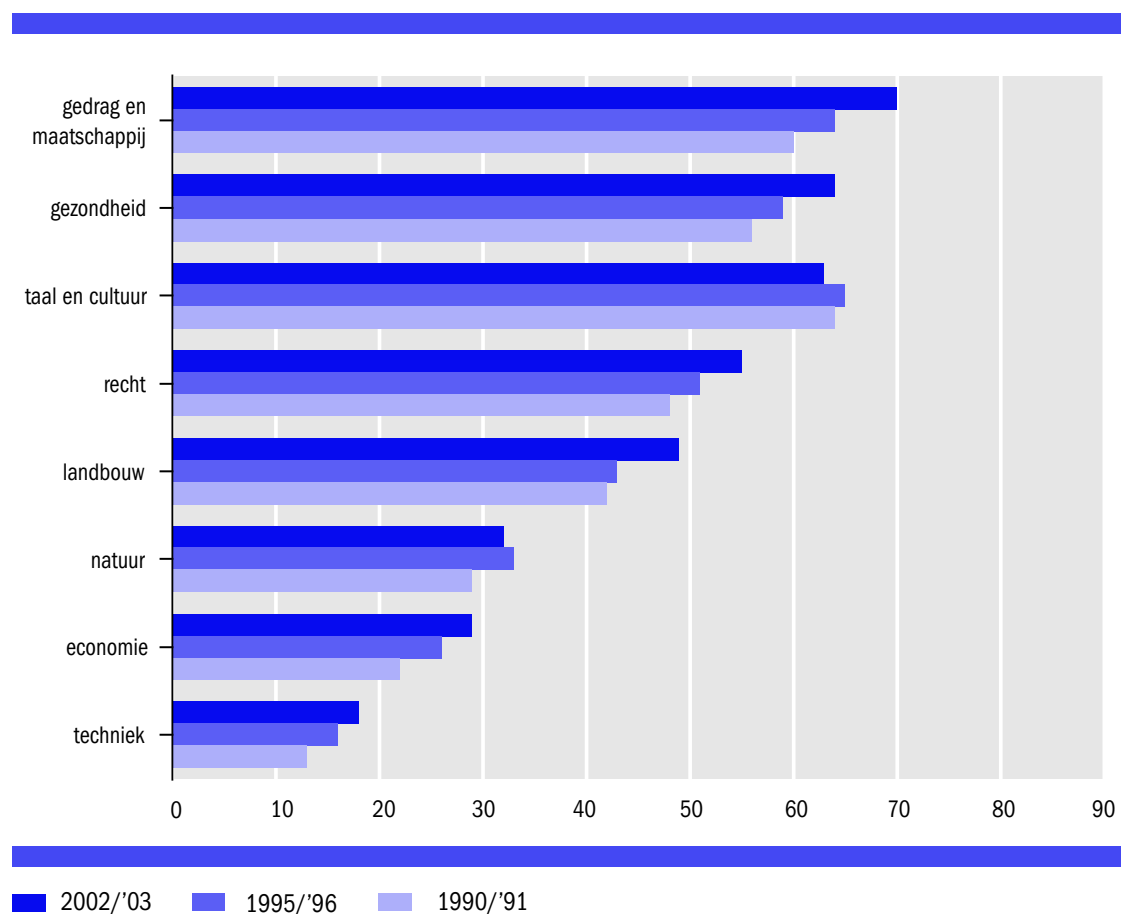
**Figuur 3.11 Aantal studenten in het wetenschappelijk onderwijs (voltijd), 1992-2003 (x 10.000)**



Bron: CBS (Onderwijsstatistieken 1992-2003)

De verschillen in studiekeuze tussen mannen en vrouwen zijn in het wetenschappelijk onderwijs iets minder groot dan op het hbo, doch nog steeds duidelijk aanwezig. In 2002/'03 waren de studierichtingen met het grootste aandeel vrouwen 'gedrag en maatschappij', 'gezondheid' en 'taal en cultuur'. 'Economie' en 'techniek' trokken relatief weinig vrouwelijke studenten. Sinds 1990 is in elke studierichting het aandeel vrouwen toegenomen als gevolg van het toenemende aantal vrouwelijke studenten dat aan de universiteiten studeert.

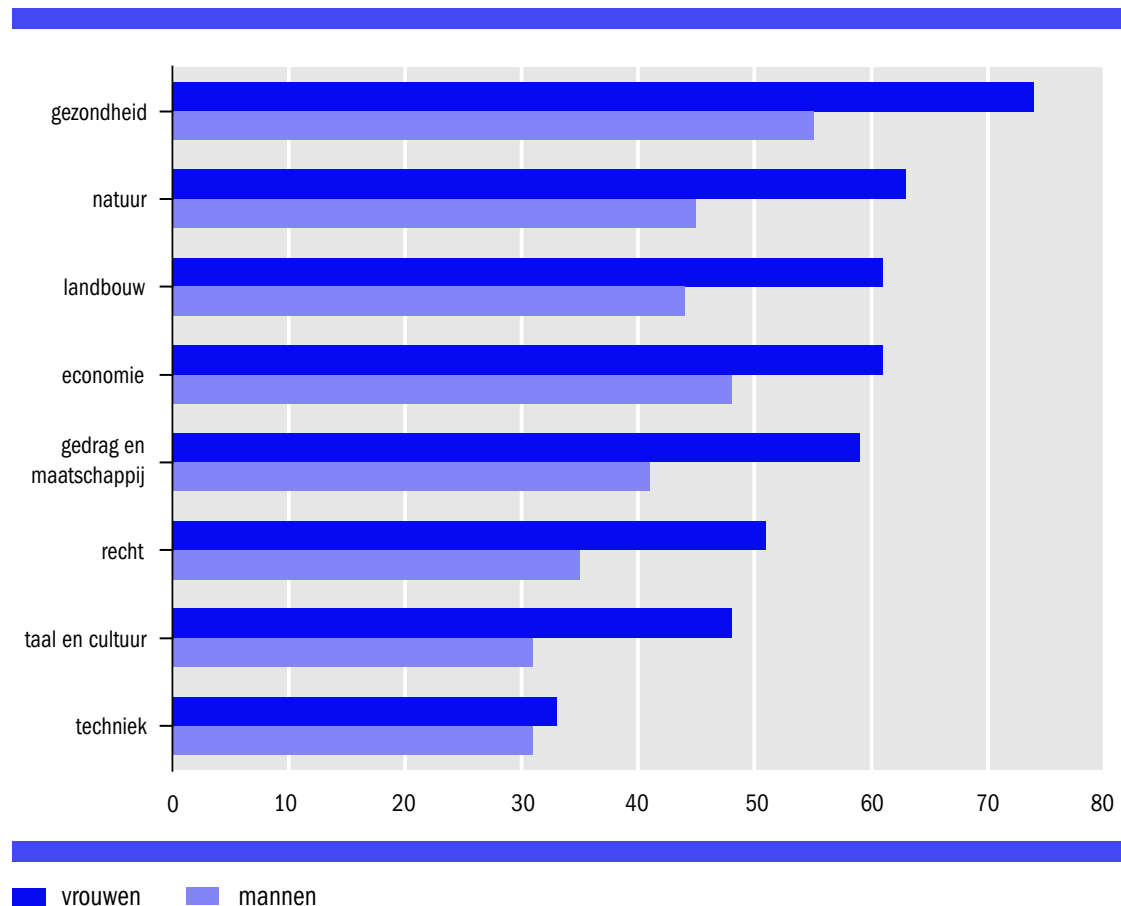
**Figuur 3.12 Aandeel vrouwen in het wetenschappelijk onderwijs (voltijd en deeltijd), naar richting, 1990-2003 (in procenten)**



Bron: CBS (Onderwijsstatistieken 1990-2003)

Vrouwen studeren ook in het wetenschappelijk onderwijs sneller af dan mannen. Van de studenten die in 1997 begonnen met hun studie, studeerden vrouwen binnen elke studierichting sneller af dan mannen. Zo rondde drie kwart van de vrouwelijke studenten binnen de richting ‘gezondheid’ de studie binnen zes jaar af, van de mannelijke studenten was dat 55%. Ook het beperkte aantal vrouwelijke studenten binnen de richting ‘techniek’ studeerde sneller af dan hun mannelijke medestudenten.

**Figuur 3.13 Aandeel studenten in het wetenschappelijk onderwijs dat binnen zes jaar afstudeert, naar studierichting, aanvangsjaar 1997 (in procenten)**



Bron: CBS (Onderwijsstatistieken 2003)

### 3.6 Onderwijsniveau en -richting van de bevolking

#### Onderwijsniveau van de bevolking

Het onderwijsniveau van vrouwen van 15 jaar en ouder is de afgelopen jaren gestegen. In 2002 had 29% van deze vrouwen een diploma op mbo-niveau, dat is 5 procentpunten meer dan in 1990. Ook het aandeel vrouwen dat een hbo- of universitair diploma op zak heeft is sterk gestegen: van 12% in 1990 tot 19% in 2002. Het onderwijsniveau van mannen is in dezelfde periode ook licht gestegen. De Nederlandse bevolking raakt dus steeds hoger opgeleid.

Het onderwijsniveau van vrouwen was in 2002 nog steeds lager dan dat van mannen: 19% van de vrouwen was hoogopgeleid (hbo of wetenschappelijk onderwijs) tegen 25% van de mannen. Vooral in de leeftijdsgroep van 45 jaar en ouder zijn vrouwen lager opgeleid dan mannen. Vrouwen van 25-44 jaar hebben nagenoeg hetzelfde onderwijsniveau als hun mannelijke leeftijdsgenoten.

**Tabel 3.5 Onderwijsniveau van de bevolking van 15 jaar en ouder, 1990-2002 (in procenten)**

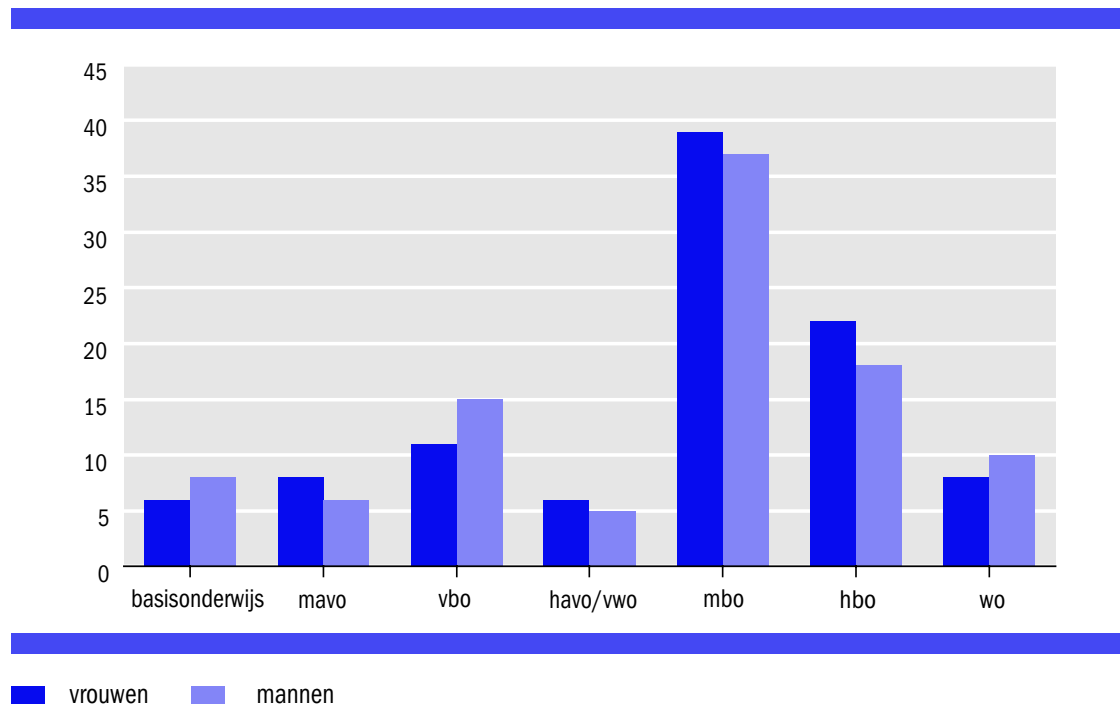
|                | 1990 | 1995 | 2000 | 2002 |
|----------------|------|------|------|------|
| vrouwen        | 100  | 100  | 100  | 100  |
| basisonderwijs | 27   | 22   | 17   | 16   |
| mavo           | 12   | 12   | 15   | 14   |
| vbo            | 18   | 17   | 16   | 16   |
| havo/vwo       | 6    | 6    | 6    | 6    |
| mbo            | 24   | 27   | 28   | 29   |
| hbo            | 10   | 12   | 14   | 14   |
| wo             | 2    | 3    | 4    | 5    |
| mannen         | 100  | 100  | 100  | 100  |
| basisonderwijs | 20   | 16   | 13   | 13   |
| mavo           | 8    | 8    | 9    | 9    |
| vbo            | 18   | 16   | 15   | 15   |
| havo/vwo       | 6    | 5    | 6    | 6    |
| mbo            | 31   | 34   | 33   | 33   |
| hbo            | 11   | 14   | 15   | 16   |
| wo             | 6    | 7    | 8    | 9    |

Bron: CBS (Enquête beroepsbevolking 1990-2002)

### *Onderwijsniveau van de werkzame beroepsbevolking*

De werkzame beroepsbevolking is hoger opgeleid dan de totale bevolking van 15-64 jaar. Dat geldt met name voor vrouwen. De verschillen in onderwijsniveau tussen vrouwen en mannen binnen de werkzame beroepsbevolking zijn hierdoor kleiner dan binnen de gehele bevolking. Zo was in 2002 30% van de werkzame vrouwen hoogopgeleid; van de werkende mannen was dat 28%. Van de personen met een betaalde baan had het grootste aandeel een diploma op mbo-niveau: 39% van de vrouwen en 37% van de mannen.

**Figuur 3.14 Onderwijsniveau van de werkzame beroepsbevolking, 2002 (in procenten)**



Bron: CBS (Enquête beroepsbevolking 2002)

#### *Onderwijsniveau van de allochtone bevolking*

Het onderwijsniveau van de niet-westerse allochtone bevolking is gemiddeld lager dan dat van de autochtone bevolking. Vooral relatief veel Turken en Marokkanen zijn laagopgeleid. In 2002 had bijna de helft van de Turkse en Marokkaanse vrouwen hooguit basisonderwijs genoten. Bij mannen met een soortgelijke achtergrond was dat aandeel iets lager. Surinamers en Antillianen ronden vaker dan Turken en Marokkanen een vervolgopleiding af. Vooral het mbo wordt door relatief veel Surinamers en Antillianen afgerond: ruim een kwart van hen heeft een diploma op mbo-niveau. De tweede generatie niet-westerse allochtonen heeft vaker een vervolgopleiding afgerond dan de eerste generatie.

**Tabel 3.6 Onderwijsniveau van de bevolking van 15-64 jaar, naar herkomstgroepering, 2002 (in procenten)**

|                                      | basis-<br>onderwijs | mavo | vbo | havo/vwo | mbo | hbo | wo |
|--------------------------------------|---------------------|------|-----|----------|-----|-----|----|
| <b>vrouwen</b>                       |                     |      |     |          |     |     |    |
| totaal                               | 13                  | 12   | 15  | 7        | 32  | 16  | 6  |
| autochtonen                          | 10                  | 11   | 16  | 6        | 34  | 17  | 5  |
| allochtonen                          | 23                  | 13   | 12  | 9        | 23  | 13  | 6  |
| w.v.eerste generatie                 | 28                  | 11   | 12  | 8        | 21  | 12  | 7  |
| tweede generatie                     | 14                  | 17   | 13  | 11       | 25  | 15  | 6  |
| westerse allochtonen                 | 12                  | 12   | 13  | 11       | 27  | 16  | 9  |
| w.v.eerste generatie                 | 13                  | 10   | 13  | 12       | 25  | 16  | 11 |
| tweede generatie                     | 11                  | 13   | 14  | 10       | 28  | 17  | 7  |
| niet-westerse allochtonen            | 34                  | 15   | 11  | 8        | 19  | 9   | 4  |
| w.v.eerste generatie                 | 37                  | 12   | 12  | 7        | 19  | 10  | 4  |
| tweede generatie                     | 22                  | 27   | 10  | 12       | 17  | 9   | 4  |
| w.v. Turken                          | 51                  | 11   | 14  | 6        | 12  | 5   | 1  |
| Marokkanen                           | 48                  | 13   | 12  | 8        | 15  | 4   | 0  |
| Surinamers                           | 17                  | 21   | 9   | 7        | 31  | 12  | 3  |
| Antillianen/Arubanen                 | 20                  | 14   | 14  | 7        | 26  | 12  | 7  |
| overige niet-westerse<br>allochtonen | 32                  | 13   | 10  | 9        | 14  | 12  | 8  |
| <b>mannen</b>                        |                     |      |     |          |     |     |    |
| totaal                               | 12                  | 8    | 15  | 6        | 34  | 16  | 9  |
| autochtonen                          | 10                  | 8    | 14  | 6        | 36  | 17  | 9  |
| allochtonen                          | 22                  | 10   | 15  | 9        | 23  | 12  | 9  |
| w.v.eerste generatie                 | 26                  | 8    | 16  | 8        | 21  | 11  | 9  |
| tweede generatie                     | 14                  | 13   | 13  | 10       | 27  | 15  | 9  |
| westerse allochtonen                 | 11                  | 9    | 14  | 8        | 29  | 16  | 13 |
| w.v.eerste generatie                 | 13                  | 6    | 16  | 8        | 27  | 14  | 14 |
| tweede generatie                     | 10                  | 11   | 12  | 8        | 30  | 18  | 11 |
| niet-westerse allochtonen            | 31                  | 12   | 16  | 9        | 18  | 8   | 5  |
| w.v.eerste generatie                 | 33                  | 10   | 16  | 8        | 18  | 9   | 6  |
| tweede generatie                     | 24                  | 21   | 16  | 14       | 18  | 6   | 2  |
| w.v. Turken                          | 42                  | 13   | 16  | 9        | 13  | 6   | 1  |
| Marokkanen                           | 43                  | 11   | 18  | 5        | 13  | 3   | 5  |
| Surinamers                           | 24                  | 15   | 15  | 9        | 24  | 10  | 3  |
| Antillianen/Arubanen                 | 19                  | 10   | 22  | 6        | 26  | 11  | 5  |
| overige niet-westerse<br>allochtonen | 25                  | 10   | 14  | 13       | 18  | 11  | 9  |

Bron: CBS (Enquête beroepsbevolking 2002)

## Onderwijsrichting

In 2002 had 44% van de vrouwelijke beroepsbevolking een afgeronde opleiding in een verzorgende of sociaal-culturele richting. Dit aandeel is toegenomen sinds 1995. Slechts 16% van de mannen had in 2002 een diploma op hetzelfde gebied. Mannen hadden daarentegen vaker dan vrouwen een diploma in een technische richting (38% versus 5%). Relatief evenveel mannen als vrouwen hadden een economische achtergrond.

**Tabel 3.7    Onderwijsrichting van de bevolking van 15-64 jaar, 1995-2002 (in procenten)**

|                               | vrouwen |      | mannen |      |      |      |
|-------------------------------|---------|------|--------|------|------|------|
|                               | 1995    | 2000 | 2002   | 1995 | 2000 | 2002 |
| algemeen                      | 36      | 34   | 31     | 28   | 28   | 27   |
| technisch                     | 6       | 5    | 5      | 40   | 38   | 38   |
| economisch                    | 17      | 18   | 19     | 17   | 19   | 19   |
| verzorgend, sociaal-cultureel | 42      | 43   | 44     | 15   | 15   | 16   |

Bron: CBS (Enquête beroepsbevolking 1995-2002)

## 3.7    Arbeidsmarktperspectieven van meisjes- en jongensopleidingen

Zoals uit het voorgaande naar voren kwam, kiezen jongens en meisjes voor verschillende opleidingsrichtingen. Er zijn nog steeds opleidingstypen, zoals verzorging en techniek, die in overgrote meerderheid (75% of meer) ofwel door meisjes ofwel door jongens worden gevolgd. Aan deze zogenoemde onderwijssegregatie worden verschillende nadelen toegeschreven. In het onderwijs zelf hebben meisjes die voor een niet-traditionele richting kiezen, meer moeite om zo'n opleiding af te maken omdat zij veelal eenling in een groep zijn en omdat vrouwelijke rolmodellen ontbreken. Op de arbeidsmarkt is de onderwijssegregatie zichtbaar in het bestaan van typische vrouwen- en mannenberoepen. De beloning van vrouwenberoepen is vaak lager dan die van mannenberoepen, ook al is het beroepsniveau vergelijkbaar. Een ander nadeel dat vaak aan de onderwijskeuze van meisjes wordt verbonden, is dat deze opleidingen minder goede kansen op werk zouden geven dan typische jongensopleidingen. Overheidscampagnes zoals 'Kies exact' probeerden in het verleden meisjes met dit argument ertoe te bewegen een niet-traditionele onderwijskeuze te maken.

Over de daadwerkelijke kansen van meisjes- en jongensopleidingen op de arbeidsmarkt valt meer te zeggen aan de hand van uitkomsten van onderzoek van het Researchcentrum Onderwijs en Arbeidsmarkt (ROA). Uit tabel 3.8 komt naar voren dat de arbeidsmarktperspectieven van typische meisjesopleidingen in de komende jaren gunstig zijn, behalve van vmbo verzorging. Ook het perspectief van typische jongensopleidingen is, op vmbo natuur en techniek na, goed. In de vorige twee edities van de Emancipatiemonitor werd daarentegen geconstateerd dat de arbeidsmarktperspectieven van meisjes (iets) beter waren dan die van jongens (Keuzenkamp en Oudhof 2000; Portegijs et al. 2002).

**Tabel 3.8 Arbeidsmarktperspectief (tot 2008), uitwijkmogelijkheden<sup>a</sup> en conjunctuurgevoeligheid<sup>a</sup> van 'typische meisjesopleidingen'**

| opleidingscategorie                    | arbeidsmarkt-perspectief | uitwijkmogelijk-heden | conjunctuur-gevoeligheid |
|----------------------------------------|--------------------------|-----------------------|--------------------------|
| vmbo verzorging                        | slecht                   | gemiddeld             | gemiddeld                |
| mbo dienstverlening en gezondheidszorg | redelijk                 | laag                  | gemiddeld/hog            |
| hbo onderwijs en sociaal-cultureel     | goed                     | gemiddeld             | gemiddeld                |
| hbo paramedisch                        | goed                     | laag                  | erg laag                 |
| wo letteren en sociaal-cultureel       | goed                     | gemiddeld             | gemiddeld                |

a Volgens beoordeling van onderliggende opleidingstypen, die tot de hier genoemde opleidingscategorieën behoren.

Bron: ROA (2003: 30, 61, 63-65), aanvullende gegevens door ROA verstrekt

**Tabel 3.9 Arbeidsmarktperspectief (tot 2008), uitwijkmogelijkheden<sup>a</sup> en conjunctuurgevoeligheid<sup>a</sup> van 'typische jongensopleidingen'**

| opleidingscategorie     | arbeidsmarkt-perspectief | uitwijkmogelijk-heden | conjunctuur-gevoeligheid |
|-------------------------|--------------------------|-----------------------|--------------------------|
| vmbo natuur en techniek | slecht                   | gemiddeld             | gemiddeld                |
| mbo natuur en techniek  | goed                     | gemiddeld             | gemiddeld                |
| hbo natuur en techniek  | goed                     | gemiddeld             | gemiddeld                |
| wo natuur en techniek   | goed                     | gemiddeld             | hoog                     |
| wo economie             | goed                     | gemiddeld             | erg hoog                 |

a Volgens beoordeling van onderliggende opleidingstypen, die tot de hier genoemde opleidingscategorieën behoren.

Bron: ROA (2003: 30, 61, 63-65), aanvullende gegevens door ROA verstrekt

De kansen van schoolverlaters op werk kunnen daarnaast volgens andere criteria worden beoordeeld. De uitwijkmogelijkheden in tabel 3.8 en 3.9 geven weer in welke mate een bepaald opleidingstype toegang geeft tot verschillende soorten beroepen; de ene opleiding leidt immers veel specifieker voor een bepaald beroep op dan de andere. Dat is vooral van belang als er in een beroep weinig banen beschikbaar zijn. De conjunctuurgevoeligheid is een maatstaf waarmee kan worden bepaald in welke mate de vraag naar een opleidingstype afhankelijk is van conjuncturele fluctuaties.

Worden nu de uitwijkmogelijkheden van de typische meisjesopleidingen bezien, dan komt een enigszins ongunstig beeld naar voren. Deze opleidingen kennen een lage of gemiddelde uitwijkmogelijkheid. Ze leiden veelal op tot beroepen in de zorg of het onderwijs, zonder een makkelijke overgang naar andere beroepen mogelijk te maken. Voor de meeste typische jongensopleidingen zijn de uitwijkmogelijkheden gemiddeld. Per saldo zijn ze wat dit betreft iets gunstiger dan de meisjesopleidingen.

Daarentegen is de conjunctuurgevoeligheid van de meisjesopleidingen in het algemeen laag tot gemiddeld te noemen, terwijl die van de jongensopleidingen gemiddeld tot hoog is. De vraag naar werknemers in een typische mannensector als bijvoorbeeld

de bouw, waar veel technisch geschoolde werknemers nodig zijn, is van oudsher sterk afhankelijk van de economische situatie.

Aangezien allochtonen een relatief ongunstige positie op de arbeidsmarkt innemen, is ook voor allochtone meisjes en jongens naar hun arbeidsmarktperspectieven gekeken. Daarbij is een iets andere benadering gehanteerd. Voor beide groepen is aan de hand van het bestand RUBS'01 (zie bijlage B) nagegaan welke vijf opleidingscategorieën de allochtone schoolverlaters het vaakst hebben gevolgd.

Voor zowel allochtone meisjes als jongens zijn de arbeidsmarktperspectieven in de periode tot 2008 matig te noemen, met een enkele uitschieter naar beneden of boven. Dat hun perspectieven minder gunstig zijn dan van meisjes en jongens in het algemeen, heeft vooral te maken met het lagere behaalde opleidingsniveau (zie § 3.3) en niet zozeer met de richting die zij kiezen. In het algemeen hebben schoolverlaters van hoge opleidingstypen immers betere kansen op werk dan schoolverlaters van lagere opleidingstypen (ROA 2003: 61).

Wat gunstiger zijn de uitwijkmogelijkheden van de opleidingen die allochtone meisjes en jongens hebben gevolgd; deze zijn voor beide groepen als gemiddeld of hoog te classificeren. Alleen de uitwijkmogelijkheden van het veel door allochtone meisjes gevolgde mbo dienstverlening en gezondheidszorg vormen een negatieve uitzondering. Verder zijn de opleidingen die allochtone meisjes en jongens het vaakst volgen, weinig of matig gevoelig voor conjuncturele schommelingen. Jongens en meisjes verschillen hierin eveneens weinig van elkaar.

**Tabel 3.10 Arbeidsmarktperspectief (tot 2008), uitwijkmogelijkheden<sup>a</sup> en conjunctuurgevoeligheid<sup>a</sup> bij allochtone<sup>b</sup> schoolverlaters, naar geslacht**

| opleidingscategorie                    | arbeidsmarkt-<br>perspectief | uitwijkmogelijk-<br>heden | conjunctuurgevoe-<br>ligheid |
|----------------------------------------|------------------------------|---------------------------|------------------------------|
| meisjes                                |                              |                           |                              |
| vmbo economie                          | slecht                       | gemiddeld                 | laag                         |
| vmbo theorie/mavo                      | matig                        | erg hoog                  | laag                         |
| havo/vwo                               | matig                        | erg hoog                  | laag                         |
| mbo dienstverlening en gezondheidszorg | redelijk                     | laag                      | gemiddeld/hoog               |
| mbo economie                           | matig                        | gemiddeld                 | laag/gemiddeld               |
| jongens                                |                              |                           |                              |
| vmbo theorie/mavo                      | matig                        | erg hoog                  | laag                         |
| vmbo natuur en techniek                | slecht                       | gemiddeld                 | gemiddeld                    |
| havo/vwo                               | matig                        | erg hoog                  | laag                         |
| mbo natuur en techniek                 | goed                         | gemiddeld                 | gemiddeld                    |
| mbo economie                           | matig                        | gemiddeld                 | laag/gemiddeld               |

a Volgens beoordeling van onderliggende opleidingstypen, die tot de hier genoemde opleidingscategorieën behoren.

b Personen die geboren zijn in Turkije, Marokko, Suriname, Nederlandse Antillen/Aruba, voormalig Joegoslavië, of in andere landen in Zuid- en Midden-Amerika, Afrika of Azië (m.u.v. Japan en Indonesië) en de kinderen van die personen.

Bron: ROA (RUBS'01); ROA (2003: 61, 63-65, 108-109), aanvullende gegevens door ROA verstrekt

### 3.8 Leren op latere leeftijd

#### Deelname

Ook op latere leeftijd wordt nog aandacht aan de studie besteed. Over vier weken gemeten, volgden in 2002 ruim 1,3 miljoen personen tussen de 25 en 74 jaar een opleiding of cursus. Zes op de tien deelnemers volgden opleidingen die langer duurden dan een halfjaar; de overigen volgden kortere opleidingen. Bijna de helft van alle deelnemers (49%) was vrouw. Vrouwen volgden relatief vaker lange dan korte opleidingen.

**Tabel 3.11 Onderwijsdeelnemers van 25-74 jaar, naar leeftijd en duur van de opleiding, 2002**

|            | deelnemers (x 1000) |                      |                      | aandeel vrouwen (%) |                      |                      |
|------------|---------------------|----------------------|----------------------|---------------------|----------------------|----------------------|
|            | alle<br>opleidingen | lange<br>opleidingen | korte<br>opleidingen | alle<br>opleidingen | lange<br>opleidingen | korte<br>opleidingen |
| totaal     | 1324                | 773                  | 551                  | 49                  | 51                   | 46                   |
| 25-34 jaar | 525                 | 355                  | 169                  | 46                  | 46                   | 46                   |
| 35-44 jaar | 425                 | 239                  | 186                  | 49                  | 52                   | 44                   |
| 45-54 jaar | 260                 | 126                  | 134                  | 53                  | 59                   | 48                   |
| 55-64 jaar | 88                  | 39                   | 49                   | 59                  | 68                   | 51                   |
| 65-74 jaar | 26                  | 14                   | 12                   | 58                  | 71                   | 43                   |

Bron: CBS (Enquête beroepsbevolking 2002)

De meeste opleidingen werden in 2002 gevolgd door personen van 25-44 jaar. Maar ook relatief veel 45-54-jarigen volgden nog onderwijs. Vanaf 55-jarige leeftijd nam de deelname beduidend af. In de jongere leeftijdscategorieën waren vrouwen in het totaal aantal onderwijsvolgenden ondervertegenwoordigd; vanaf 45-jarige leeftijd waren zij daarentegen in de meerderheid.

Ook op latere leeftijd kiezen vrouwen andere studierichtingen dan mannen. Vrouwen volgden vaker een opleiding op het gebied van onderwijs en humaniora (talen), sociaal-cultureel, verzorging en kunst of een medische opleiding in 2002. Wiskunde, en natuur en techniek kregen beduidend minder vrouwelijke aandacht.

**Tabel 3.12 Onderwijs naar studierichting, 25-74 jaar, 2002**

|                                         | vrouwen | mannen |
|-----------------------------------------|---------|--------|
| algemeen                                | 2       | 1      |
| onderwijs en humaniora                  | 29      | 18     |
| wiskunde, natuur en techniek            | 7       | 23     |
| medisch                                 | 15      | 6      |
| economisch, administratief, commercieel | 23      | 31     |
| juridisch, bestuurlijk, veiligheid      | 3       | 7      |
| sociaal-cultureel, verzorging, kunst    | 20      | 10     |
| overige studierichtingen                | 2       | 4      |

Bron: CBS (Enquête beroepsbevolking 2002)

### Motivatie

Acht op de tien personen van 25-74 jaar die in 2002 een opleiding volgden, hadden hiervoor een aan de arbeidsmarkt gerelateerde reden, waaronder meer mannen dan vrouwen.

Bijblijven en ander werk waren voor veel mannen en vrouwen belangrijke redenen om onderwijs te volgen; iets meer vrouwen dan mannen gaven deze redenen op als motivatie voor het volgen van onderwijs. Promotie was voor veel meer mannen dan vrouwen de belangrijkste reden om onderwijs te volgen. Kans op werk was daarentegen voor veel meer vrouwen dan mannen de belangrijkste reden.

**Tabel 3.13 Motivatie van onderwijsdeelnemers van 25-74 jaar, 2002 (in procenten)**

|                         | vrouwen | mannen | totaal |
|-------------------------|---------|--------|--------|
| arbeidsmarktgerelateerd | 79      | 83     | 81     |
| belangrijkste motivatie |         |        |        |
| blijblijven             | 32      | 30     | 31     |
| verplicht               | 18      | 17     | 17     |
| promotie                | 13      | 24     | 19     |
| ander werk              | 29      | 27     | 28     |
| kans op werk            | 8       | 3      | 5      |

Bron: CBS (Enquête beroepsbevolking 2002)

### Studieverlof en bekostiging

Van de 25-74-jarigen die in 2002 een opleiding volgden, kreeg bijna een derde studieverlof van zijn of haar werkgever. Meer mannen dan vrouwen kregen studieverlof: 35% tegen 29%. Mannen kregen bovendien bijna een uur meer studieverlof dan vrouwen.

Van bijna de helft van de 25-74-jarigen die een opleiding volgden, werden de studiekosten betaald door de werkgever. Werkgevers betaalden beduidend vaker de studiekosten van mannen dan van vrouwen: 54% tegen 44%.

**Tabel 3.14 Studieverlof en bekostiging van onderwijs voor 25-74-jarigen, 2002**

|                               | vrouwen | mannen | totaal |
|-------------------------------|---------|--------|--------|
| studieverlof (%)              | 29      | 35     | 32     |
| uren per week (abs.)          | 4,8     | 5,6    | 5,3    |
| zelf betaald (%)              | 46      | 37     | 41     |
| niet zelf betaald (%)         | 44      | 54     | 49     |
| gedeeltelijk zelf betaald (%) | 10      | 10     | 10     |

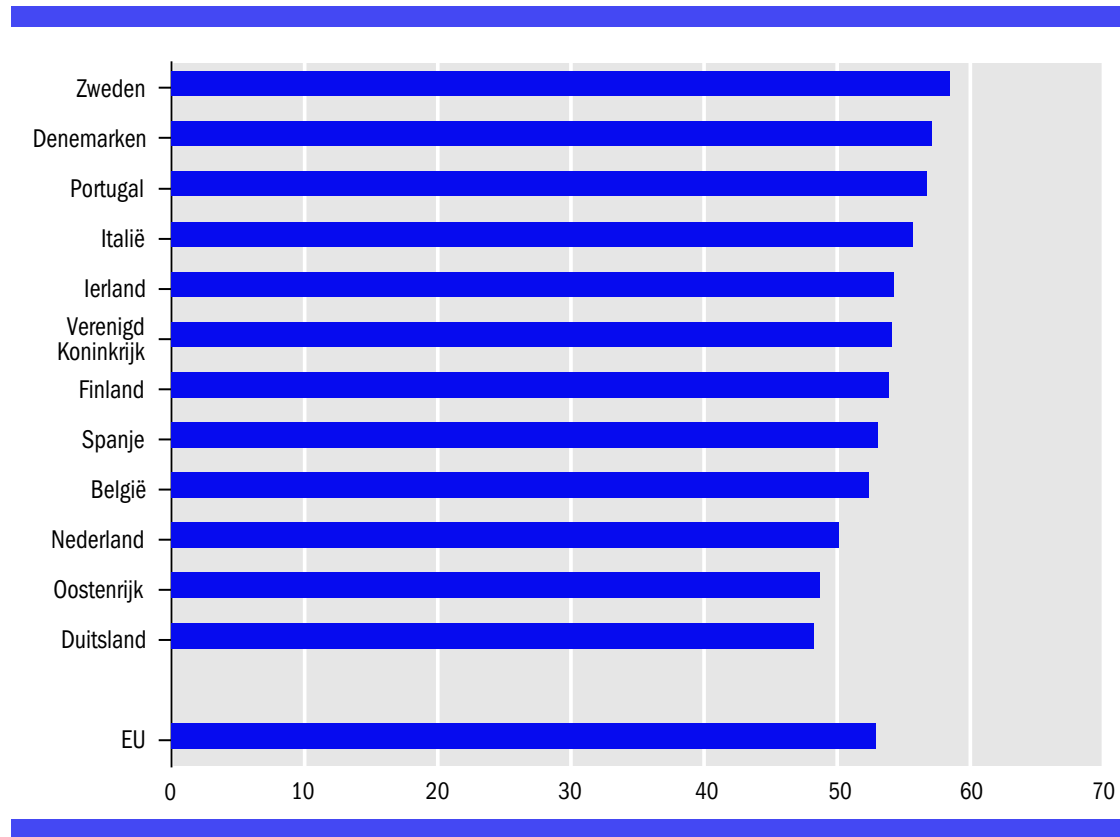
Bron: CBS (Enquête beroepsbevolking 2002)

## 3.9 Een Europese vergelijking

### Vrouwen in het hoger onderwijs

In Nederland waren er in 2000 evenveel vrouwen als mannen die deelnemen aan het hoger onderwijs. Alleen in Duitsland en Oostenrijk was het aandeel vrouwen kleiner. In de overige vergeleken EU-landen was het aandeel vrouwen in het hoger onderwijs groter. In Zweden was hun aandeel met 58% het grootst. Ook in Denemarken, Portugal en Italië maakten vrouwen een flink deel uit van het hoger onderwijs.

**Figuur 3.15 Aandeel vrouwen in het hoger onderwijs in enkele EU-landen, 1999/'00 (in procenten)**

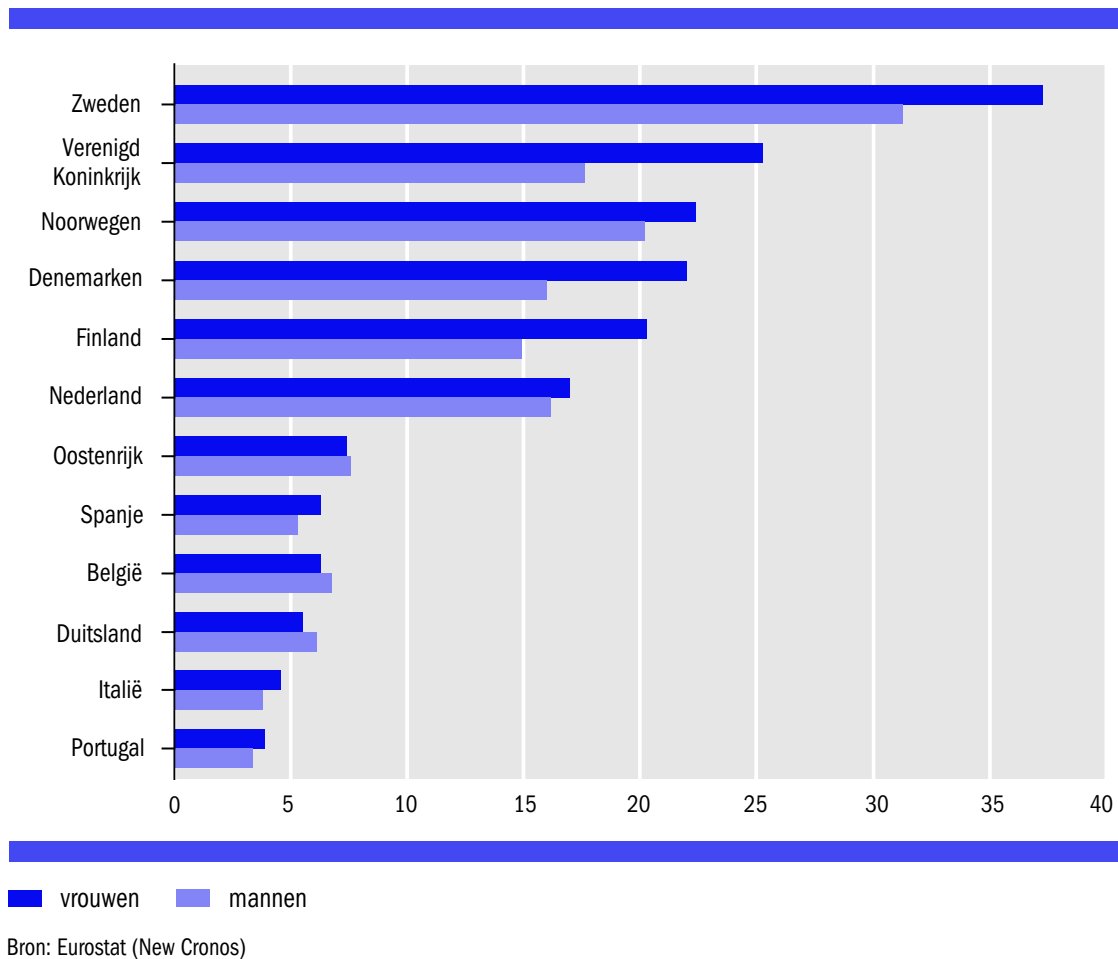


Bron: Eurostat (New Cronos)

### Levenlang leren

Levenlang leren heeft een hoge prioriteit in Europa. De Europese indicator voor levenlang leren is het aandeel van de bevolking van 25-64 jaar dat aangeeft in de vier weken voorafgaand aan het onderzoek een opleiding te hebben gevolgd. In 2003 was dit aandeel in het Verenigd Koninkrijk en de Scandinavische landen het grootst. Vooral relatief veel vrouwen volgen in deze landen na hun vijfentwintigste nog een opleiding. Ook in Nederland was het aandeel 25-64-jarigen dat een studie volgde relatief groot: 17% van de vrouwen en 16% van de mannen.

**Figuur 3.16 Aandeel 25-64-jarigen dat deelneemt aan onderwijs in enkele EU-landen, 2003 (in procenten)**



### 3.10 Slotbeschouwing

De stijging van het opleidingsniveau van vrouwen zet gestaag door. Steeds meer vrouwen nemen deel aan hogere vormen van onderwijs en ze halen ook sneller hun diploma dan hun mannelijke studiegenoten. Ook op oudere leeftijd volgen vrouwen even vaak onderwijs als mannen. Het opleidingsniveau van mannen is in de afgelopen jaren ook iets gestegen, maar bij de vrouwen is de stijging groter. Als gevolg daarvan is het onderwijsniveau van vrouwen en mannen tot 45 jaar ongeveer even hoog. Onder de oudere bevolking zijn vrouwen nog wel lager opgeleid.

Verder bestaan er onder allochtonen nog verschillen in opleidingsniveau tussen vrouwen en mannen. Dit geldt met name voor Turken en Marokkanen van de eerste generatie. Daarentegen hebben Surinaamse en Antilliaanse vrouwen ongeveer hetzelfde opleidingsniveau als hun mannelijke herkomstgenoten. De tweede generatie laat in alle groeperingen weinig of geen opleidingsverschillen tussen vrouwen en mannen zien.

Voor de toekomst betekent dit dat in alle delen van de bevolking vrouwen steeds beter opgeleid zullen zijn. De stijging van het opleidingsniveau van vrouwen is een

belangrijke maatschappelijke ontwikkeling; ze heeft gevolgen voor tal van andere maatschappelijke terreinen. Zo is de toename van de arbeidsdeelname van vrouwen en daarmee van hun economische zelfstandigheid niet los te zien van hun toegenomen opleidingsniveau. Ook hangen opvattingen, bijvoorbeeld over de taakverdeling tussen mannen en vrouwen, sterk samen met het opleidingsniveau.

Terwijl het opleidingsniveau van vrouwen voortdurend toeneemt, valt er in de gekozen opleidingsrichting van vrouwen en mannen weinig verandering waar te nemen. Verzorgende opleidingen worden nog steeds voor een groot deel door vrouwen gekozen, technische opleidingen zijn nog het domein van mannen. Weliswaar volgen meer vrouwen dan tien jaar geleden technische opleidingen, maar hun aandeel is nog vrij beperkt. Wat wel duidelijk is gestegen in deze periode, is het aandeel vrouwelijke landbouwstudenten, vooral in het mbo en het hbo. Deze richting is daarmee veranderd van een mannenopleiding in een gemengde opleiding. Desalniettemin blijft per saldo het beeld dat er vrij weinig verandert in de onderwijssegregatie tussen vrouwen en mannen. Er is dus alle reden om de eerdergenoemde doelstellingen van het onderwijs-emancipatiebeleid – bevorderen van in- en doorstroom van vrouwen in technische opleidingen en van mannen in leraren- en zorgopleidingen – verder na te streven.

Een van de nadelen die wel worden toegeschreven aan deze onderwijssegregatie is dat de opleidingen die vrouwen vaak kiezen minder goede kansen op werk bieden dan de opleidingen die mannen vaak kiezen. Voor de komende jaren blijken de arbeidsmarktperspectieven van de meeste meisjesopleidingen echter ongeveer even gunstig als die van jongensopleidingen. In een ander opzicht hebben meisjesopleidingen zelfs iets betere perspectieven, omdat de vraag naar schoolverlaters van deze opleidingen minder afhankelijk is van de economische situatie dan bij de jongensopleidingen. Daarentegen hebben de jongens met de door hen gevolgde opleidingen veelal meer mogelijkheden om naar een ander beroep over te stappen dan meisjes; de laatsten volgen vaker richtingen die specifiek voor één beroep opleiden.

Vanuit het oogpunt van verschillende kansen op werk, is doorbreking van de onderwijssegregatie tussen vrouwen en mannen dus niet noodzakelijk. Wel kan doorbreking wenselijk worden geacht vanwege de grotere inspanningen die het meisjes met een niet-traditionele onderwijskeuze kost om hun opleiding af te maken. Ook kan het zinvol zijn als meer mannen opleidingen in zorg en onderwijs volgen, omdat zij dan voor jongens in kinderopvang en basisschool een rolmodel kunnen zijn. Nu werken in de kinderopvang vrijwel uitsluitend vrouwen en in het basisonderwijs zijn zij met 80% oververtegenwoordigd.

Het argument dat meer mannelijke crècheleiders en leerkrachten ook beter zouden zijn voor de prestaties van jongens, blijkt echter niet steekhoudend te zijn. Dat argument werd ingegeven door de vrees dat de dominantie van vrouwen jongens te veel in een vrouwelijk rolmodel zou dwingen, waardoor zij wellicht onder hun niveau zouden presteren en op latere leeftijd gedragsproblemen zouden krijgen. Uit recent onderzoek (Driessen en Doesborgh 2004) blijkt echter geen samenhang tussen het geslacht van de

leerkracht en de prestaties van jongens aan het eind van het basisonderwijs. De opleidingen die door veel allochtone meisjes worden gevolgd, kennen veelal een matig arbeidsmarktperspectief; dat geldt eveneens voor de opleidingen van allochtone jongens. Hun perspectieven zijn dus duidelijk minder goed dan die van autochtone meisjes en jongens. Dat heeft niet zozeer te maken met de richtingen die allochtone meisjes en jongens kiezen, als wel met het lagere niveau van hun opleidingen. Beleid om het onderwijsniveau van allochtonen (verder) te verhogen blijft dus ook vanuit deze invalshoek bezien zinvol.

Bij vergelijking van Nederland met andere Europese landen, blijkt dat de deelname van vrouwen aan hoger onderwijs in de meeste andere landen hoger is dan in Nederland. Alleen in Oostenrijk en Duitsland is de deelname van vrouwen iets geringer. Zweden telt het hoogste aandeel studerende vrouwen. Als het gaat om leren op latere leeftijd, neemt Nederland een middenpositie in. Ook hier scoort Zweden weer het hoogste.

## 4 Betaalde arbeid

Marc Cuijpers, Annemarie Boelens (CBS) en Mariëlle Cloïn (SCP)

### 4.1 Inleiding

De arbeidsdeelname van vrouwen neemt al jaren toe. Ondanks dat is het stimuleren van de arbeidsparticipatie van vrouwen nog steeds een prioriteit binnen het emancipatiebeleid. Daarbij is een verdere toename van de arbeidsparticipatie van vrouwen van groot belang in verband met de toenemende vergrijzing in Nederland. Nog altijd bestaan er echter grote verschillen in participatiegraad tussen vrouwen en mannen. Ook bestaat er onderscheid in het soort banen dat vrouwen en mannen hebben en de posities die zij innemen op de arbeidsmarkt.

In het *Meerjarenbeleidsplan Emancipatie* is als doelstelling op de terreinen arbeid, zorg en inkomen geformuleerd ‘het bereiken van een duurzame situatie waarin zoveel mogelijk mensen gedurende hun levensloop een economisch zelfstandig bestaan met zorgverantwoordelijkheid kunnen combineren’ (TK 2000/2001). Als concreet doel is geformuleerd dat de arbeidsparticipatie van vrouwen moet zijn toegenomen tot 65% in 2010. Dit streefcijfer is nog steeds actueel. In beleidsartikel 12 (waarin het emancipatiebeleid voor 2004 wordt uiteengezet, TK 2002/2003) zijn enkele tussentijdse realisatiecijfers en streefwaarden geformuleerd. Volgens dit artikel moet de arbeidsparticipatie van vrouwen in 2003 56% bedragen. Ook staat in het artikel dat bijzondere aandacht uitgaat naar de positieverbetering van laagopgeleide en allochtone vrouwen. Om de doelen te realiseren is het emancipatiebeleid de komende jaren met name gericht op het verbeteren van de combineerbaarheid van arbeid en zorg en het vergroten van de zorgverantwoordelijkheid van mannen.

In de *Emancipatiemonitor* is een apart hoofdstuk gewijd aan de verdeling van onbetaalde arbeid en de combinatie van arbeid en zorg (hoofdstuk 5). In dit hoofdstuk staan ontwikkelingen met betrekking tot verschillende aspecten van betaalde arbeid centraal. Paragraaf 4.2 handelt over de deelname van vrouwen en mannen aan betaalde arbeid. In paragraaf 4.3 wordt vervolgens ingegaan op een aantal kenmerken van de werkzame beroepsbevolking, zoals de wekelijkse arbeidsduur en verschillen in posities op de arbeidsmarkt. Paragraaf 4.4 is gewijd aan werkloosheid en arbeidsongeschiktheid. Voorzover voorhanden worden cijfers naar herkomst-groepering en vanuit internationaal perspectief gepresenteerd. Aan het eind van het hoofdstuk volgt een slotbeschouwing (§4.5).

## 4.2 Deelname aan betaalde arbeid

### Netto-arbeidsparticipatie

#### Beroepsbevolking

In 2003 maakten 7,5 miljoen mensen van 15-64 jaar deel uit van de beroepsbevolking: ruim 4 miljoen mannen en 3 miljoen vrouwen. Het grootste deel van hen had een betaalde baan van 12 uur of meer per week en behoorde daarmee tot de werkzame beroepsbevolking. In 2003 behoorden 190.000 vrouwen en 206.000 mannen tot de werkloze beroepsbevolking; zij hadden geen werk of een baan van minder dan 12 uur per week, waren actief op zoek naar een baan van 12 uur of meer per week en waren daarvoor op korte termijn beschikbaar.

Bijna 3,5 miljoen mensen van 15-64 jaar maakten in 2003 geen deel uit van de beroepsbevolking. Deze groep bestaat voor twee derde uit vrouwen. Groepen die niet tot de beroepsbevolking behoren, zijn: studenten/scholieren, arbeidsongeschikten, vroeg-pensioneerden en vutters, en mensen die door de zorg voor kinderen en/of het huishouden niet beschikbaar zijn voor de arbeidsmarkt.

**Tabel 4.1 Arbeidspositie, personen van 15-64 jaar, 1990-2003 (x 1000)**

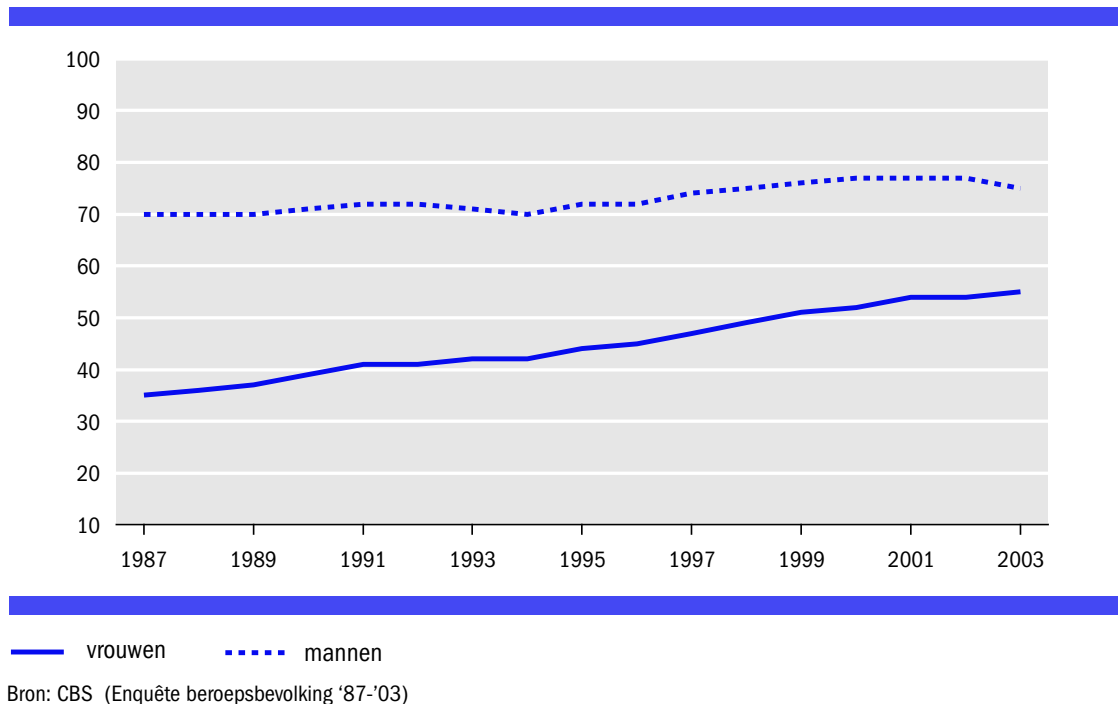
|         | totaal | beroepsbevolking |          |          | niet-beroeps-bevolking |
|---------|--------|------------------|----------|----------|------------------------|
|         |        | totaal           | werkzaam | werkloos |                        |
| 1990    |        |                  |          |          |                        |
| vrouwen | 5046   | 2198             | 1958     | 240      | 2849                   |
| mannen  | 5182   | 3865             | 3686     | 179      | 1317                   |
| 1995    |        |                  |          |          |                        |
| vrouwen | 5169   | 2529             | 2249     | 281      | 2640                   |
| mannen  | 5329   | 4067             | 3814     | 253      | 1262                   |
| 2000    |        |                  |          |          |                        |
| vrouwen | 5294   | 2912             | 2755     | 157      | 2382                   |
| mannen  | 5434   | 4275             | 4161     | 114      | 1159                   |
| 2003    |        |                  |          |          |                        |
| vrouwen | 5395   | 3142             | 2952     | 190      | 2253                   |
| mannen  | 5525   | 4368             | 4162     | 206      | 1157                   |

Bron: CBS (Enquête beroepsbevolking '90-'03)

### Netto-arbeidsparticipatie

De arbeidsdeelname van vrouwen nam de afgelopen decennia gestaag toe. Werkte in 1987 nog maar 35% van de vrouwen in een baan van 12 uur of meer per week, in 2003 gold dat voor 55% van de vrouwen. Ondanks deze toename is de arbeidsdeelname van vrouwen nog steeds aanzienlijk lager dan die van mannen. Drie kwart van hen werkte in 2003 12 uur of meer per week.

**Figuur 4.1    Netto-arbeidsparticipatie, personen van 15-64 jaar, 1987-2003 (in procenten)**



### *Netto-arbeidsparticipatie en leeftijd*

De stijging van de arbeidsdeelname van vrouwen heeft plaatsgevonden in bijna alle leeftijdsgroepen. Alleen van jonge vrouwen van 15-24 jaar ligt de arbeidsdeelname al jaren rond de 40%. Dit is nagenoeg gelijk aan de arbeidsdeelname van hun mannelijke leeftijdsgenoten. Voor veel jongeren geldt dat zij vanwege opleiding nog niet beschikbaar zijn voor de arbeidsmarkt, waardoor de arbeidsdeelname binnen deze leeftijdsgroep relatief laag is. De participatie van vrouwen is het hoogst onder de 25-34-jarigen. Bijna drie kwart van de vrouwen in deze leeftijdsgroep werkte in 2003; begin jaren negentig was dat nog 53%. Ook bij de vrouwen van 35-54 jaar is de arbeidsdeelname in de periode 1990-2003 sterk gestegen. De deelname van oudere vrouwen is zelfs meer dan verdubbeld, van 11% in 1990 tot 24% in 2003. Bij de mannen is binnen alle leeftijdsgroepen een lichte stijging van de arbeidsdeelname te zien in de periode 1990-2003.

**Tabel 4.2    Netto-arbeidsparticipatie, personen van 15-64 jaar, naar leeftijd, 1990-2003  
(in procenten)**

|            | vrouwen |      |      |      | mannen |      |      |      |
|------------|---------|------|------|------|--------|------|------|------|
|            | 1990    | 1995 | 2000 | 2003 | 1990   | 1995 | 2000 | 2003 |
| totaal     | 39      | 44   | 52   | 55   | 71     | 72   | 77   | 75   |
| 15-24 jaar | 41      | 37   | 41   | 40   | 43     | 40   | 47   | 45   |
| 25-34 jaar | 53      | 61   | 71   | 73   | 88     | 86   | 92   | 89   |
| 35-44 jaar | 43      | 50   | 62   | 66   | 90     | 90   | 92   | 91   |
| 45-54 jaar | 33      | 42   | 52   | 61   | 82     | 85   | 88   | 88   |
| 55-64 jaar | 11      | 13   | 20   | 24   | 42     | 39   | 47   | 53   |

Bron: CBS (Enquête beroepsbevolking '90-'03)

### Netto-arbeidsparticipatie en herkomst

Ook de arbeidsdeelname van niet-westerse allochtonen is de afgelopen jaren sterk gestegen<sup>I</sup>. Toch is deze nog steeds beduidend lager dan onder autochtonen. Dit geldt zowel voor mannen als voor vrouwen: niet-westerse allochtone mannen hebben minder vaak werk dan autochtone mannen en niet-westerse allochtone vrouwen hebben minder vaak een baan dan autochtone vrouwen.

Zowel voor autochtonen als voor (westerse en niet-westerse) allochtonen geldt dat de netto-arbeidsparticipatie van mannen hoger is dan die van vrouwen. Het verschil is in 2003 het kleinst bij de Antillianen en Arubanen.

**Tabel 4.3    Netto-arbeidsparticipatie, personen van 15-64 jaar, naar herkomstgroepering, 1995-2003 (in procenten)**

|                           | vrouwen |      |      | mannen |      |      |
|---------------------------|---------|------|------|--------|------|------|
|                           | 1995    | 2000 | 2003 | 1995   | 2000 | 2003 |
| autochtonen               | 45      | 54   | 57   | 74     | 79   | 78   |
| westerse allochtonen      | 44      | 51   | 54   | 67     | 74   | 73   |
| niet-westerse allochtonen | 28      | 36   | 40   | 46     | 58   | 57   |
| w.o.                      |         |      |      |        |      |      |
| Turken                    | 17      | 26   | 29   | 43     | 61   | 61   |
| Marokkanen                | 14      | 19   | 28   | 41     | 47   | 53   |
| Surinamers                | 44      | 55   | 56   | 56     | 71   | 68   |
| Antillianen/Arubanen      | 33      | 49   | 51   | 56     | 60   | 57   |

Bron: CBS (Enquête beroepsbevolking '95-'03)

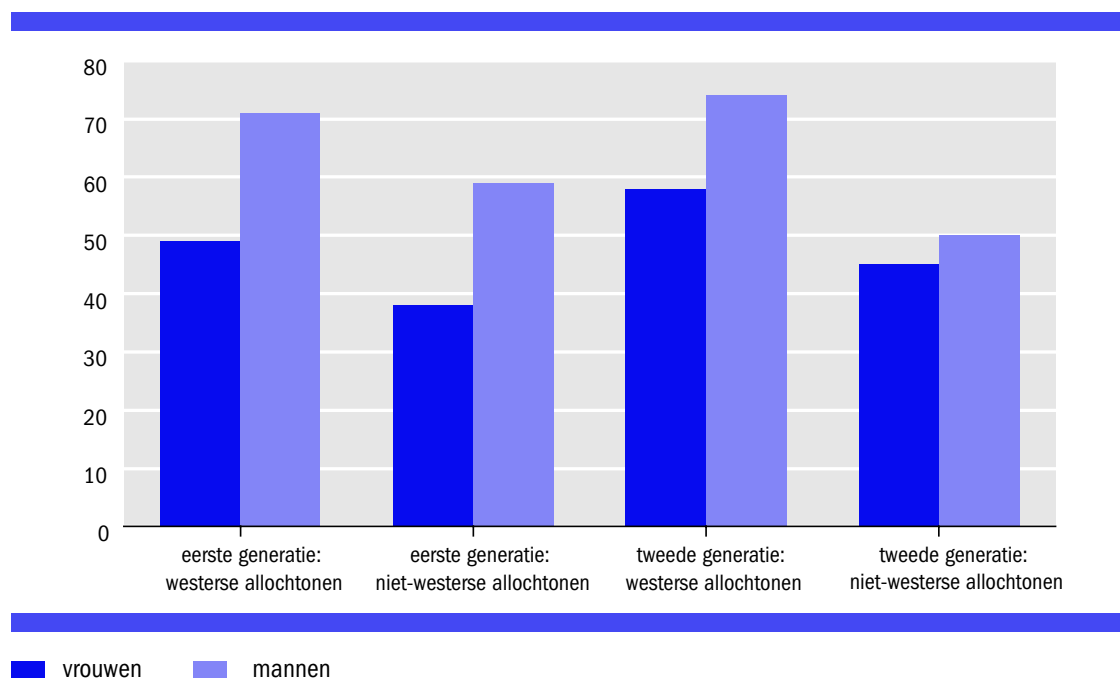
Surinaamse, Antilliaanse en Arubaanse vrouwen hebben vergeleken met Turkse en Marokkaanse vrouwen bijna tweemaal zo vaak een betaalde baan. De arbeidsdeelname van Surinaamse vrouwen ligt op hetzelfde niveau als die van autochtone vrouwen. De

deelname van Turkse en Marokkaanse vrouwen is zeer laag; nog geen drie op de tien hebben een baan van 12 uur of meer per week.

De tweede generatie niet-westerse allochtone vrouwen doet het beter op de arbeidsmarkt dan de eerste: de arbeidsdeelname van de tweede generatie lag in 2003 op 45% tegen 38% bij de eerste generatie niet-westerse allochtone vrouwen.

Een aanzienlijk deel van de tweede generatie allochtonen is jong en is nog bezig met school of studie. Zij zijn daardoor niet beschikbaar voor de arbeidsmarkt. Dit verklaart waarom de arbeidsdeelname van de tweede generatie niet-westerse allochtone mannen lager is dan die van de eerste generatie. In de leeftijdsgroepen vanaf 25 jaar is de arbeidsdeelname van de tweede generatie veel hoger dan die van de eerste generatie niet-westerse allochtonen.

**Figuur 4.2 Netto-arbeidsparticipatie, personen van 15-64 jaar, naar herkomstgroepering en generatie, 2003 (in procenten)**



Bron: CBS (Enquête beroepsbevolking '03)

#### Netto-arbeidsparticipatie en onderwijsniveau

Hoogopgeleide vrouwen hebben veel vaker een betaalde baan dan lager opgeleide vrouwen. Ook de arbeidsdeelname van mannen is hoger naarmate zij beter zijn opgeleid. Bij vrouwen zijn deze verschillen tussen laag- en hoogopgeleiden echter veel groter dan bij mannen.

De verschillen in arbeidsdeelname tussen vrouwen en mannen zijn het kleinst bij hoogopgeleiden. Van de vrouwen met een academische opleiding werkte 81% in 2002; van de universitair geschoolde mannen werkte 90%. De verschillen tussen

mannen en vrouwen zijn het grootst bij laagopgeleiden. Slechts 25% van de vrouwen met alleen basisonderwijs had in 2002 een baan van 12 uur of meer per week; bij de mannen was dit 51%. Voor vrijwel alle onderwijsniveaus zijn de verschillen in arbeidsdeelname tussen vrouwen en mannen kleiner geworden.

**Tabel 4.4    Netto-arbeidsparticipatie, personen van 15-64 jaar, naar onderwijsniveau, 1990-2002 (in procenten)**

|                            | vrouwen |      |      |      | mannen |      |      |      |
|----------------------------|---------|------|------|------|--------|------|------|------|
|                            | 1990    | 1995 | 2000 | 2002 | 1990   | 1995 | 2000 | 2002 |
| totaal <sup>a</sup>        | 39      | 44   | 52   | 54   | 71     | 72   | 77   | 77   |
| basisonderwijs             | 17      | 17   | 24   | 25   | 49     | 47   | 53   | 51   |
| mavo                       | 28      | 31   | 36   | 37   | 44     | 47   | 53   | 51   |
| vbo                        | 32      | 32   | 38   | 39   | 78     | 76   | 79   | 80   |
| havo/vwo                   | 34      | 40   | 46   | 48   | 42     | 52   | 62   | 64   |
| mbo                        | 54      | 57   | 64   | 66   | 84     | 82   | 86   | 85   |
| hbo                        | 63      | 65   | 73   | 74   | 87     | 81   | 85   | 85   |
| wetenschappelijk onderwijs | 71      | 74   | 83   | 81   | 86     | 85   | 91   | 90   |

a    Inclusief onderwijsniveau onbekend.

Bron: CBS (Enquête beroepsbevolking '90-'02)

### Netto-arbeidsparticipatie en type huishouden

De arbeidsdeelname van vrouwen is het hoogst in de leeftijdsgroep 25-34 jaar. Dat is de leeftijd waarop vaak de gezinsvorming begint: veel vrouwen krijgen dan hun eerste kind. Dit is lange tijd een reden geweest voor vrouwen om te stoppen met werken. Steeds meer vrouwen combineren echter de zorg voor kinderen en betaald werk. De arbeidsdeelname van vrouwen met jonge kinderen is dan ook aanzienlijk gestegen in de afgelopen jaren. In 2003 hadden zes op de tien vrouwen met een partner en met kinderen jonger dan 6 jaar een baan. Van alle vrouwen zonder partner, met kinderen jonger dan 6 jaar, werkte 39%. In beide gevallen is dat een verdubbeling ten opzichte van 1990. Ook de arbeidsdeelname van vrouwen met wat oudere kinderen is sterk toegenomen in de afgelopen jaren. Dit geldt zowel voor vrouwen met een partner als voor alleenstaande moeders.

**Tabel 4.5    Netto-arbeidsparticipatie, personen van 15-64 jaar, naar positie in het huishouden en leeftijd jongste kind, 1990-2003 (in procenten)**

|                                                         | vrouwen |      |      |      | mannen |      |      |      |
|---------------------------------------------------------|---------|------|------|------|--------|------|------|------|
|                                                         | 1990    | 1995 | 2000 | 2003 | 1990   | 1995 | 2000 | 2003 |
| eenpersoonshuishouden                                   | 51      | 51   | 58   | 57   | 61     | 63   | 70   | 69   |
| ouder zonder partner, met minderjarige kinderen         | 28      | 36   | 46   | 55   | 65     | 63   | 81   | 77   |
| w.v. jongste kind 0-5 jaar                              | 18      | 28   | 31   | 39   | .      | 75   | 89   | 76   |
| jongste kind 6-11 jaar                                  | 27      | 34   | 53   | 58   | .      | 61   | 89   | 81   |
| jongste kind 12-17 jaar                                 | 37      | 46   | 55   | 68   | 67     | 62   | 75   | 76   |
| ouder zonder partner, met alleen meerderjarige kinderen | 29      | 39   | 50   | 55   | 62     | 64   | 76   | 72   |
| lid van een paar, zonder kinderen                       | 51      | 54   | 57   | 58   | 73     | 73   | 77   | 76   |
| lid van een paar, met minderjarige kinderen             | 31      | 40   | 54   | 60   | 90     | 90   | 93   | 92   |
| w.v. jongste kind 0-5 jaar                              | 27      | 39   | 55   | 60   | 92     | 91   | 94   | 93   |
| jongste kind 6-11 jaar                                  | 33      | 39   | 52   | 60   | 91     | 91   | 92   | 92   |
| jongste kind 12-17 jaar                                 | 37      | 45   | 57   | 63   | 87     | 90   | 92   | 91   |
| lid van een paar, met alleen meerderjarige kinderen     | 27      | 32   | 42   | 50   | 75     | 76   | 82   | 82   |
| totaal <sup>a</sup>                                     | 39      | 44   | 52   | 55   | 71     | 72   | 77   | 75   |

a    Inclusief overige leden van het huishouden.

Bron: CBS (Enquête beroepsbevolking '90-'03)

Laagopgeleide vrouwen met kinderen hebben veel minder vaak een betaalde baan dan hoogopgeleide moeders. Ruim drie kwart van de hbo- of wetenschappelijk geschoolde moeders met een partner en met minderjarige kinderen had een betaalde baan in 2003. Van de laagopgeleide moeders (met uitsluitend basisonderwijs) werkte in 2003 nog geen kwart. De arbeidsdeelname van jonge vaders is over het algemeen erg hoog. Zo werkten ruim negen op de tien middelbaar en hoogopgeleide vaders in 2003.

**Tabel 4.6    Netto-arbeidsparticipatie, personen van 15-64 jaar met partner, naar leeftijd jongste kind en onderwijsniveau, 2002 (in procenten)**

|                         | basis-<br>onderwijs | mavo, vbo | havo/vwo,<br>mbo | hbo | wetenschappe-<br>lijk onderwijs |
|-------------------------|---------------------|-----------|------------------|-----|---------------------------------|
| vrouwen                 |                     |           |                  |     |                                 |
| jongste kind 0-5 jaar   | 21                  | 37        | 59               | 73  | 79                              |
| jongste kind 6-11 jaar  | 25                  | 42        | 62               | 75  | 71                              |
| jongste kind 12-17 jaar | 22                  | 35        | 63               | 80  | 82                              |
| mannen                  |                     |           |                  |     |                                 |
| jongste kind 0-5 jaar   | 68                  | 87        | 95               | 97  | 95                              |
| jongste kind 6-11 jaar  | 46                  | 72        | 92               | 94  | 94                              |
| jongste kind 12-17 jaar | 34                  | 49        | 80               | 91  | 93                              |

Bron: CBS (Enquête beroepsbevolking '02)

### *Netto-arbeidsparticipatie van paren*

Door de toegenomen arbeidsdeelname van vrouwen is het aantal paren waarvan beide partners werken sterk gestegen. In 1992 was er in 33% van de huishoudens met minderjarige kinderen sprake van twee werkende ouders (voltijds of deeltijds). De traditionele rolverdeling, waarbij de man kostwinner is en de vrouw voor de kinderen zorgt, kwam in 1992 nog in zo'n zes op de tien gezinnen met minderjarige kinderen voor. Sindsdien is het aantal kostwinnergezinnen gestaag afgenomen en is het aantal gezinnen waarin beide ouders werken toegenomen. In 2003 werkten in 57% van de gezinnen met minderjarige kinderen beide partners. Dat is zelfs hoger dan bij de paren zonder minderjarige kinderen; van hen werkten in 2003 in 53% van de huishoudens beide partners.

De combinatie voltijd-deeltijd is het populairst onder jonge gezinnen. In 2003 werkte in 45% van de gezinnen met minderjarige kinderen de ene partner in een voltijdbaan en de andere partner in een deeltijdbaan. Bijna altijd heeft de man dan de voltijdbaan. Twee derde van de vrouwen in deze gezinnen heeft een baan van 20-34 uur per week en een derde een baan van 12-19 uur per week.

In bijna vier op de tien gezinnen met minderjarige kinderen werkte in 2003 één partner. Het is nagenoeg altijd de man die werkt. In slechts 3% van de gezinnen met kinderen is de vrouw de enige kostwinner. De combinatie waarin beide ouders in deeltijd werken, kwam in 2003 in 6% van de gezinnen met minderjarige kinderen voor. Meestal hebben beide partners dan een baan van 20-34 uur per week. Het samen in deeltijd werken neemt langzaam toe. In 1992 gebeurde dit slechts in 2% van de gezinnen met minderjarige kinderen.

**Tabel 4.7    Netto-arbeidsparticipatie, paren van 15-64 jaar, 1992-2003 (in absolute aantallen en procenten)**

|                                        | 1992 | 1995 | 2000 | 2003 |
|----------------------------------------|------|------|------|------|
| met minderjarige kinderen ( x 1000)    | 1604 | 1616 | 1664 | 1691 |
| w.v. (%)                               |      |      |      |      |
| voltijd-voltijd                        | 5    | 5    | 6    | 6    |
| voltijd-deeltijd                       | 26   | 30   | 41   | 45   |
| deeltijd-deeltijd                      | 2    | 3    | 5    | 6    |
| voltijd-niet werkend <sup>a</sup>      | 57   | 51   | 40   | 34   |
| deeltijd-niet werkend <sup>a</sup>     | 4    | 4    | 3    | 4    |
| geen werkenden <sup>a</sup>            | 7    | 7    | 5    | 4    |
| zonder minderjarige kinderen ( x 1000) | 1753 | 1826 | 1857 | 1845 |
| w.v. (%)                               |      |      |      |      |
| voltijd-voltijd                        | 23   | 21   | 23   | 21   |
| voltijd-deeltijd                       | 21   | 23   | 27   | 28   |
| deeltijd-deeltijd                      | 2    | 2    | 3    | 4    |
| voltijd-niet werkend <sup>a</sup>      | 29   | 27   | 25   | 23   |
| deeltijd-niet werkend <sup>a</sup>     | 6    | 7    | 7    | 8    |
| geen werkenden <sup>a</sup>            | 20   | 20   | 16   | 16   |

a    Niet werkend: geen baan of een baan van minder dan 12 uur per week.

Bron: CBS (Enquête beroepsbevolking '92-'03)

Ook bij paren zonder minderjarige kinderen kwam in 2003 de combinatie voltijd-deeltijd het meeste voor (28%), maar minder vaak dan bij paren met jonge kinderen. Ook hier werkt de man meestal 35 uur of meer per week en de vrouw 20-34 uur. Daarnaast werken bij paren zonder minderjarige kinderen relatief vaak beide partners in een voltijdbaan (21%).

**Tabel 4.8    Netto-arbeidsparticipatie en arbeidsduur per week, paren van 15-64 jaar, 2003  
(in absolute aantallen en procenten)**

|                                                           | totaal |     | met minderjarige kinderen |     | zonder minderjarige kinderen |     |
|-----------------------------------------------------------|--------|-----|---------------------------|-----|------------------------------|-----|
|                                                           | x 1000 | %   | x 1000                    | %   | x 1000                       | %   |
| totaal                                                    | 3537   | 100 | 1691                      | 100 | 1845                         | 100 |
| voltijd-voltijd: beiden 35 uur of meer per week           | 490    | 14  | 107                       | 6   | 383                          | 21  |
| voltijd-deeltijd                                          | 1286   | 36  | 762                       | 45  | 525                          | 28  |
| man 35 uur of meer per week, partner 20-34 uur per week   | 859    | 24  | 474                       | 28  | 385                          | 21  |
| man 35 uur of meer per week, partner 12-19 uur per week   | 376    | 11  | 273                       | 16  | 103                          | 6   |
| vrouw 35 uur of meer per week, partner 20-34 uur per week | 45     | 1   | 13                        | 1   | 33                           | 2   |
| vrouw 35 uur of meer per week, partner 12-19 uur per week | 7      | 0   | 3                         | 0   | 4                            | 0   |
| deeltijd-deeltijd                                         | 169    | 5   | 98                        | 6   | 71                           | 4   |
| beiden 20-34 uur per week                                 | 125    | 4   | 72                        | 4   | 53                           | 3   |
| beiden 12-19 uur per week                                 | 2      | 0   | 1                         | 0   | 1                            | 0   |
| man 20-34 uur per week, partner 12-19 uur per week        | 33     | 1   | 21                        | 1   | 12                           | 1   |
| vrouw 20-34 uur per week, partner 12-19 uur per week      | 9      | 0   | 3                         | 0   | 5                            | 0   |
| voltijd-niet werkend <sup>a</sup>                         | 1005   | 28  | 575                       | 34  | 430                          | 23  |
| man 35 uur of meer per week, partner niet werkend         | 943    | 27  | 557                       | 33  | 387                          | 21  |
| vrouw 35 uur of meer per week, partner niet werkend       | 62     | 2   | 18                        | 1   | 44                           | 2   |
| deeltijd-niet werkend <sup>a</sup>                        | 221    | 6   | 74                        | 4   | 147                          | 8   |
| man 20-34 uur per week, partner niet werkend              | 90     | 3   | 35                        | 2   | 55                           | 3   |
| man 12-19 uur per week, partner niet werkend              | 15     | 0   | 3                         | 0   | 12                           | 1   |
| vrouw 20-34 uur per week, partner niet werkend            | 86     | 2   | 29                        | 2   | 58                           | 3   |
| vrouw 12-19 uur per week, partner niet werkend            | 30     | 1   | 8                         | 0   | 22                           | 1   |
| geen werkenden <sup>a</sup>                               | 365    | 10  | 76                        | 4   | 290                          | 16  |

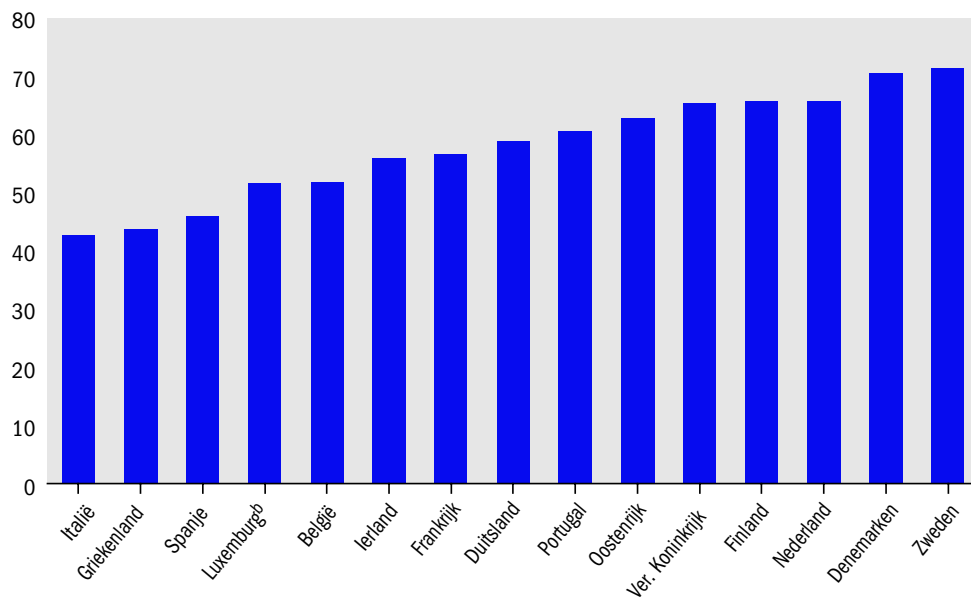
a Niet werkend: geen baan of een baan van minder dan 12 uur per week.

Bron: CBS (Enquête beroepsbevolking '03)

### Arbeidsdeelname in de Europese Unie

Nederlandse vrouwen behoren samen met de Scandinavische vrouwen tot de koplopers in Europa wat betreft arbeidsdeelname (het hebben van een baan van 1 uur of meer per week). In Zweden en Denemarken werkten in 2003 ruim zeven op de tien vrouwen. Finland en Nederland komen op een gedeelde derde plaats met 66% werkzame vrouwen van 15-64 jaar. De arbeidsdeelname van vrouwen ligt in alle landen van de Europese Unie lager dan die van mannen.

**Figuur 4.3 Arbeidsdeelname<sup>a</sup> van vrouwen van 15-64 jaar in de Europese Unie, 2003 (in procenten)**



a 1 uur of meer per week in procenten van de vrouwelijke bevolking van 15-64 jaar.

b Luxemburg: gegevens over 2002.

Bron: Eurostat (New Cronos)

### 4.3 Werkzame beroepsbevolking

#### Arbeidsuren

In de afgelopen jaren is het aandeel vrouwen met een deeltijdbaai sterk gestegen. Had in 1990 de helft van de werkzame vrouwelijke beroepsbevolking een baan van 12-34 uur per week, in 2003 is dit aandeel toegenomen tot 66%. Het aantal vrouwen met een voltijdbaai is tussen 1990 en 2003 daarentegen nauwelijks toegenomen. Mannen werkten en werken nog steeds meestal voltijds. Ruim 85% van de mannen die in 2003 deel uitmaakten van de werkzame beroepsbevolking had een baan van 35 uur of meer per week.

In 2003 hadden ruim 800.000 mensen een baan van minder dan 12 uur per week; zij maken daarmee geen deel uit van de werkzame beroepsbevolking. Het aantal vrouwen met een kleine baan (1-11 uur per week) was in 2003 tweemaal zo groot als het aantal mannen met een dergelijke baan. Dit betekent dat 16% van alle werkende

vrouwen een baan van minder dan 12 uur per week had. Bij de mannen was dit slechts 6%.

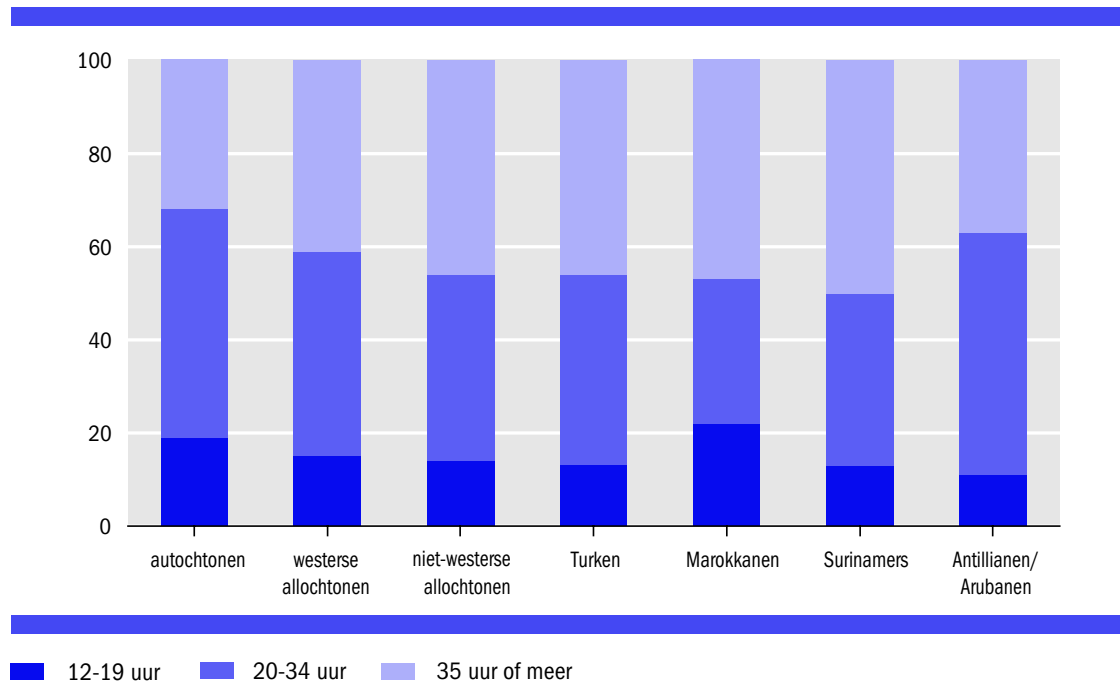
**Tabel 4.9 Werkzame personen van 15-64 jaar, naar wekelijkse arbeidsduur, 1990-2003 (in absolute aantallen x 1000)**

|                                 | vrouwen |      |      |      | mannen |      |      |      |
|---------------------------------|---------|------|------|------|--------|------|------|------|
|                                 | 1990    | 1995 | 2000 | 2003 | 1990   | 1995 | 2000 | 2003 |
| totaal werkzame personen        | 2416    | 2787 | 3322 | 3503 | 3911   | 4047 | 4410 | 4432 |
| wekelijkse arbeidsduur < 12 uur | 458     | 539  | 566  | 551  | 225    | 233  | 249  | 270  |
| werkzame beroepsbevolking       | 1958    | 2249 | 2755 | 2952 | 3686   | 3814 | 4161 | 4162 |
| 12-19 uur                       | 312     | 351  | 480  | 546  | 75     | 74   | 103  | 104  |
| 20-34 uur                       | 690     | 950  | 1238 | 1409 | 287    | 313  | 407  | 480  |
| 35 uur of meer                  | 955     | 947  | 1037 | 997  | 3324   | 3428 | 3652 | 3578 |

Bron: CBS (Enquête beroepsbevolking '90-'03)

Binnen de werkzame beroepsbevolking hebben allochtone vrouwen relatief vaak een voltijdbaan.<sup>2</sup> Zo had in 2003 bijna de helft van de Turkse, Marokkaanse en Surinaamse werkende vrouwen een baan van 35 uur of meer per week. Het aandeel fulltimers onder de autochtone werkende vrouwen lag op 32%.

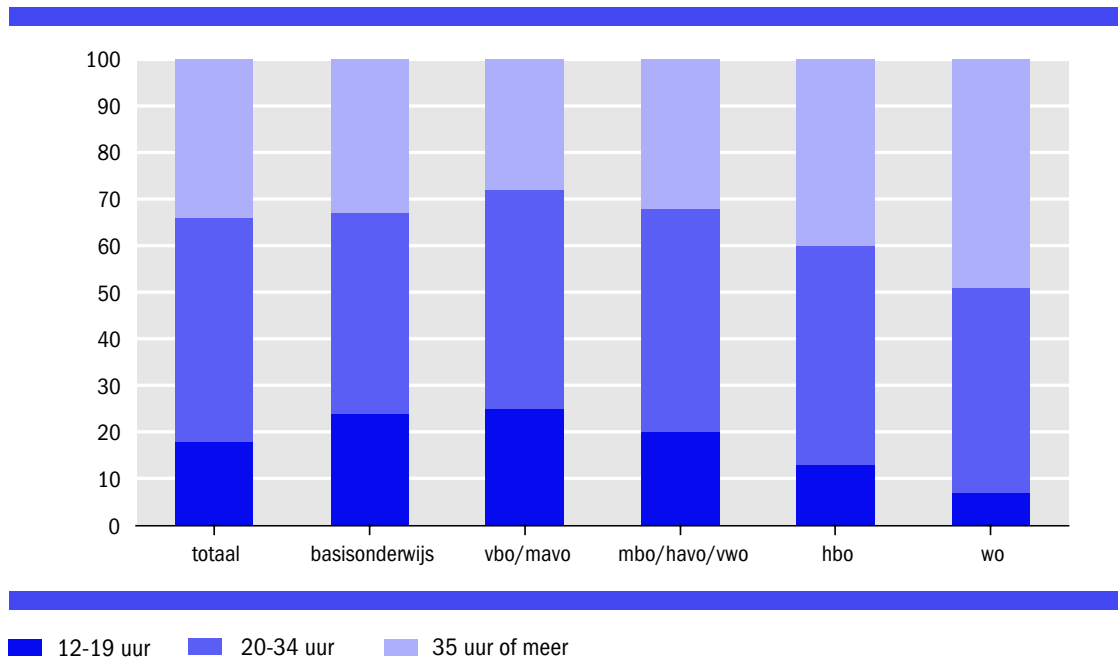
**Figuur 4.4 Vrouwelijke werkzame beroepsbevolking van 15-64 jaar, naar wekelijkse arbeidsduur en herkomstgroepering, 2003 (in procenten)**



Bron: CBS (Enquête beroepsbevolking '03)

Binnen de werkzame beroepsbevolking hebben vrouwen met een hbo- of wetenschappelijke opleiding relatief vaak een baan van 35 uur of meer per week. Laagopgeleide werkende vrouwen hebben juist relatief vaak een kleine baan van 12-19 uur per week.

**Figuur 4.5 Vrouwelijke werkzame beroepsbevolking van 15-64 jaar, naar wekelijkse arbeidsduur en onderwijsniveau, 2002 (in procenten)**

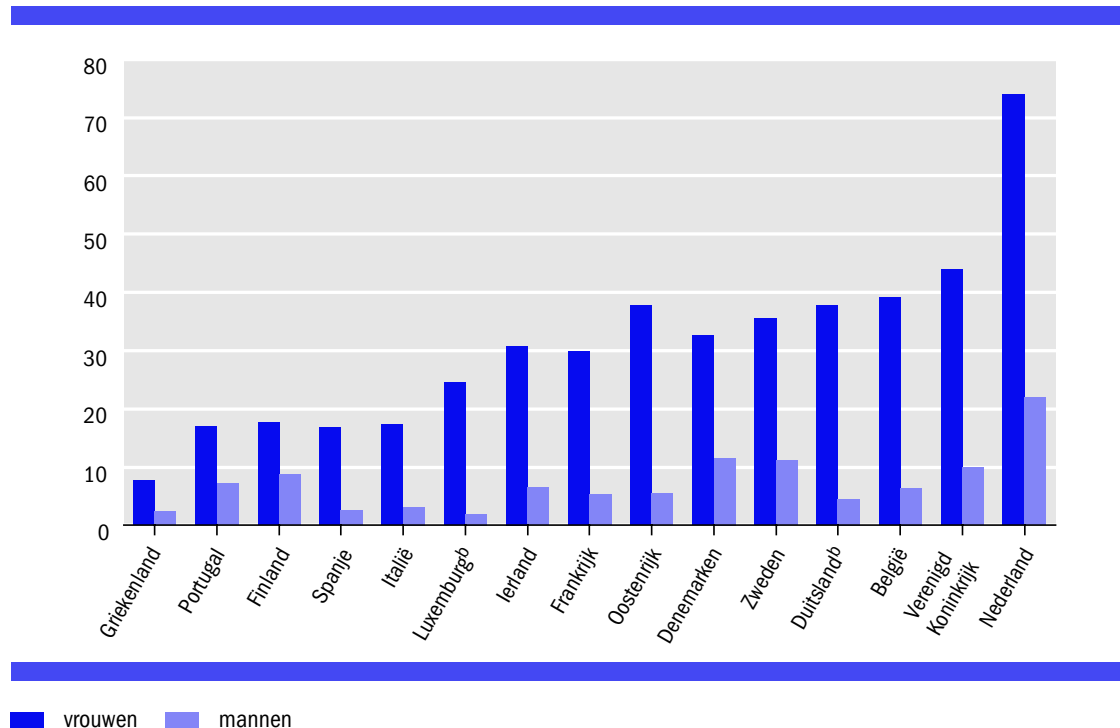


Bron: CBS (Enquête beroepsbevolking '02))

### Deeltijdwerk in de Europese Unie

Nederland is koploper in Europa wat betreft deeltijdwerken. In 2003 werkte 41% van de Nederlandse werkenden (in een baan van 1 uur of meer per week) in deeltijd. Dit is ruim bijna 2,5 maal zoveel als het gemiddelde van de Europese Unie (16%). Vooral vrouwen werken in deeltijd. In Nederland werkte in 2003 zelfs 70% van de vrouwen in deeltijd. Ook onder de mannen is het aandeel deeltijders in Nederland hoger dan in de anderen EU-landen. Echter, de termen 'deeltijd' en 'voltijd' hebben niet in alle landen dezelfde betekenis. Daarom is uitgegaan van wat de respondent zelf heeft ingevuld.

**Figuur 4.6 Deeltijdwerkers<sup>a</sup> in de Europese Unie, personen van 15-64 jaar, 2003 (in procenten van de werkenden)**



a Indeling deeltijd/volgtijd op basis van antwoord van de respondent.

b Luxemburg en Duitsland: gegevens over 2002.

Bron: Eurostat (New Cronos)

## Werktijden

Ruim de helft van de werkzame beroepsbevolking werkte in 2003 op onregelmatige tijden. Werken in de avonduren en op zaterdag komt het meeste voor. Er zijn meer mannen dan vrouwen die werken op onregelmatige werktijden. In 2003 werkte van de werkzame beroepsbevolking 53% van de vrouwen en 58% van de mannen wel eens 's avonds, 's nachts of in het weekend. Voor alle onregelmatige werktijden geldt dat er minder vrouwen dan mannen zijn die op die tijden werken. Het grootste verschil is te zien bij het werken 's nachts. Onder de mannen werkte 20% wel eens 's nachts, bij de vrouwen was dat 11%.

**Tabel 4.10 Werkzame beroepsbevolking van 15-64 jaar, naar regeling werktijden, 2003 (in procenten)**

|                           | vrouwen | mannen |
|---------------------------|---------|--------|
| regelmatig                | 47      | 42     |
| onregelmatig <sup>a</sup> | 53      | 58     |
| avond                     | 42      | 47     |
| nacht                     | 11      | 20     |
| zaterdag                  | 41      | 46     |
| zondag                    | 28      | 29     |

a De som van de percentages kan boven de 100% uitkomen, doordat personen meerdere soorten onregelmatige werktijden kunnen hebben.

Bron: CBS (Enquête beroepsbevolking '03)

### Positie in de werkkring

In 2003 had 7% van de vrouwelijke werkenden en 6% van de mannelijke werkenden een flexibele arbeidsrelatie; zij werkten met een tijdelijk arbeidscontract korter dan één jaar of zij werkten een wisselend aantal uren per week. Vrouwen werken relatief iets vaker dan mannen als oproep- of invalkracht.

Het grootste deel van de werkzame beroepsbevolking heeft een vaste baan: een baan met een vast overeengekomen aantal uren per week en een arbeidscontract van onbepaalde tijd of van langer dan één jaar. In 2003 hadden ruim acht op de tien werkenden een vaste arbeidsrelatie. Daarnaast werkte een op de tien werkenden als zelfstandige. Van de werkzame vrouwen werkte 8% als zelfstandige, bij de mannen was dat 13%.

**Tabel 4.11 Werkzame beroepsbevolking van 15-64 jaar, naar positie in de werkkring, 2003 (in absolute aantallen en procenten)**

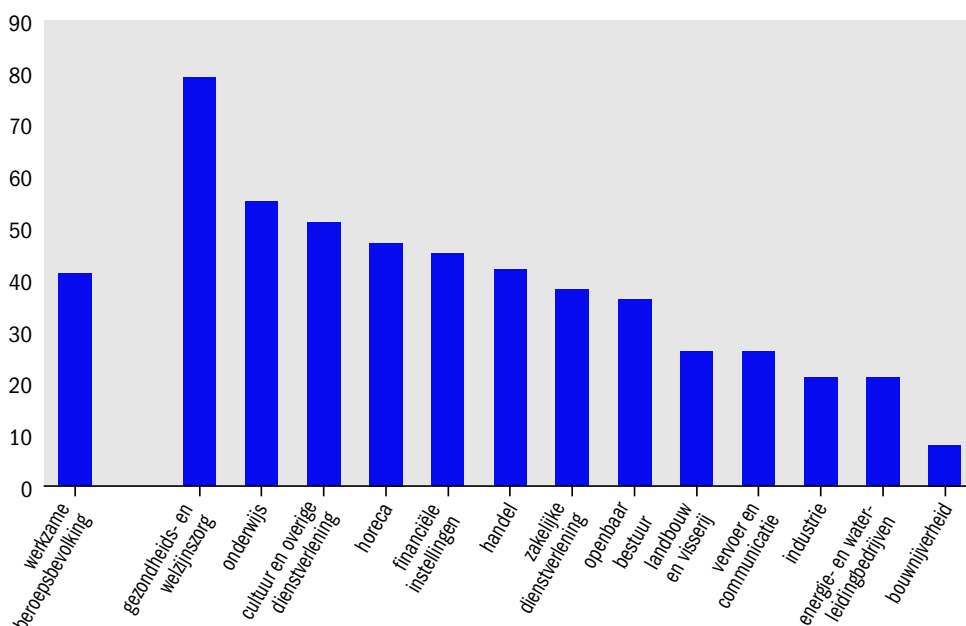
|                                    | vrouwen | mannen |
|------------------------------------|---------|--------|
| werkzame beroepsbevolking (x 1000) | 2952    | 4162   |
| werknemers (in %)                  | 92      | 87     |
| w.v. vaste arbeidsrelatie          | 84      | 81     |
| flexibele arbeidsrelatie           | 7       | 6      |
| uitzendkracht                      | 2       | 2      |
| oproep- of invalkracht             | 2       | 1      |
| overige flexibelen                 | 3       | 3      |
| zelfstandigen (in %)               | 8       | 13     |
| w.o. werkzaam in eigen bedrijf     | 7       | 13     |
| meewerkende                        | 1       | 0      |

Bron: CBS (Enquête beroepsbevolking '03)

## Bedrijfstakken

Vrouwen en mannen werken veelal in verschillende bedrijfstakken. Bijna acht op de tien werkenden in de gezondheids- en welzijnszorg waren in 2002 vrouw. Hierbij gaat het om werk in ziekenhuizen, verpleeg- en bejaardentehuizen en andere welzijnsinstellingen. Vrouwen nemen dus een groot deel van de betaalde zorgtaken op zich. Daarnaast werken vrouwen relatief vaak in het onderwijs en in de sector 'cultuur en overige dienstverlening'. Mannen werken veel vaker dan vrouwen in onder andere de industrie en de bouwnijverheid.

**Figuur 4.7 Aandeel vrouwen in de werkzame beroepsbevolking van 15-64 jaar, naar bedrijfstak, 2002 (in procenten)**



Bron: CBS (Enquête beroepsbevolking '02)

## Beroepsniveau

De toegenomen arbeidsdeelname van vrouwen heeft ertoe geleid dat het aandeel vrouwen in middelbare, hogere en wetenschappelijke beroepen is gestegen. In 1995 was 26% van de wetenschappelijke beroepsbeoefenaren vrouw. Dit aandeel is gestegen tot 33% in 2002. Het aandeel vrouwen in middelbare en hogere beroepen is in dezelfde periode met 5 procentpunten gestegen tot respectievelijk 42% en 41% in 2002.

Het aandeel vrouwen in managementfuncties op hoger en wetenschappelijk niveau is in de afgelopen jaren ook sterk toegenomen. Van de managers in hogere en wetenschappelijke beroepen was in 2002 een kwart vrouw, in 1995 was dit nog maar 14%.

**Tabel 4.12 Aandeel vrouwen in de werkzame beroepsbevolking van 15-64 jaar, naar beroepsniveau, 1995-2002 (in procenten)**

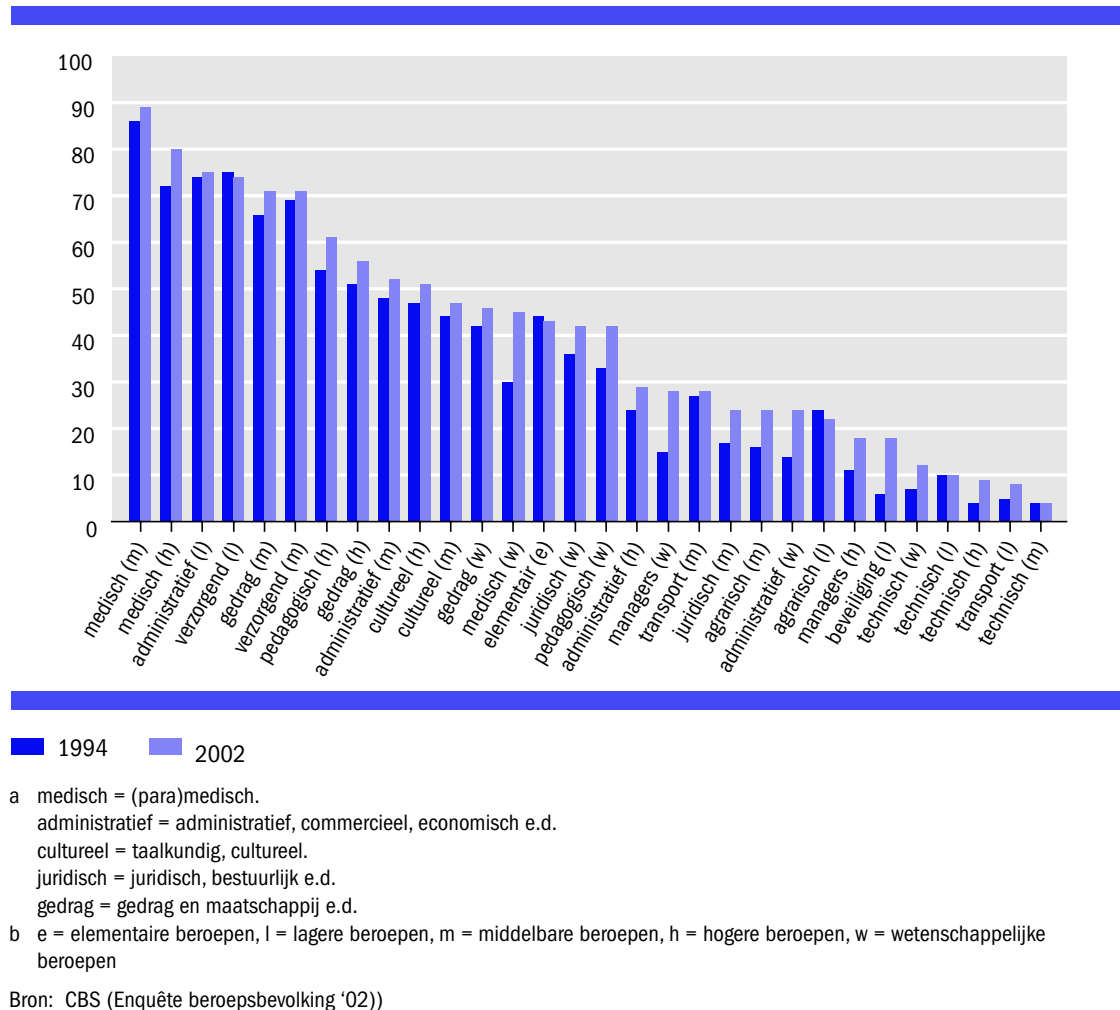
|                                                  | 1995 | 2000 | 2002 |
|--------------------------------------------------|------|------|------|
| werkzame beroepsbevolking                        | 37   | 40   | 41   |
| elementaire beroepen                             | 42   | 45   | 43   |
| lagere beroepen                                  | 39   | 41   | 41   |
| middelbare beroepen                              | 37   | 40   | 42   |
| hogere beroepen                                  | 36   | 40   | 41   |
| wetenschappelijke beroepen                       | 26   | 31   | 33   |
| managers in hogere en wetenschappelijke beroepen | 14   | 24   | 25   |

Bron: CBS (Enquête beroepsbevolking '95-'02)

### Beroepsklassen

Sommige beroepen worden vooral uitgeoefend door mannen, andere beroepen vooral door vrouwen. Zoals al bleek, zijn veel vrouwen werkzaam in de gezondheidszorg. Zij werken dan ook vooral in (para)medische en verzorgende beroepen, op zowel laag, middelbaar als hoger beroepsniveau. Beroepen waar zeer weinig vrouwen werken, zijn te vinden in de sfeer van techniek en transport. In de periode 1994-2002 is door hun toenemende arbeidsdeelname het aandeel van de vrouwen in vrijwel alle beroepen toegenomen. De stijging was het sterkst in de wetenschappelijke medische beroepen: van 30% naar 45%.

**Figuur 4.8 Aandeel vrouwen in de werkzame beroepsbevolking van 15-64 jaar, naar beroeps-klasse<sup>a, b</sup> (> 30.000 werkenden), 2002 (in procenten)**



### Segregatie-indices

De mate waarin vrouwen en mannen evenredig over beroepen en bedrijfstakken verdeeld zijn, kan worden samengevat in een maat voor segregatie. De maat heeft een maximale waarde van 1 wanneer alle vrouwen zich in andere categorieën (bv. beroepsgroepen) bevinden dan mannen en een minimale waarde van 0 wanneer er sprake is van een geheel evenredige verdeling. Wanneer in de meeste categorieën de verdeling bijna evenredig is en in een of enkele categorieën niet, dan zal dat in de index niet snel zichtbaar worden. Ook zullen in de praktijk de verschillen tussen groepen meestal klein zijn, naarmate er minder groepen worden onderscheiden.

De segregatie-index voor beroepsniveau is erg laag. Dat betekent dat vrouwen en mannen bijna evenredig naar hun aandeel in de werkzame beroepsbevolking zijn vertegenwoordigd op de verschillende beroepsniveaus. De lage waarde van de index wordt mede veroorzaakt door het feit dat er slechts vijf beroepsniveaus worden onderscheiden en deze categorieën dus heel breed en heterogeen zijn. Sinds 1996 is de index gedaald. Dat betekent dat de verdeling van mannen en vrouwen over de

beroepsniveaus gelijkmatiger is geworden. Dit heeft te maken met de toename van vrouwen in de hogere beroepen.

De segregatie-indices voor beroepsklassen en beroepsgroepen zijn aanzienlijk hoger. De index voor beroepsgroepen – de meest gedetailleerde beroepenindeling – lijkt de afgelopen jaren licht gestegen. De toename in arbeidsdeelname van vrouwen vindt dus vooral plaats in traditionele vrouwenberoepen. Ook uit de segregatie-index voor bedrijfstakken – die sinds 1996 gelijk gebleven is – blijkt dat de toename van vrouwen op de arbeidsmarkt niet geleid heeft tot veranderingen in de verdeling van vrouwen en mannen over bedrijfstakken.

**Tabel 4.13 Segregatie-indices voor beroep en bedrijfstak, 1996-2002**

|               | 1996 | 1998 | 2000 | 2001 | 2002 |
|---------------|------|------|------|------|------|
| beroepsniveau | 0,04 | 0,03 | 0,03 | 0,02 | 0,02 |
| beroepsklasse | 0,44 | 0,44 | 0,43 | 0,44 | 0,45 |
| beroepsgroep  | 0,50 | 0,50 | 0,51 | 0,51 | 0,53 |
| bedrijfstak   | 0,30 | 0,30 | 0,30 | 0,30 | 0,30 |

Bron: CBS (Enquête beroepsbevolking '96-'02)

#### Arbeidsomstandigheden

In 2003 zei 29% van de mannen regelmatig onder hoge tijdsdruk te werken en 41% in een hoog tempo. Van de vrouwen was dit respectievelijk 26% en 41%. Mannen moeten vaker kracht gebruiken tijdens het werk dan vrouwen, terwijl van de vrouwen een groter aandeel achter een beeldscherm werkt vergeleken met de mannen.

**Tabel 4.14 Werkzame beroepsbevolking van 15-64 jaar, naar arbeidsomstandigheden, 1997-2003 (in procenten)**

|                                              | vrouwen |      |      | mannen |      |      |
|----------------------------------------------|---------|------|------|--------|------|------|
|                                              | 1997    | 2000 | 2003 | 1997   | 2000 | 2003 |
| psychische werkbelasting                     |         |      |      |        |      |      |
| onder hoge tijdsdruk werken                  | 29      | 29   | 26   | 33     | 32   | 29   |
| in hoog tempo werken                         | 44      | 40   | 41   | 42     | 40   | 41   |
| onder hoge tijdsdruk en in hoog tempo werken | 27      | 28   | 26   | 30     | 30   | 28   |
| onder hoge tijdsdruk of in hoog tempo werken | 48      | 46   | 45   | 49     | 49   | 47   |
| lichamelijke werkbelasting                   |         |      |      |        |      |      |
| kracht gebruiken                             | 19      | 19   | 18   | 27     | 26   | 26   |
| zwaar werk                                   | 19      | 19   | 20   | 22     | 19   | 19   |
| beeldschermwerk                              | 43      | 44   | 49   | 41     | 42   | 44   |

Bron: CBS (Enquête beroepsbevolking '97-'03; POLS'97-'03)

#### 4.4 Werkloosheid en arbeidsongeschiktheid

##### Werkloosheid

De werkloze beroepsbevolking bestaat uit mensen die actief zoeken naar werk voor 12 uur of meer per week en direct kunnen beginnen. Jarenlang was het aandeel vrouwen binnen de werkloze beroepsbevolking omvangrijker dan het aandeel mannen. Het werkloosheidspercentage – de werkloze beroepsbevolking als percentage van de beroepsbevolking – was tot en met 2001 onder vrouwen zelfs twee keer zo hoog als onder mannen.

In 2002 voltrok zich een omslag op de arbeidsmarkt: na jaren te zijn gedaald, begon de werkloosheid weer te stijgen. In 2003 steeg de werkloosheid sterk onder zowel vrouwen als mannen. In absolute aantallen waren er voor het eerst meer werkloze mannen dan vrouwen. Als percentage van de beroepsbevolking blijft de werkloosheid onder vrouwen echter hoger dan die onder mannen. In 2003 was 6,1% van de vrouwen in de beroepsbevolking werkloos; bij de mannen was dit 4,7%.

**Tabel 4.15 Werkloosheidspercentage, personen van 15-64 jaar, naar leeftijd, 1990-2003**

|            | vrouwen |      |      |      | mannen |      |      |      |
|------------|---------|------|------|------|--------|------|------|------|
|            | 1990    | 1995 | 2000 | 2003 | 1990   | 1995 | 2000 | 2003 |
| totaal     | 11      | 11   | 5    | 6    | 5      | 6    | 3    | 5    |
| 15-24 jaar | 11      | 14   | 8    | 11   | 10     | 13   | 6    | 11   |
| 25-34 jaar | 10      | 10   | 5    | 5    | 5      | 7    | 2    | 5    |
| 35-44 jaar | 13      | 13   | 6    | 6    | 3      | 5    | 2    | 4    |
| 45-54 jaar | 10      | 9    | 5    | 4    | 3      | 4    | 2    | 3    |
| 55-64 jaar | 6       | 6    | 3    | 5    | 3      | 4    | 3    | 4    |

Bron: CBS (Enquête beroepsbevolking '90-'03)

##### Werkloosheid en herkomst

De stijgende werkloosheid treft zowel de autochtone als de allochtone beroepsbevolking. In 2003 behoorde 14% van de niet-westerse allochtonen tot de werkloze beroepsbevolking. Dat is ruim drie keer zo hoog als het werkloosheidspercentage van autochtonen. De werkloosheid onder niet-westerse allochtonen is onder vrouwen en mannen nagenoeg gelijk, terwijl het werkloosheidspercentage onder autochtone vrouwen nog steeds hoger is dan dat onder autochtone mannen.

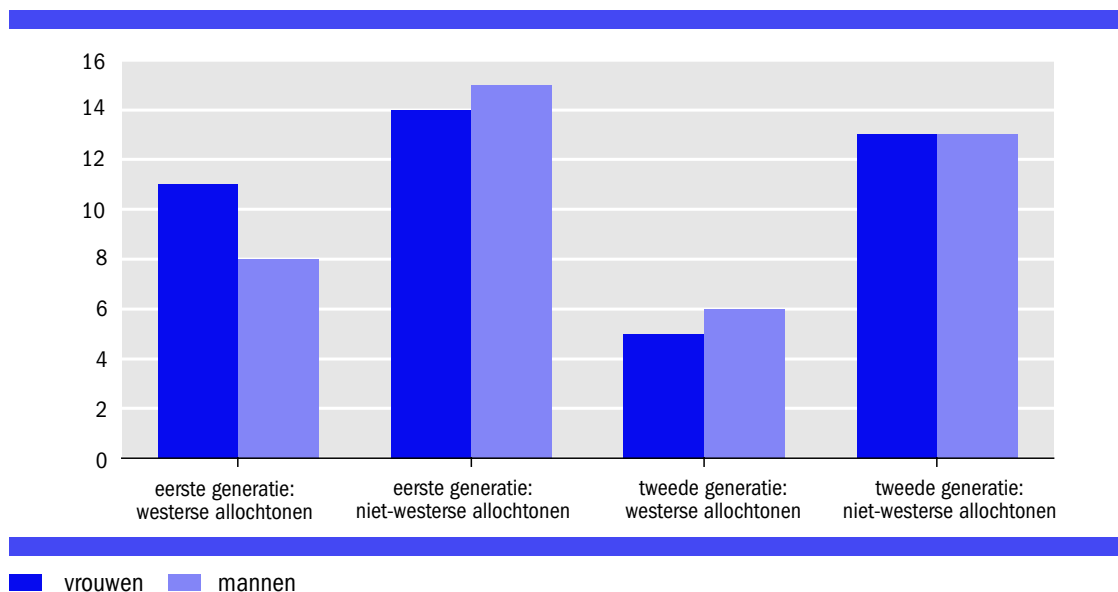
**Tabel 4.16 Werkloosheidspercentage, personen van 15-64 jaar, naar herkomstgroepering, 1994-2003**

|                           | 1994 | 2000 | 2003 |
|---------------------------|------|------|------|
| vrouwen                   | 11   | 5    | 6    |
| autochtonen               | 10   | 5    | 5    |
| westerse allochtonen      | 15   | 8    | 7    |
| niet-westerse allochtonen | 23   | 13   | 14   |
| w.o. Turken               | 31   | 13   | 20   |
| Marokkanen                | 18   | 16   | 18   |
| Surinamers                | 20   | 11   | 11   |
| Antillianen/Arubanen      | 23   | 9    | 11   |
| mannen                    | 7    | 3    | 5    |
| autochtonen               | 5    | 2    | 3    |
| westerse allochtonen      | 9    | 3    | 7    |
| niet-westerse allochtonen | 27   | 10   | 15   |
| w.o. Turken               | 30   | 8    | 12   |
| Marokkanen                | 33   | 12   | 17   |
| Surinamers                | 19   | 7    | 9    |
| Antillianen/Arubanen      | 21   | 8    | 21   |

Bron: CBS (Enquête beroepsbevolking '94-'03)

Bij zowel de eerste als de tweede generatie niet-westerse allochtonen ligt de werkloosheid aanzienlijk hoger dan bij de autochtonen. In 2003 bedroeg de werkloosheid onder niet-westerse allochtonen van de tweede generatie 13%, bij zowel mannen als vrouwen. Wel ligt bij de tweede generatie de werkloosheid lager dan bij de eerste generatie; dit geldt niet alleen voor de niet-westerse allochtonen, maar ook voor de westerse allochtonen.

**Figuur 4.9 Werkloosheidspercentage, personen van 15-64 jaar, naar herkomstgroepering en generatie, 2003**



Bron: CBS (Enquête beroepsbevolking '03)

### Werkloosheid en onderwijsniveau

In 2002 was de werkloosheid onder laagopgeleiden, net als in eerdere jaren, aanzienlijk hoger dan onder middelbaar en hoogopgeleiden. In 2002 nam weliswaar onder laagopgeleide vrouwen de werkloosheid nog af (t.o.v. 2000), maar onder laagopgeleide mannen was die al aan het stijgen. Over de verschillende maten waarin de in 2003 sterk toegenomen werkloosheid de laag-, middelbaar en hoogopgeleiden treft, zijn nog geen gegevens beschikbaar.

**Tabel 4.17 Werkloosheidspercentage, personen van 15-64 jaar, naar onderwijsniveau, 1990-2002**

|                            | vrouwen |      |      |      | mannen |      |      |      |
|----------------------------|---------|------|------|------|--------|------|------|------|
|                            | 1990    | 1995 | 2000 | 2002 | 1990   | 1995 | 2000 | 2002 |
| totaal                     | 11      | 11   | 5    | 5    | 5      | 6    | 3    | 3    |
| basisonderwijs             | 19      | 22   | 11   | 9    | 12     | 13   | 6    | 7    |
| mavo                       | 14      | 13   | 9    | 8    | 7      | 10   | 4    | 6    |
| vbo                        | 13      | 15   | 7    | 7    | 4      | 7    | 3    | 4    |
| havo/vwo                   | 14      | 12   | 7    | 7    | 11     | 12   | 5    | 5    |
| mbo                        | 8       | 9    | 4    | 4    | 2      | 4    | 2    | 2    |
| hbo                        | 8       | 8    | 3    | 3    | 2      | 4    | 2    | 3    |
| wetenschappelijk onderwijs | 11      | 8    | 3    | 4    | 4      | 5    | 2    | 4    |

Bron: CBS (Enquête beroepsbevolking '90-'02)

### Werkloosheid in de Europese Unie

In de meeste landen van de Europese Unie is de werkloosheid onder vrouwen van 15-64 jaar hoger dan onder mannen van dezelfde leeftijd. Alleen in Zweden, Finland en het Verenigd Koninkrijk is de werkloosheid onder vrouwen beduidend lager dan die onder mannen. Nederland kent een zeer laag niveau van werkloosheid in vergelijking met de andere landen van de Europese Unie. Het werkloosheidspercentage onder Nederlandse vrouwen is zelfs het laagste van alle Europese landen. Bij deze Europese vergelijking worden mensen tot de werklozen gerekend als zij geen werk hebben (ook geen kleine baan) en actief op zoek zijn naar werk.

**Tabel 4.18 Werkloosheid in de Europese Unie, personen van 15-64-jaar, eerste helft 2003  
(in procenten van de beroepsbevolking)**

|                     | vrouwen | mannen |
|---------------------|---------|--------|
| België              | 8,8     | 7,2    |
| Denemarken          | 5,7     | 5,1    |
| Duitsland           | 8,9     | 9,5    |
| Griekenland         | 14,1    | 6,1    |
| Spanje              | 16,1    | 8,2    |
| Frankrijk           | 10,5    | 8,2    |
| Ierland             | 4,1     | 4,8    |
| Italië              | 11,8    | 6,9    |
| Luxemburg           | 4,8     | 2,6    |
| Nederland           | 3,7     | 3,5    |
| Oostenrijk          | 4,5     | 4,2    |
| Portugal            | 7,3     | 5,4    |
| Finland             | 8,9     | 9,4    |
| Zweden              | 5,0     | 5,7    |
| Verenigd Koninkrijk | 4,4     | 5,5    |

Bron: CBS (Eurostat Data Shop)

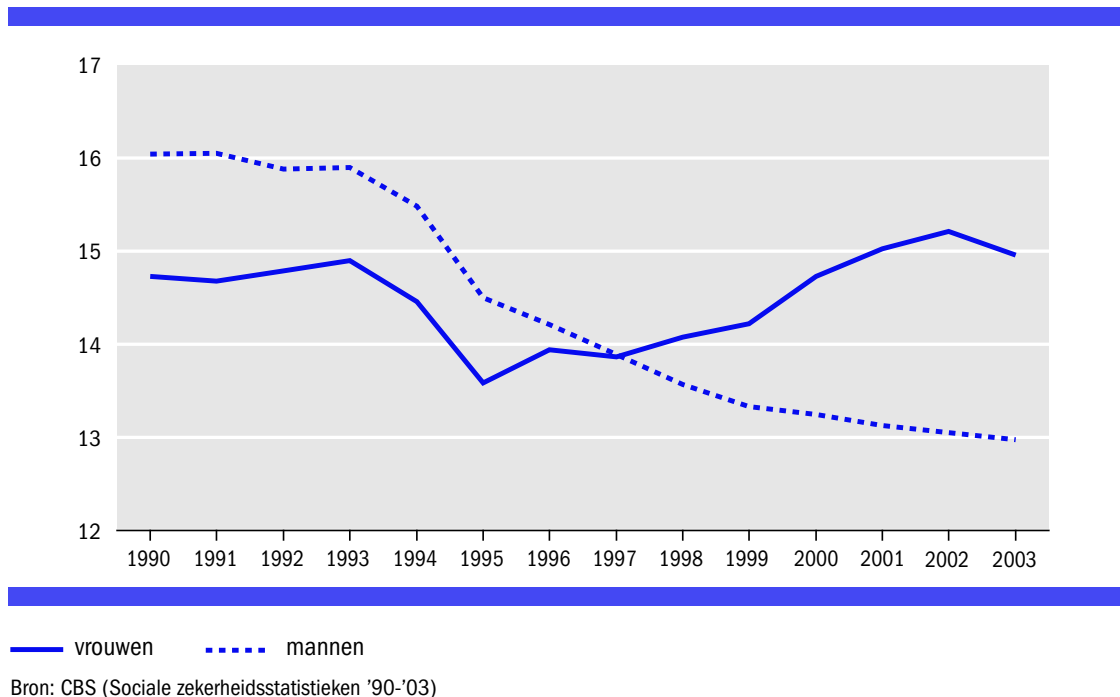
### Arbeidsongeschiktheid

Sinds 1996 is het aantal arbeidsongeschiktheidsuitkeringen toegenomen tot 993.000 eind 2002. In 2003 nam het aantal arbeidsongeschiktheidsuitkeringen af en kwam het uit op 982.000. De toename in de periode 1996-2002 deed zich vooral bij vrouwen voor. Dat komt doordat er meer vrouwen zijn gaan werken en hun gemiddelde leeftijd toeneemt. De daling in 2002-2003 kwam vooral door een verminderd aantal uitkeringen aan mannen.

De ontwikkeling van het aantal arbeidsongeschiktheidsuitkeringen kan niet los gezien worden van de toename van het aantal werkenden. Doordat de werkzame beroepsbevolking tot en met 2002 sterk is gegroeid, zijn er meer mensen die kans lopen om arbeidsongeschikt te raken. Om de arbeidsongeschiktheid beter te beoordelen, wordt het aantal uitkeringen afgezet tegen het aantal personen in de werkzame beroepsbevolking. Dan blijkt dat het aantal uitkeringen per honderd werkende mannen in de periode 1993-1999 voortdurend is afgenomen, van 15,5 in 1993 tot 13,6 in 1999. In 2003 waren er 13,8 arbeidsongeschiktheidsuitkeringen per honderd werkende mannen.

Deze daling geldt niet voor vrouwelijke arbeidsongeschikten; sinds 1995 stijgt het aantal uitkeringen per honderd werkende vrouwen. Dat heeft tot gevolg dat vanaf 1998 het aantal vrouwen met een arbeidsongeschiktheidsuitkering verhoudingsgewijs groter is dan het aantal mannen. In 2003 waren er 15 vrouwen met een uitkering per honderd werkende vrouwen en 13 mannen met een uitkering per honderd werkende mannen.

**Figuur 4.10 Aantal uitkeringen van arbeidsongeschiktheidsregelingen (WAO, WAZ en Wajong) per 100 personen in de werkzame beroepsbevolking, 1990- 2003**



Er zijn geen grote verschillen in het aantal arbeidsongeschiktheidsuitkeringen tussen autochtonen en allochtonen. Zo'n 10% van de mannen en 8% van de vrouwen van 15-64 jaar hebben een arbeidsongeschiktheidsuitkering, zowel bij autochtonen als bij westerse en niet-westerse allochtonen. Alleen Turkse en Marokkaanse mannen en Turkse vrouwen hebben relatief wat vaker een arbeidsongeschiktheidsuitkering. De allochtone bevolking bestaat uit meer jongeren en minder ouderen dan de totale Nederlandse bevolking. Als rekening wordt gehouden met deze verschillen in bevolkingsopbouw, hebben niet-westerse allochtonen 1,2 keer zo vaak een arbeidsongeschiktheidsuitkering als autochtonen.

**Tabel 4.19 Aantal uitkeringen van arbeidsongeschiktheidsregelingen (WAO, WAZ en Wajong), naar herkomstgroepering, 2003 (in absolute aantallen en procenten)**

|                           | vrouwen<br>x 1000 | mannen | vrouwen<br>% van de bevolking van 15-64 jaar | mannen |
|---------------------------|-------------------|--------|----------------------------------------------|--------|
| totaal                    | 433               | 528    | 8                                            | 10     |
| autochtonen               | 352               | 432    | 8                                            | 10     |
| westerse allochtonen      | 43                | 48     | 8                                            | 10     |
| niet-westerse allochtonen | 38                | 48     | 7                                            | 8      |
| w.o.                      |                   |        |                                              |        |
| Turken                    | 15                | 17     | 13                                           | 15     |
| Marokkanen                | 6                 | 13     | 6                                            | 13     |
| Surinamers                | 11                | 9      | 9                                            | 8      |
| Antillianen/Arubanen      | 2                 | 2      | 5                                            | 4      |

Bron: CBS (Sociale zekerheidsstatistieken '03)

Vrouwen hebben een grotere kans om arbeidsongeschikt te raken dan mannen. Jaarlijks stroomden er in de periode 1998-2003 meer vrouwen dan mannen in de arbeidsongeschiktheidsregelingen in. Dit terwijl de arbeidsdeelname van vrouwen nog steeds lager was dan die van mannen. Uitgedrukt als aandeel van de werkzame beroepsbevolking lag de instroom van vrouwen in een arbeidsongeschiktheidsregeling in 2003 op 1,5% tegen 1,0% bij de mannen. Hierbij moet wel worden bedacht dat de hogere instroomkans van vrouwen voor een deel te maken kan hebben met de kenmerken van het werk dat vrouwen verrichten (zoals de bedrijfssector, arbeidsbelasting, functieniveau, enz.).

De uitstroom uit arbeidsongeschiktheid is hoger onder mannen dan onder vrouwen. Dit komt met name doordat mannen vaker uitstromen naar de AOW. Bij de mannen eindigden bijna vier op de tien arbeidsongeschiktheidsuitkeringen vanwege het bereiken van de 65-jarige leeftijd. Een vijfde stroomde uit doordat zij hersteld zijn. Onder vrouwelijke uitstromers uit arbeidsongeschiktheid ligt het aandeel dat hersteld is, met 37% in 2003, veel hoger. Onder hen stroomde maar een kwart uit vanwege het bereiken van de 65-jarige leeftijd.

**Tabel 4.20 Instroom en uitstroom van de arbeidsongeschiktheidsregelingen (WAO, WAZ, Wajong), 1998-2003 (in absolute aantallen en procenten)**

|         | instromers |                                               | uitstromers |    | waaronder: |                                 |
|---------|------------|-----------------------------------------------|-------------|----|------------|---------------------------------|
|         | x 1000     | % van de<br>werkzame<br>beroeps-<br>bevolking | x 1000      | %  | herstel    | bereiken 65-<br>jarige leeftijd |
| vrouwen |            |                                               |             |    |            |                                 |
| 1998    | 57         | 2,2                                           | 37          | 30 |            | 27                              |
| 1999    | 58         | 2,2                                           | 39          | 28 |            | 26                              |
| 2000    | 62         | 2,3                                           | 41          | 30 |            | 25                              |
| 2001    | 63         | 2,2                                           | 41          | 35 |            | 26                              |
| 2002    | 57         | 2,0                                           | 42          | 40 |            | 25                              |
| 2003    | 43         | 1,5                                           | 44          | 37 |            | 25                              |
| mannen  |            |                                               |             |    |            |                                 |
| 1998    | 55         | 1,4                                           | 55          | 17 |            | 38                              |
| 1999    | 52         | 1,3                                           | 53          | 17 |            | 39                              |
| 2000    | 53         | 1,3                                           | 55          | 18 |            | 37                              |
| 2001    | 53         | 1,3                                           | 55          | 20 |            | 38                              |
| 2002    | 48         | 1,1                                           | 52          | 22 |            | 38                              |
| 2003    | 42         | 1,0                                           | 53          | 20 |            | 38                              |

Bron: CBS (Sociale zekerheidsstatistieken '98-'03)

#### 4.5 Slotbeschouwing

Ondanks de sombere berichten over economische neergang is er voor 2003 een verdere toename van de arbeidsdeelname van vrouwen te vermelden. In 2003 had 55% van alle vrouwen een betaalde baan van 12 uur of meer per week. Dat is 1 procentpunt onder het tussentijdse streefcijfer van 56% dat voor 2003 geformuleerd is (TK 2002/2003). Het doel voor 2010 is het behalen van een netto-arbeidsparticipatie van vrouwen van 65%. Om dit te bereiken moet de arbeidsdeelname ook de komende tijd verder stijgen, en zelfs in een iets hoger tempo dan nu het geval is.

Over de afgelopen periode heeft de stijging van de arbeidsdeelname van vrouwen niet alleen binnen alle leeftijdscategorieën plaatsgevonden, maar ook voor vrouwen met verschillende opleidingsniveaus met uitzondering van de wetenschappelijk opgeleide vrouwen. Het verschil in arbeidsparticipatie tussen vrouwen met (kleine) kinderen en vrouwen zonder kinderen wordt steeds kleiner. Steeds vaker combineren vrouwen de zorg voor kinderen met een baan van minstens 12 uur per week. Daardoor nam tevens het aantal paren waarvan beide partners werken toe. Het kostwinnershuishouden (waarbij één partner werkt) raakt verder op zijn retour en de combinatie van een voltijds werkende man en een deeltijds werkende vrouw komt steeds vaker voor.

Nog steeds blijven er echter duidelijke verschillen merkbaar in de mate waarin, en de snelheid waarmee de arbeidsdeelname onder vrouwen toeneemt. De arbeidsparticipatie was en is nog steeds het laagst onder oudere vrouwen, alleenstaande moeders met kinderen tot 6 jaar en laagopgeleide vrouwen. De aandacht voor de positie van allochtone vrouwen binnen het emancipatiebeleid blijkt, op basis van de in dit hoofdstuk gepresenteerde cijfers, terecht. Gekeken naar herkomstgroepering is de arbeidsdeelname verreweg het laagst onder Turkse en Marokkaanse vrouwen, al is er ook voor deze groepen sprake van een toename in arbeidsparticipatie.

De arbeidsdeelname van vrouwen is op een aantal kenmerken duidelijk te onderscheiden van die van mannen. Vrouwen werken bijzonder vaak in deeltijdbanen. Nederland en de Scandinavische landen vormen de voorhoede binnen de Europese Unie wat betreft de arbeidsdeelname van vrouwen. Niet alleen vergeleken met Nederlandse mannen, maar ook vergeleken met andere landen in de Europese Unie kent Nederland echter een bijzonder hoog aandeel vrouwelijke deeltijdwerkers. Inmiddels heeft meer dan 70% van alle werkzame vrouwen een deeltijdbaai. Gezien de ontwikkelingen in de laatste jaren is het waarschijnlijk dat ook de komende jaren vrouwen vooral blijven kiezen voor deeltijdwerk. Bij mannen is van deeltijdwerk nauwelijks sprake.

Daarnaast werken vrouwen en mannen vaak in verschillende bedrijfstakken. Vrouwen zijn nog altijd te vinden in traditionele vrouwensectoren. Ze zijn oververtegenwoordigd in de zorgsector en nemen dus een groot deel van de betaalde zorgtaken voor hun rekening. De segregatie-index voor bedrijfstakken (een maat die aangeeft hoe vrouwen en mannen verdeeld zijn over verschillende sectoren) is niet veranderd vergeleken met 1996. Wat betreft het beroepsniveau: het aantal vrouwen in

managementfuncties is weliswaar toegenomen, maar nog steeds wordt slechts een kwart van deze functies door vrouwen bekleed. Ook raken jaarlijks verhoudingsgewijs meer vrouwen dan mannen arbeidsongeschikt.

De in 2003 sterk toegenomen werkloosheid treft mannen vooralsnog harder dan vrouwen. Hierbij dient te worden opgemerkt dat het werkloosheidspercentage onder vrouwen altijd omvangrijker is geweest dan onder mannen. Dat is in 2003 niet veranderd. Hierin wijkt Nederland overigens niet af van de meeste andere Europese landen. Het werkloosheidspercentage onder vrouwen is in Nederland het laagst binnen de EU.

Ondanks dat vrouwen meer zijn gaan participeren op de arbeidsmarkt zijn er in andere opzichten dus nog steeds duidelijke verschillen tussen vrouwen en mannen. Ook kunnen bijvoorbeeld de hoge mate van deeltijdwerk en de bestaande sekseongelijkheid op zichzelf weer nadelige gevolgen hebben voor de positie van vrouwen op de arbeidsmarkt. Zo bestaan er – los van de arbeidsduur – inkomensverschillen tussen mannen en vrouwen en zijn de carrièreperspectieven van vrouwen vaak ongunstiger (zoals de doorstroom naar hogere functies, zie hoofdstuk 9). Ook is voor economische zelfstandigheid een bepaald inkomen nodig, dat door vrouwen met een (kleine) deeltijdbaan niet altijd gehaald wordt.

## Noten

- 1 De cijfers over netto-arbeidsparticipatie naar herkomstgroepering uit de survey Sociale positie en voorzieningengebruik allochtonen (SPVA) zijn over het algemeen lager dan die op basis van de Enquête beroepsbevolking (EBB, zie Gijsberts en Merens 2004). De vertekening doet zich vooral voor bij Turken en Marokkanen. Hun netto-arbeidsparticipatie is lager in de SPVA, en de werkloosheid hoger. Mogelijk is de manier van data-verzamelen hier debet aan. Voor de benadering van allochtone respondenten is bij de SPVA een beroep gedaan op tweetalige enquêteurs/trices en is gebruikgemaakt van vertaalde vragenlijsten. Niet-Nederlandssprekende respondenten, waaronder personen met een relatief grote afstand tot de arbeidsmarkt, zijn daardoor vermoedelijk beter vertegenwoordigd in de SPVA dan in de EBB. Een andere mogelijke bron van vertekening is dat de SPVA in 13 steden, inclusief de 4 grote steden, is uitgevoerd. De EBB is in het hele land uitgevoerd.
- 2 Uit de SPVA komt naar voren dat na de autochtone vrouwen, Antilliaanse, Turkse en Surinaamse vrouwen het vaakst een voltijdbaan hebben. Marokkaanse vrouwen hebben volgens deze bron ongeveer net zo vaak een grote deeltijdbaan (20-34 uur) als een voltijdbaan (resp. 33% en 34%, zie Gijsberts en Merens 2004). Mogelijk zijn ook hier verschillen in de manier van data verzamelen (zie noot 1) debet aan de geconstateerde verschillen.

## 5 Onbetaalde arbeid en de combinatie van arbeid en zorg

Mariëlle Cloïn (SCP) en Annemarie Boelens (CBS)

### 5.1 Inleiding

Om de arbeidsparticipatie van vrouwen verder te stimuleren kon aandacht niet uitblijven voor de combinatie van arbeid en zorg. Vanuit die gedachte is in het emancipatiebeleid op verschillende manieren vorm gegeven aan het ‘arbeid-en-zorgbeleid’. Ook voor de komende jaren ligt de nadruk op het vereenvoudigen van de combinatie van werk en zorg voor kinderen en op het stimuleren van de zorgverantwoordelijkheid van mannen (TK 2002/2003). De introductie van de Wet kinderopvang, de Levensloopregeling en continuering van de experimenten Dagindeling (o.a. samenwerking tussen onderwijs, kinderopvang en vrijetijdsvoorzieningen) vormen daarbij belangrijke instrumenten. Specifiek gericht op de zorgverantwoordelijkheid van mannen zijn in 2003 twee projecten gestart onder de noemer ‘Mannen in de hoofdrol’. Dit zijn het onderzoek ‘Werkende vaders, zorgende mannen’, en de multimediale campagne ‘Wie doet wat.nl’. Doel van deze projecten is te bewerkstelligen dat mannen een groter aandeel van de zorgtaken thuis op zich nemen om zo meer ruimte te creëren voor de arbeidsdeelname van vrouwen. Anders dan enkele jaren geleden wordt daarbij niet langer expliciet gesproken over een gemiddelde tijdsinvestering van mannen (en vrouwen) en is ook niet langer een bepaald scenario (het combinatiescenario) het uitgangspunt. Wel is in het *Meerjarenbeleidsplan Emancipatie* (TK 2000/2001) geformuleerd dat het aandeel van mannen in zorgtaken minimaal 40% moet zijn in 2010.

Dit hoofdstuk is gewijd aan onbetaalde arbeid en de combinatie van arbeid en zorg. In brede zin omvat onbetaalde arbeid bezigheden zoals huishoudelijke taken, zorg voor de kinderen, hulp aan anderen (familieleden en niet-familieleden) en vrijwilligerswerk. Binnen het emancipatiebeleid ligt de nadruk op de combinatie van betaald werk met het huishouden en de zorg voor kinderen. In dit hoofdstuk hebben de meeste cijfers over tijdsbesteding betrekking op de bredere definitie van onbetaalde arbeid. Daarna spitsen de gegevens zich vooral toe op huishoudelijk werk en de zorg voor kinderen.

In paragraaf 5.2 wordt beschreven hoe het staat met de deelname aan onbetaalde arbeid van mannen en vrouwen. Ook de tijdsbesteding van jongens en meisjes komt aan de orde, en hun toekomstverwachtingen op het gebied van werken en zorgen. In paragraaf 5.3 staat de combinatie van arbeid en zorg centraal. De aandacht gaat uit naar de toename van het aantal taakcombineerders en de arbeidsdeelname van vrouwen na de komst van kinderen. Daarna volgt in paragraaf 5.4 een overzicht van (het gebruik van) voorzieningen om werk en zorg te kunnen combineren (kinderopvang,

arbeid-en-zorgregelingen). Paragraaf 5.5 handelt over opvattingen over het combineren van arbeid en zorg. Hoe denken vrouwen en mannen over moeders die betaald werk en een gezin combineren en wat vinden zij van kinderopvang? Hoe vinden zij dat huishoudelijk werk en betaalde arbeid verdeeld zouden moeten zijn? Voor de Emancipatiemonitor 2004 is aan het onderzoek Emancipatie-opinies (EMOP) een aantal vragen toegevoegd. Deze gaan over de verdeling van betaald werk en zorgtaken in het eigen huishouden, en in het bijzonder over mannen en zorgtaken thuis. Van dit aanvullend onderzoek wordt in paragraaf 5.6. en 5.7 verslag gedaan. Paragraaf 5.6 gaat dieper in op de werkelijke en gewenste taakverdeling thuis. Ook komen voorwaarden en belemmeringen voor een meer gelijke taakverdeling aan de orde, en wordt nagegaan in hoeverre de taakverdeling onderwerp van gesprek is tussen partners. Paragraaf 5.7 gaat over meningsverschillen over de taakverdeling: hoe vaak komen deze voor en verandert er uiteindelijk wel eens wat in de taakverdeling? Het hoofdstuk wordt afgesloten met een slotbeschouwing (§ 5.8).

## 5.2 Deelname aan onbetaalde arbeid

### *Tijd besteed aan betaalde en onbetaalde arbeid*

Tussen 1975 en 2000 zijn vrouwen meer tijd aan betaalde arbeid gaan besteden. Aan onbetaalde arbeid zijn zij daarentegen gemiddeld 7,1 uur per week minder gaan besteden. Bij de mannen zijn de veranderingen minder groot. Zij zijn iets meer tijd kwijt aan zowel betaalde als onbetaalde arbeid. In 2000 is, vergeleken met 1995, het aantal uren dat mannen besteden aan onbetaalde arbeid iets afgenomen. Dit is het gevolg van een lichte afname in de tijd besteed aan doe-het-zelfwerkzaamheden, mantelzorg en vrijwilligerswerk. De tijd besteed aan huishoudelijk werk en de zorg voor kinderen is niet verminderd.

**Tabel 5.1 Tijdsbesteding aan betaalde<sup>a</sup> en onbetaalde arbeid, personen vanaf 25 jaar, 1975-2000 (in uren per week)**

|                                          | 1975 | 1980 | 1985 | 1990 | 1995 | 2000 |
|------------------------------------------|------|------|------|------|------|------|
| <i>vrouwen</i>                           |      |      |      |      |      |      |
| onbetaalde arbeid                        | 42,6 | 44,4 | 43,3 | 39,1 | 37,7 | 35,5 |
| w.v.                                     |      |      |      |      |      |      |
| huishoudelijk werk                       | 30,6 | 30,2 | 28,8 | 26,1 | 25,3 | 23,9 |
| zorg voor kinderen en andere huisgenoten | 4,6  | 5,2  | 4,7  | 5    | 5,1  | 5    |
| doe-het-zelfwerkzaamheden                | 5,7  | 7,1  | 7,5  | 5,6  | 5    | 4,6  |
| hulp aan (niet-)familieleden             | 0,9  | 1    | 1,1  | 1,2  | 1,1  | 1,1  |
| vrijwilligerswerk                        | 0,8  | 0,9  | 1,1  | 1,1  | 1,2  | 0,9  |
| betaalde arbeid                          | 3,9  | 4,4  | 5,9  | 7,7  | 9,3  | 12   |
| <i>mannen</i>                            |      |      |      |      |      |      |
| onbetaalde arbeid                        | 17,4 | 18,5 | 20,4 | 19,7 | 21,2 | 20   |
| w.v.                                     |      |      |      |      |      |      |
| huishoudelijk werk                       | 8,5  | 8,8  | 10,3 | 10   | 11,2 | 11,4 |
| zorg voor kinderen en andere huisgenoten | 1,9  | 1,9  | 1,8  | 1,9  | 1,9  | 2,1  |
| doe-het-zelfwerkzaamheden                | 4,9  | 5,5  | 5,6  | 5,2  | 5,2  | 4,3  |
| hulp aan (niet-)familieleden             | 0,7  | 0,7  | 1,2  | 0,9  | 1,2  | 0,9  |
| vrijwilligerswerk                        | 1,5  | 1,6  | 1,5  | 1,8  | 1,7  | 1,4  |
| betaalde arbeid                          | 27,3 | 25,6 | 25,1 | 27,3 | 28,6 | 29,8 |

a Het aantal uren betaalde arbeid is inclusief reistijd.

Bron: SCP (TBO'75-'00)

Binnen alle onderscheiden typen huishoudens zijn vrouwen minder tijd aan onbetaalde arbeid gaan besteden. Mannen zijn hier vanaf 1995 eveneens op gaan bezuinigen (sommige al eerder). Uit verdere analyse blijkt echter dat vrijwel alle vrouwen en mannen evenveel tijd zijn blijven besteden aan de zorg voor kinderen; sommigen gingen hier zelfs meer tijd in investeren (Portegijs et al. 2002).

De stijging van het aantal betaalde arbeidsuren per week is bij vrouwen omvangrijker dan bij mannen. Daardoor is er sprake van een ontwikkeling naar een meer gelijke verdeling van betaalde arbeid. Het aandeel van vrouwen in de totale tijd besteed aan betaalde arbeid in huishoudens met kinderen tussen de 6 en 14 jaar is tussen 1985 en 2000 verdubbeld van 14% tot 28%. In huishoudens met kinderen boven de 15 jaar bedraagt het aandeel van vrouwen in betaalde arbeid in 2000 31%; in 1985 was dit 17%. Ook binnen huishoudens met kinderen jonger dan 5 jaar is er sprake van een gelijkere verdeling van betaalde arbeid tussen mannen en vrouwen. Echter, binnen dit type huishouden verloopt de ontwikkeling het traagst en is het aandeel van vrouwen in betaalde arbeid het kleinst (22% in 2000).

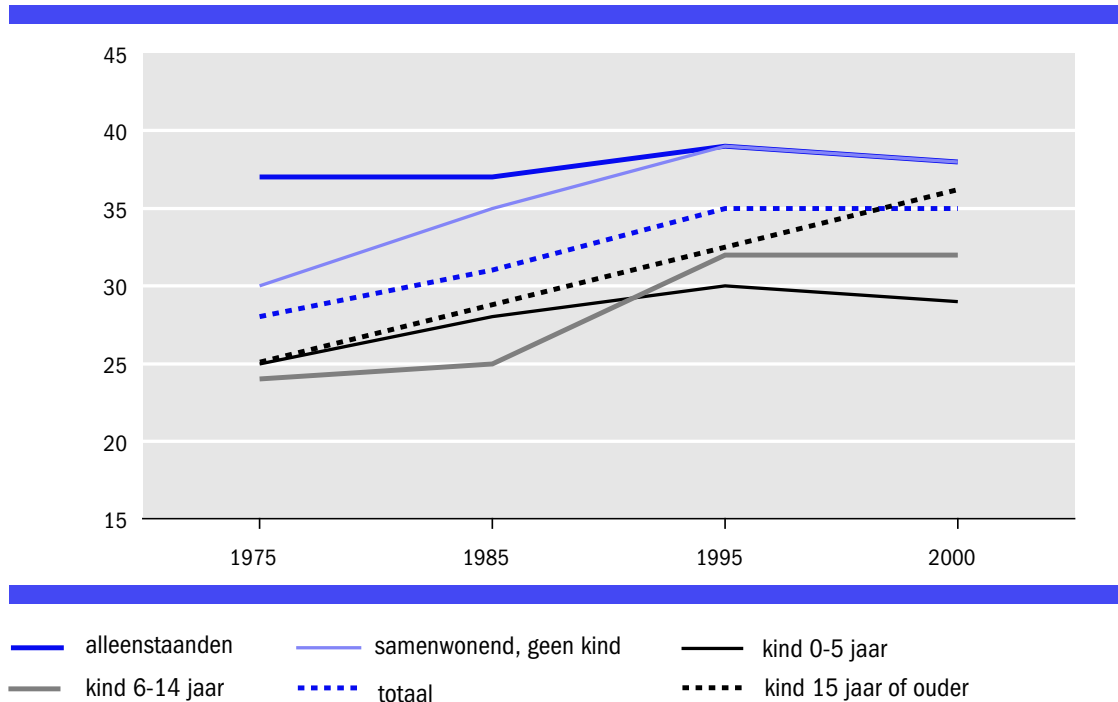
**Tabel 5.2 Tijdsbesteding aan betaalde en onbetaalde arbeid, personen vanaf 25 jaar, naar type huishouden, 1985-2000 (in uren per week)**

|                                     | vrouwen |      |      | mannen |      |      |
|-------------------------------------|---------|------|------|--------|------|------|
|                                     | 1985    | 1995 | 2000 | 1985   | 1995 | 2000 |
| alleenstaanden                      |         |      |      |        |      |      |
| onbetaalde arbeid                   | 34,4    | 31   | 30,7 | 21,9   | 20,2 | 19,1 |
| betaalde arbeid                     | 5,2     | 7,3  | 9,3  | 16,5   | 23,5 | 27,9 |
| paar zonder kinderen                |         |      |      |        |      |      |
| onbetaalde arbeid                   | 37,7    | 32,7 | 31,7 | 21,2   | 21,9 | 20,9 |
| betaalde arbeid                     | 6,6     | 10,4 | 12,5 | 16     | 21,9 | 24,6 |
| paar, jongste kind 0-5 jaar         |         |      |      |        |      |      |
| onbetaalde arbeid                   | 55,4    | 50,5 | 48   | 22,9   | 22,3 | 19,8 |
| betaalde arbeid                     | 4,7     | 8,8  | 12   | 32,3   | 38,8 | 42,2 |
| paar, jongste kind 6-14 jaar        |         |      |      |        |      |      |
| onbetaalde arbeid                   | 48,7    | 41,9 | 40,5 | 16,6   | 21,7 | 19,6 |
| betaalde arbeid                     | 5,9     | 10,8 | 13,9 | 37,3   | 36,2 | 36,1 |
| paar, jongste kind 15 jaar en ouder |         |      |      |        |      |      |
| onbetaalde arbeid                   | 45,6    | 39,7 | 33,8 | 20,6   | 20,6 | 20,2 |
| betaalde arbeid                     | 5,6     | 8,7  | 13,2 | 27,3   | 28,3 | 29,1 |

Bron: SCP (TBO'85-'00)

Tussen 1975 en 1995 nam binnen alle huishoudenstypes het aandeel van mannen in onbetaalde arbeid toe. Echter, binnen vrijwel alle categorieën is er na 1995 sprake van stagnatie en zelfs afname van het aandeel van mannen in onbetaalde arbeid. Over het totaal bezien is dit aandeel in 2000, net als in 1995, 35%. Het streven dat mannen in 2010 40% van de onbetaalde arbeid binnen huishoudens voor hun rekening nemen, is daarmee eveneens gestagneerd. Vooral in gezinnen met jonge kinderen blijft het zorgaandeel van mannen achter. Bij de paren met kinderen van 0-5 jaar is het aandeel van mannen in zorgtaken in 2000 29%; bij de paren met kinderen van 6-14 jaar is dit 33%. Naarmate de kinderen in een huishouden jonger zijn, is het aandeel van mannen in onbetaalde arbeid dus geringer. Hetzelfde geldt voor het aandeel van vrouwen in betaalde arbeid.

**Figuur 5.1 Aandeel mannen in onbetaalde arbeid, naar gezinsfase, 1975-2000 (in procenten)**

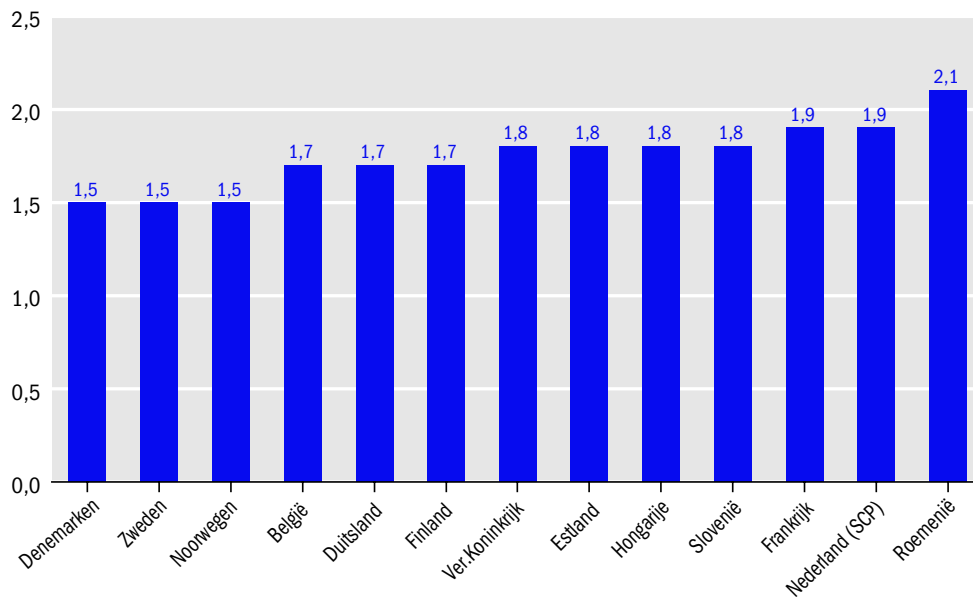


Bron: SCP (TBO'75-'00)

#### *Verdeling van betaalde en onbetaalde arbeid internationaal vergeleken*

In Nederland besteden vrouwen bijna twee keer zoveel tijd aan het huishouden en zorgtaken als mannen. Alleen Roemenië gaat Nederland in dat opzicht voor. Vergeleken met de Scandinavische landen heeft Nederland nog heel wat terreinwinst te boeken bij de (her)verdeling van huishoudelijke en zorgtaken. Ook in deze landen besteden vrouwen echter 1,5 keer zoveel tijd aan deze taken als mannen. Een volledig gelijke verdeling van deze taken is dus ook in die landen (nog) niet gerealiseerd.

**Figuur 5.2 Tijdsbesteding aan huishoudelijke en zorgtaken door vrouwen in verhouding tot mannen in verschillende Europese landen, rond het jaar 2000**



Bron: CBS (Eurostat'03) SCP-bewerking en -aanvullingen

### Zorgzelfstandigheid

Bij het vergroten van de deelname van mannen aan onbetaalde arbeid wordt ook gesproken over het vergroten van de zorgzelfstandigheid van mannen. Wat 'zorgzelfstandigheid' precies behelst, is onduidelijk. Een indicatie van de mate van zorgzelfstandigheid is gegeven in de *Emancipatiemonitor 2002*, waar is nagegaan aan hoeveel van de volgende huishoudelijk taken mannen en vrouwen wekelijks ten minste een kwartier tijd besteden: koken, afwassen, schoonmaken, wassen en strijken en boodschappen doen (Portegijs et al. 2002). Voor gezinnen met jonge kinderen komt daar een zesde taak bij: de verzorging van kinderen. Vastgesteld wordt dat in 2000 vrijwel alle vrouwen en de helft van de mannen zich wekelijks minimaal een kwartier bezighouden met vijf van de zes genoemde zorgtaken. Dit zegt echter niets over de hoeveelheid tijd die men hier feitelijk aan besteedt. Mogelijk verricht men verschillende taken, maar gedurende relatief weinig tijd. Andersom wordt er wellicht veel tijd besteed aan een of enkele taken. Gegevens over wie de taken doorgaans verricht binnen het huishouden, bieden daarom meer inzicht. Zowel in 1994 als in 2002 nemen vrouwen verreweg de meeste taken voor hun rekening (zie ook Breedveld en Van den Broek 2001; Hooghiemstra en Pool 2003). De was doen en schoonmaken zijn onmiskenbaar taken die vooral door vrouwen worden gedaan. Het klussen in en rond het huis laat zich nog steeds typeren als een mannentaak. Van (verdere) herverdeling van huishoudelijke taken was tussen 1994 en 2002 dus nauwelijks sprake.

**Tabel 5.3 Verantwoordelijkheid voor een aantal taken in het huishouden, personen van 16-74 jaar, 1994-2002 (in procenten)**

|                  | was<br>doen | dagelijkse<br>boodschap-<br>pen | zorg voor<br>een ziek<br>gezinslid | kleine repara-<br>ties in en rond<br>het huis | huis<br>schoon-<br>maken | eten klaar-<br>maken |
|------------------|-------------|---------------------------------|------------------------------------|-----------------------------------------------|--------------------------|----------------------|
| <i>vrouwen</i>   |             |                                 |                                    |                                               |                          |                      |
| 1994             |             |                                 |                                    |                                               |                          |                      |
| vooral vrouw     | 90          | 61                              | 55                                 | 5                                             | .                        | .                    |
| evenveel / samen | 9           | 33                              | 44                                 | 19                                            | .                        | .                    |
| vooral man       | 1           | 6                               | 1                                  | 76                                            | .                        | .                    |
| 2002             |             |                                 |                                    |                                               |                          |                      |
| vooral vrouw     | 87          | 64                              | 55                                 | 7                                             | 76                       | 68                   |
| evenveel / samen | 11          | 27                              | 44                                 | 18                                            | 22                       | 25                   |
| vooral man       | 2           | 9                               | 1                                  | 75                                            | 1                        | 7                    |
| <i>mannen</i>    |             |                                 |                                    |                                               |                          |                      |
| 1994             |             |                                 |                                    |                                               |                          |                      |
| vooral vrouw     | 86          | 54                              | 42                                 | 3                                             | .                        | .                    |
| evenveel / samen | 12          | 36                              | 56                                 | 11                                            | .                        | .                    |
| vooral man       | 2           | 10                              | 2                                  | 86                                            | .                        | .                    |
| 2002             |             |                                 |                                    |                                               |                          |                      |
| vooral vrouw     | 84          | 54                              | 46                                 | 1                                             | 68                       | 65                   |
| evenveel / samen | 11          | 33                              | 51                                 | 10                                            | 27                       | 23                   |
| vooral man       | 5           | 13                              | 3                                  | 89                                            | 5                        | 12                   |

. Naar deze taken is in 2002 voor het eerst gevraagd.

Bron: SCP (CV'94-'02)

### Tijdsbesteding en toekomstwensen van jongens en meisjes

Anders dan voor oudere generaties, zal het voor jongeren gebruikelijker zijn dat volwassenen in hun omgeving arbeid en zorgtaken combineren. In deze paragraaf wordt bekeken in hoeverre dit samengaat met minder duidelijke verschillen in de tijdsbesteding van jongens en meisjes en met toekomstverwachtingen waarin zowel betaalde arbeid als zorg een plaats heeft. De gegevens zijn afkomstig uit het Scholierenonderzoek 2001 (scholieren in het vbo, vmbo, mavo, havo en vwo; NSO'01).

Gekeken naar de tijdsbesteding van scholieren, blijkt dat meisjes iets meer tijd kwijt zijn aan (hulp bij) huishoudelijk werk dan hun mannelijke medescholieren (vgl. Denuwelaere 2003). Dat geldt met name voor Turkse en Marokkaanse meisjes. Jongens besteden vooral meer tijd aan de computer en ook iets meer aan bijbaantjes en klusjes. Alleen Surinaamse en Antilliaanse meisjes besteden wat meer tijd aan (vakantie)werk vergeleken met de jongens. Autochtonen en meisjes uit de categorie 'westerse allochtonen' besteden met ruim drie uur van de meisjes de meeste tijd aan bijbaantjes.

**Tabel 5.4 Tijdsbesteding buiten schooltijd, scholieren in het voortgezet onderwijs, naar herkomstgroepering, 2001 (in uren per week)**

|                      | autochtonen | westerse<br>allochtonen | Turken | Marokkanen | Surinamers/<br>Antillianen |
|----------------------|-------------|-------------------------|--------|------------|----------------------------|
| vrouwen              |             |                         |        |            |                            |
| baantje/klusjes      | 3,2         | 3,1                     | 1,5    | 1,9        | 1,9                        |
| vrijwilligerswerk    | 0,2         | 0,2                     | 0,2    | 0,2        | 0,1                        |
| helpen in huishouden | 1,7         | 2                       | 3,4    | 3,4        | 2,2                        |
| computer             | 9,1         | 7,4                     | 10,1   | 10,7       | 13,6                       |
| mannen               |             |                         |        |            |                            |
| baantje/klusjes      | 3,6         | 3,1                     | 1,7    | 2,9        | 1,3                        |
| vrijwilligerswerk    | 0,1         | 0,1                     | 0,1    | 0,3        | 0                          |
| helpen in huishouden | 1,1         | 1,3                     | 1,7    | 1,6        | 1,3                        |
| computer             | 13,7        | 15,8                    | 13,8   | 16,4       | 16,9                       |

Bron: Nibud/SCP (NSO'01)

Bijna drie kwart van de meisjes in het voortgezet onderwijs ziet het liefst een toekomst voor zich waarin zij en hun partner beiden betaald werk verrichten als er kinderen zijn.<sup>1</sup> De jongens geven wat minder vaak de voorkeur aan het samen verrichten van betaald werk. Vier op de tien jongens spreken de wens uit om later de enige kostwinner te worden. De ruime meerderheid van de scholieren ziet het opvoeden en verzorgen van kinderen als een toekomstige gezamenlijke taak. Een klein aandeel jongens ziet zichzelf later als degene die zich voornamelijk met opvoeding en zorg bezighoudt. Voor meisjes is het echter geen optie dat de man als enige die taken verricht. Anders dan bij betaalde arbeid en de zorg voor kinderen het geval is, zien zowel veel meisjes als jongens huishoudelijke taken in de toekomst als vrouwelijke bezigheden. Ongeveer twee derde van de meisjes en twee vijfde van jongens wenst deze taken later te delen met de partner. Daartegenover staat dat een kwart van de meisjes deze taken later het liefst zelf wil verrichten. Zelfs meer dan de helft van de jongens wil dat hun partner later het huishouden doet.

**Tabel 5.5 Taakverdeling die men in de toekomst wenst als er kinderen zijn, scholieren van 12-18 jaar, 2001 (in procenten)**

|                            | meisjes      |               |            | jongens      |               |            |
|----------------------------|--------------|---------------|------------|--------------|---------------|------------|
|                            | liefst vrouw | liefst beiden | liefst man | liefst vrouw | liefst beiden | liefst man |
| betaald werk / baan hebben | 4            | 73            | 23         | 4            | 56            | 40         |
| opvoeden van kinderen      | 12           | 88            | 0          | 8            | 85            | 7          |
| zorgen voor kinderen       | 12           | 87            | 1          | 17           | 78            | 5          |
| huishoudelijk werk         | 26           | 67            | 6          | 55           | 41            | 4          |
| eten koken                 | 31           | 64            | 5          | 47           | 46            | 7          |

Bron: NIBUD/SCP (NSO'01)

Al met al geeft de meerderheid van de scholieren aan later als volwassene werk en zorg te willen combineren. Meisjes hebben die wens wat duidelijker dan jongens. Van duidelijk moderne opvattingen is, zeker wat betreft huishoudelijke taken, vooralsnog geen sprake. Daarnaast is het de vraag of de toekomstwensen gehandhaafd blijven en, als dat het geval is, of de jongens en meisjes erin zullen slagen deze wensen te realiseren.

### 5.3 Combinatie van arbeid en zorg

#### Taakcombineerders

Het aantal taakcombineerders (vrouwen en mannen die een substantieel deel van hun tijd besteden aan zowel betaalde als onbetaalde arbeid) is de laatste decennia gestaag toegenomen. Lange tijd liepen de aandelen taakcombineerders onder mannen en vrouwen min of meer gelijk op. Vanaf de jaren negentig is echter het combineren van taken onder vrouwen sterker gestegen dan onder mannen. Dit komt overeen met de sterkere toename in arbeidsdeelname van vrouwen. Inmiddels vormen vrouwen de ruime meerderheid onder de taakcombineerders. Het combineren van taken steeg weliswaar binnen alle leeftijdscategorieën, maar is vanaf 1990 het sterkst gestegen onder de 35-49-jarigen.

**Tabel 5.6 Taakcombinatie<sup>a</sup>, personen van 20-64 jaar, naar leeftijd, 1975-2000 (in procenten)**

|                      | 1975 | 1980 | 1985 | 1990 | 1995 | 2000 |
|----------------------|------|------|------|------|------|------|
| bevolking 20-64 jaar | 14   | 16   | 20   | 22   | 28   | 34   |
| vrouwen              | 14   | 16   | 21   | 25   | 29   | 39   |
| mannen               | 14   | 16   | 20   | 19   | 27   | 29   |
| leeftijd             |      |      |      |      |      |      |
| 20-34 jaar           | 16   | 22   | 24   | 23   | 29   | 35   |
| 35-49 jaar           | 12   | 15   | 23   | 28   | 33   | 43   |
| 50-64 jaar           | 13   | 7    | 12   | 11   | 17   | 21   |

a Minimaal 12 uur betaald werk en minimaal 12 uur huishoudelijke/zorgtaken per week.

Bron: SCP (TBO'75-'00)

### *Werken na de geboorte van het eerste kind*

In 2003 werkten acht op de tien jonge moeders voordat hun eerste kind geboren werd. Na de geboorte stopte 10% van deze werkende vrouwen; in 1997 was het aandeel dat stopte met werken nog 25%. Meer dan de helft van de vrouwen ging in 2003 minder uren per week werken na de geboorte van hun eerste kind, bijna 10 procentpunten meer dan in 1997. Een derde van de jonge moeders veranderde in 2003 niets in hun arbeidspatroon; daarmee bleef dat aandeel gelijk aan het aandeel in 1997.

Jonge vaders passen hun arbeidspatroon nauwelijks aan als er kinderen komen. In 2003 ging 13% van de vaders na de geboorte van hun eerste kind minder werken of stopte met werken. Dit is een lichte toename ten opzichte van 1997, toen 10% van de vaders dit deed. De meeste vaders blijven dus nog steeds hetzelfde aantal uren werken of zijn zelfs meer gaan werken.

**Tabel 5.7 Verandering in arbeidspatroon, werkende ouders, na de geboorte van het eerste kind, 1997-2003 (in procenten)**

|                                          | 1997 | 2000 | 2001 | 2002 | 2003 |
|------------------------------------------|------|------|------|------|------|
| vrouwen                                  |      |      |      |      |      |
| gestopt met werken                       | 25   | 16   | 16   | 18   | 10   |
| blijven werken, minder uren              | 44   | 53   | 49   | 52   | 56   |
| blijven werken, gelijke of meer uren     | 32   | 32   | 35   | 30   | 34   |
| mannen                                   |      |      |      |      |      |
| gestopt met werken of minder gaan werken | 10   | 13   | 13   | 7    | 13   |
| blijven werken, gelijke of meer uren     | 90   | 87   | 87   | 93   | 87   |

Bron: CBS (Enquête beroepsbevolking '97-'03)

### Blijven werken na de geboorte van het eerste kind, per onderwijsniveau

De arbeidsdeelname van laagopgeleide vrouwen is lager dan die van hoogopgeleide vrouwen, ook als er (nog) geen kinderen zijn. Na de geboorte van een eerste kind blijven laagopgeleide vrouwen bovendien minder vaak werken dan hoogopgeleide vrouwen. Gemiddeld over de periode 2000-2002 bleef 71% van de laagopgeleide werkzame vrouwen werken voor 12 uur of meer per week nadat zij moeder waren geworden. Bij de hoogopgeleide moeders was dit 89%. De laagopgeleide vrouwen die bleven werken na de geboorte van het eerste kind, gingen wel minder vaak minder uren per week werken dan hoogopgeleide moeders; bij de laagopgeleiden was dat aandeel 32%, bij de hoog- en middelbaar opgeleiden was dat 54%.

**Tabel 5. 8 Verandering in arbeidspatroon, werkende ouders, na de geboorte van het eerste kind, naar onderwijsniveau, 2000/2002<sup>a</sup> (in procenten)**

|                                          | <b>totaal</b> | <b>laag</b> | <b>middelbaar</b> | <b>hoog</b> |
|------------------------------------------|---------------|-------------|-------------------|-------------|
| vrouwen                                  |               |             |                   |             |
| gestopt met werken                       | 17            | 29          | 17                | 11          |
| blijven werken, minder uren              | 51            | 32          | 54                | 54          |
| blijven werken, gelijke of meer uren     | 33            | 38          | 29                | 36          |
| mannen                                   |               |             |                   |             |
| gestopt met werken of minder gaan werken | 10            | 10          | 8                 | 11          |
| blijven werken, gelijke of meer uren     | 90            | 90          | 92                | 89          |

a Gemiddeld over 2000/2002.

Bron: CBS (Enquête beroepsbevolking '00/'02)

### Herintredende vrouwen

Een deel van de vrouwen die stoppen met werken na de geboorte van hun kind(eren) wordt weer actief op de arbeidsmarkt als de kinderen wat ouder zijn. In 2003 waren er 133.000 vrouwelijke herintreders<sup>2</sup> die een baan wilden van 12 uur of meer per week en 34.000 vrouwelijke herintreders die inmiddels werk hadden gevonden. Vrouwen maken het merendeel van de herintreders uit: in 2003 waren er slechts 18.000 mannelijke herintreders. Bijna de helft van de herintredende vrouwen die werk willen van ten minste 12 uur per week, is 35 tot 44 jaar. De gemiddelde leeftijd van de vrouwelijke herintreders in het onbenut arbeidsaanbod is 43 jaar; van de herintreders die een baan gevonden hebben, is de gemiddelde leeftijd 38 jaar. Van de laatsten zijn ruim zes op de tien tussen de 35-44 jaar.

Bijna zeven op de tien herintredende vrouwen hebben een partner en thuiswonende kinderen. Dit geldt zowel voor de herintredende vrouwen die werk willen als voor degenen die al een baan gevonden hebben. Ruim drie op de tien herintredende vrouwen hebben dus geen partner en thuiswonende kinderen. Aangezien een groot gedeelte van hen tussen de 40 en 60 jaar is, zijn dit zeer waarschijnlijk herintredende vrouwen van wie de kinderen inmiddels het huis uit zijn.

**Tabel 5.9 Vrouwelijke herintreders in het onbenut arbeidsaanbod en in de werkzame beroepsbevolking van 15-64 jaar, 2003 (in absolute aantallen en procenten)**

|                               | herintreders in onbenut<br>arbeidsaanbod | herintreders in werkzame<br>beroepsbevolking |
|-------------------------------|------------------------------------------|----------------------------------------------|
| totaal 15-64-jarigen (x 1000) | 133                                      | 34                                           |
| leeftijd (%)                  |                                          |                                              |
| 15-24 jaar                    | 1                                        | 0                                            |
| 25-34 jaar                    | 15                                       | 7                                            |
| 35-44 jaar                    | 47                                       | 61                                           |
| 45-54 jaar                    | 29                                       | 28                                           |
| 55-64 jaar                    | 9                                        | 4                                            |
| positie in huishouden (%)     |                                          |                                              |
| eenpersoonshuishouden         | 4                                        | 9                                            |
| alleenstaande ouder           | 15                                       | 15                                           |
| lid van een paar (geen ouder) | 11                                       | 9                                            |
| lid van ouderpaar             | 69                                       | 67                                           |
| w.v. jongste kind 0-5 jaar    | 23                                       | 21                                           |
| jongste kind 6-11 jaar        | 20                                       | 26                                           |
| jongste kind 12-17 jaar       | 17                                       | 16                                           |
| jongste kind $\geq$ 18 jaar   | 10                                       | 5                                            |

Bron: CBS (Enquête beroepsbevolking '03)

#### 5.4 Voorzieningen voor het combineren van betaalde en onbetaalde arbeid

##### Instellingen voor kinderopvang

In 2002 werden 291.000 kinderen opgevangen in kinderdagverblijven, bij gastouders en in buitenschoolse opvang. Het aantal opgevangen kinderen blijft daarmee steeds verder groeien en is meer dan verdubbeld ten opzichte van 1996. Ook het aantal opvangplaatsen in de kinderopvang en de buitenschoolse opvang is verder gestegen in 2002. In 2002 waren er ruim 100.000 opvangplaatsen voor 0-3-jarigen en 60.000 plaatsen in de buitenschoolse opvang voor 4-12-jarigen. Ruim de helft van deze plaatsen waren bedrijfsplaatsen. Het aandeel gesubsidieerde en szw-plaatsen<sup>3</sup> is in 2002 afgenomen tot 14% in de dagopvang en 21% in de buitenschoolse opvang. Dat is een substantiële teruggang ten opzichte van 1996, toen nog 30% van de opvangplaatsen voor 0-3-jarigen een gesubsidieerde plaats was.

**Tabel 5.10 Kinderopvang in Nederland door kinderopvangcentra en welzijnsinstellingen, <sup>a</sup> 1990-2002**

|                                                                                        | 1990 | 1996  | 2000  | 2002  |
|----------------------------------------------------------------------------------------|------|-------|-------|-------|
| bevolking in Nederland (x 1000)                                                        |      |       |       |       |
| aantal 0-3-jarigen                                                                     | 747  | 780   | 807   | 820   |
| aantal 4-12-jarigen                                                                    | 1603 | 1705  | 1783  | 1798  |
| aantal 0-12-jarigen                                                                    | 2350 | 2486  | 2590  | 2618  |
| capaciteit (opvangplaatsen x 1000), totaal <sup>b</sup>                                |      |       |       |       |
| dagopvang voor 0-3-jarigen                                                             | 22,7 | 49,9  | 74,7  | 102,7 |
| buitenschoolse opvang voor 4-12-jarigen                                                | 3,0  | 12,7  | 36,1  | 59,5  |
| capaciteit per 100 kinderen                                                            |      |       |       |       |
| dagopvang voor 0-3-jarigen                                                             | 3,0  | 6,4   | 9,3   | 12,5  |
| buitenschoolse opvang voor 4-12-jarigen                                                | 0,2  | 0,7   | 2,0   | 3,3   |
| capaciteit dagopvang (plaatsen x 1000) naar financieringsbron <sup>b</sup>             |      |       |       |       |
| particuliere plaatsen                                                                  | .    | 7,6   | 13,4  | 17,0  |
| bedrijfsplaatsen                                                                       | .    | 23,5  | 41,3  | 61,9  |
| door gemeente gesubsidieerde plaatsen                                                  | .    | 14,2  | 13,9  | 11,6  |
| SZW-plaatsen                                                                           | .    | 0,9   | 1,9   | 2,3   |
| niet-bezette plaatsen                                                                  | .    | 3,7   | 4,2   | 9,8   |
| capaciteit buitenschoolse opvang (plaatsen x 1000) naar financieringsbron <sup>b</sup> |      |       |       |       |
| particuliere plaatsen                                                                  | .    | 1,7   | 5,8   | 9,0   |
| bedrijfsplaatsen                                                                       | .    | 2,6   | 12,5  | 28,7  |
| door gemeente gesubsidieerde plaatsen                                                  | .    | 5,9   | 11,8  | 9,6   |
| SZW-plaatsen                                                                           | .    | 0,6   | 2,2   | 3,1   |
| niet-bezette plaatsen                                                                  | .    | 1,9   | 3,8   | 9,1   |
| kinderen in kinderopvang (deelnemers x 1000)                                           |      |       |       |       |
| dagopvang voor 0-3-jarigen                                                             | 43,4 | 100,1 | 159,8 | 178,7 |
| buitenschoolse opvang voor 4-12-jarigen                                                | 4,6  | 23,0  | 61,1  | 90,9  |
| gastouderopvang voor 0-12-jarigen                                                      | 2,1  | 13,6  | 23,5  | 21,7  |
| gebruik per 100 kinderen                                                               |      |       |       |       |
| dagopvang voor 0-3-jarigen                                                             | 5,8  | 12,8  | 19,8  | 21,8  |
| buitenschoolse opvang voor 4-12-jarigen                                                | 0,3  | 1,3   | 3,4   | 5,1   |
| gastouderopvang voor 0-12-jarigen                                                      | 0,1  | 0,5   | 0,9   | 0,8   |

a Exclusief kinderopvang door bedrijven en instellingen met een andere hoofdactiviteit dan kinderopvang of welzijn.

b Opvangplaatsen zijn plaatsen die gedurende de openstelling van het kinderopvangcentrum beschikbaar zijn voor kinderopvang.

Bron: CBS (Statistiek kindercentra (1990-2000) en Statistiek welzijnswerk en kinderopvang (vanaf 2001))

### Werkzame moeders en kinderopvang

De helft van de werkende moeders deelde in 2003 de zorg voor de kinderen met de partner. Nagenoeg alle werkende moeders met kinderen onder de 4 jaar maakten (daarnaast) gebruik van kinderopvang. De meest gebruikte vorm van opvang zijn de grootouders; de helft van de werkende moeders doet een beroep op hun (schoon)ouders voor de opvang van de kinderen. Ruim vier op de tien werkende moeders brengen de kinderen naar een kinderdagverblijf. Gemiddeld worden jonge kinderen van werkende moeders 19 uur per week opgevangen.

Laag- en middelbaar opgeleide werkende moeders maken vaker gebruik van informele opvang, zoals grootouders, familie en vrienden. Hoogopgeleide werkende moeders maken meer gebruik van een kinderdagverblijf.

**Tabel 5.11 Gebruik van opvang voor het oudste kind onder de 4 jaar door werkzame vrouwen<sup>a</sup>, naar opleidingsniveau, 2003 (in procenten en uren per week)**

|                                                                    | aandeel vrouwen dat gebruikmaakt van kinderopvang |                                    |                      | gemiddeld aantal uren |
|--------------------------------------------------------------------|---------------------------------------------------|------------------------------------|----------------------|-----------------------|
|                                                                    | totaal                                            | laag en middelbaar onderwijsniveau | hoog onderwijsniveau |                       |
| zorg door partner op vaste doordeweekse dagen (%)                  | 48                                                | 43                                 | 59                   |                       |
| maakt gebruik van kinderopvang (%)                                 | 92                                                | 91                                 | 95                   | 19                    |
| w.v. (in % van de vrouwen die kinderopvang gebruiken) <sup>b</sup> |                                                   |                                    |                      |                       |
| kinderdagverblijf/bedrijfscreche                                   | 43                                                | 37                                 | 56                   | 18                    |
| peuterspeelzaal                                                    | 22                                                | 24                                 | 17                   | 6                     |
| gastouderschap                                                     | 7                                                 | 6                                  | 8                    | 17                    |
| oppas door grootouders                                             | 47                                                | 55                                 | 31                   | 13                    |
| oppas door familie, kennissen, burens                              | 22                                                | 24                                 | 18                   | 11                    |
| uitwisseling kinderen                                              | 2                                                 | 2                                  | 2                    | .                     |
| betaalde opvang thuis                                              | 10                                                | 6                                  | 19                   | 11                    |

a Vrouw en eventuele partner werkt/werken 12 uur of meer per week.

b Respondenten konden meerdere opvangmogelijkheden noemen. Daardoor tellen de percentages per kolom niet op tot 100.

Bron: CBS (Onderzoek Gezinsvorming 2003)

Steeds meer werkende vrouwen maken gebruik van een vorm van kinderopvang. In de periode 1985-1989 maakten ruim zeven op de tien werkende vrouwen van wie het eerste kind onder de 4 jaar was, gebruik van kinderopvang; in de periode 1990-1994 gold dat voor acht op de tien werkende jonge moeders. Na 1995 is dit opgelopen tot ruim negen op de tien werkende moeders. De opvang door de grootouders is al jaren onveranderd populair: ook in de jaren tachtig bracht de helft van de werkende moeders die kinderopvang gebruikten, de kinderen naar hun (schoon)ouders. Het

kinderdagverblijf heeft de laatste decennia aan populariteit gewonnen, terwijl de opvang door familie, vrienden en burens is afgenomen.

**Tabel 5.12 Gebruik van opvang voor het eerste kind tot 4 jaar door werkzame vrouwen<sup>a</sup>, naar geboorteperiode kind (in procenten)**

|                                                                       | geboorteperiode eerste kind |           |           |
|-----------------------------------------------------------------------|-----------------------------|-----------|-----------|
|                                                                       | 1985-1989                   | 1990-1994 | 1995-1999 |
| opvang door partner                                                   | 50                          | 48        | 40        |
| maakt(e) gebruik van kinderopvang                                     | 73                          | 84        | 94        |
| w.v. (in % van de vrouwen die kinderopvang gebruik(t)en) <sup>b</sup> |                             |           |           |
| kinderdagverblijf/bedrijfscreche                                      | 25                          | 42        | 46        |
| peuterspeelzaal                                                       | 54                          | 45        | 43        |
| gastouderschap                                                        | 8                           | 9         | 8         |
| oppas door grootouders                                                | 53                          | 47        | 53        |
| oppas door familie, kennissen, burens                                 | 41                          | 24        | 25        |
| uitwisseling kinderen                                                 | 9                           | 6         | 6         |
| betaalde opvang thuis                                                 | 32                          | 26        | 17        |

a Vrouw werkt 12 uur of meer per week.

b Respondenten konden meerdere opvangmogelijkheden noemen. Daardoor tellen de percentages per kolom niet op tot 100.

Bron: CBS (Onderzoek Gezinsvorming 2003)

### Kinderen in de basisschoolleeftijd en kinderopvang

Zodra kinderen naar de basisschool gaan, komen er (deels) andere opvangvormen in zicht. In het Onderzoek Gezinsvorming zijn geen gegevens verzameld over de opvang van basisschoolkinderen. Dat is wel gedaan in het Aanvullend Voorzieningengebruikonderzoek (AVO). Rond de 90% van de kinderen op de basisschool blijft over tussen de middag. Dat is inclusief de kinderen die te maken hebben met een continuooster. Na schooltijd wordt gemiddeld 44% van de kinderen opgevangen. Het merendeel van deze opvang vindt plaats door een informele oppas. Gemiddeld 8% van de kinderen tussen de 4 en 11 jaar gaat naar de buitenschoolse opvang. Naarmate kinderen ouder worden, neemt de opvang na schooltijd af. Hetzelfde geldt voor de vakantieopvang. Het gemiddelde aantal uren dat kinderen worden opgevangen ligt voor verreweg de meeste basisschoolkinderen tussen de 1 en 8 uur per week.

**Tabel 5.13 Gebruik van opvang voor 4-11-jarigen, 2003 (in absolute aantallen en procenten)**

|                                                                         | leeftijd |           |            | totaal <sup>a</sup> |
|-------------------------------------------------------------------------|----------|-----------|------------|---------------------|
|                                                                         | 4-6 jaar | 7 -9 jaar | 10-11 jaar |                     |
| maakte gebruik van kinderopvang (x1000)                                 | 330      | 392       | 259        | 979                 |
| w.v. (in % van de 4-11-jarigen die kinderopvang gebruiken) <sup>b</sup> |          |           |            |                     |
| opvang voor schooltijd, w.v.                                            | 9        | 10        | 8          | 9                   |
| formeel (bso)                                                           | 1        | 2         | 1          | 1                   |
| oppas <sup>c</sup>                                                      | 7        | 7         | 6          | 7                   |
| op (andere) school of elders                                            | 2        | 2         | 1          | 2                   |
| overblijven <sup>d</sup>                                                | 82       | 87        | 93         | 87                  |
| opvang na schooltijd, w.v.                                              | 52       | 42        | 36         | 44                  |
| gastouderschap                                                          | 1        | 1         | 0          | 1                   |
| formeel (bso)                                                           | 12       | 8         | 3          | 8                   |
| oppas <sup>c</sup>                                                      | 37       | 30        | 28         | 32                  |
| op (andere) school of elders                                            | 9        | 7         | 7          | 8                   |
| vakantieopvang                                                          | 12       | 10        | 4          | 9                   |
| uren opvang per week (in procenten) <sup>e</sup>                        |          |           |            |                     |
| 1-8 uur                                                                 | 87       | 78        | 82         | 83                  |
| 9-16 uur                                                                | 10       | 18        | 14         | 14                  |
| 17 uur of meer                                                          | 4        | 4         | 4          | 4                   |

a Het totaal wijkt af omdat het gewogen gegevens betreft.

b Respondenten konden meerdere opvangmogelijkheden noemen. Daardoor tellen de percentages per kolom niet op tot 100.

c Opvang in eigen huis, bij oppas thuis of onbetaalde oppas.

d Inclusief continuurooster.

e Uitsluitend opvang na schooltijd.

Bron: SCP (AVO'03)

### Ouderschapsverlof

Ouders met kinderen tot 8 jaar hebben de mogelijkheid om (in principe onbetaald) ouderschapsverlof op te nemen. Hiermee kunnen zij per kind tot dertienmaal de wekelijkse arbeidsduur in uren aan verlof opnemen. In 2003 heeft 27% van de werknemers die recht hadden op ouderschapsverlof, ook daadwerkelijk gebruikgemaakt van deze regeling. Vrouwen nemen vaker ouderschapsverlof op dan mannen; respectievelijk 42% en 16%. In de quataire sector, waar ouderschapsverlof deels betaald wordt door de werkgever, wordt meer gebruikgemaakt van de regeling, met name door mannen.

**Tabel 5.14 Gebruik van ouderschapsverlof, werknemers van 15-64 jaar, 2000-2003**

| eenheid                                                                    | vrouwen | mannen |
|----------------------------------------------------------------------------|---------|--------|
| werknemers die recht hebben op ouderschapsverlof <sup>a</sup> (x 1000)     |         |        |
| 2000                                                                       | 105     | 158    |
| 2001                                                                       | 107     | 153    |
| 2002                                                                       | 113     | 158    |
| 2003                                                                       | 117     | 152    |
| werknemers die ouderschapsverlof hebben opgenomen (x 1000)                 |         |        |
| 2000                                                                       | 39      | 15     |
| 2001                                                                       | 39      | 16     |
| 2002                                                                       | 41      | 25     |
| 2003                                                                       | 49      | 24     |
| gemiddelde duur ouderschapsverlof (in maanden)                             |         |        |
| 2000                                                                       | 7       | 9      |
| 2001                                                                       | 8       | 11     |
| 2002                                                                       | 8       | 11     |
| 2003                                                                       | 8       | 10     |
| gemiddelde arbeidsduur ouderschapsverlof per week (in uren)                |         |        |
| 2000                                                                       | 14      | 9      |
| 2001                                                                       | 13      | 8      |
| 2002                                                                       | 11      | 9      |
| 2003                                                                       | 12      | 8      |
| gemiddelde arbeidsduur verlofgangers per week (incl. verlofuren) (in uren) |         |        |
| 2000                                                                       | 26      | 36     |
| 2001                                                                       | 26      | 36     |
| 2002                                                                       | 26      | 37     |
| 2003                                                                       | 26      | 36     |

a Werknemers met werk van 12 uur of meer per week en met kind(eren) van 0-8 jaar.

Bron: CBS (Enquête beroepsbevolking '00-'03)

### Arbeid en zorg in CAO's

De sociale partners kunnen, boven op bestaande wettelijke bepalingen, extra maatregelen nemen om werknemers in et zorgtaken extra te ondersteunen in de combinatie van arbeid en zorg. De Arbeidsinspectie inventariseert regelmatig hoeveel CAO's bepalingen bevatten ten aanzien van arbeid en zorg, en welke bepalingen dat zijn. Het betreft uitsluitend bepalingen die verder gaan dan (verwijzing naar) de wet. De mogelijkheden om bij CAO af te wijken van de Wet aanpassing arbeidsduur (Waa) zijn beperkt. Wel zijn aanvullende afspraken ten gunste van de werknemer mogelijk, zoals het verruimen van het aantal keren dat een verzoek mag worden ingediend of van de termijn waarbinnen de beslissing omtrent een verzoek moet vallen.

Aanvullende bepalingen kwamen in 2003 niet vaak voor (vermindering arbeidsduur 2%, vermeerdering arbeidsduur 6%). In bijna vier op de tien CAO's is opgenomen dat een verzoek tot aanpassing van de arbeidsduur kan worden geweigerd op grond van zwaarwegende bedrijfs- of dienstbelangen. Bij bepalingen met een deeltijdstimulerend effect (8% van de CAO's) gaat het bijvoorbeeld om het streven naar een bepaald percentage deeltijdbanen binnen de organisatie en het melden van deeltijdbanen bij het CWI (Schaeps et al. 2003).

Het aantal CAO's met afspraken over kinderopvang voor 0-4-jarigen is in 2003 toegenomen. Afspraken over de opvang van 0-12-jarigen komen echter beduidend vaker voor. Ook over deze (ruimere) doelgroep is het aantal CAO-afspraken duidelijk gestegen (Schaeps 2003). Voor verlofregelingen zijn op dit moment te weinig gegevens beschikbaar voor actualisatie.

**Tabel 5.15 Bovenwettelijke regelingen met betrekking tot het combineren van arbeid en zorg in CAO's, 1998/2000/2003 (in procenten)**

|                                                                                     | 1998 | 2000 | 2003 |
|-------------------------------------------------------------------------------------|------|------|------|
| aanvullende bepalingen aanpassing arbeidsduur                                       |      |      |      |
| vermindering arbeidsduur                                                            | nvt  | nvt  | 2    |
| vermeerdering arbeidsduur                                                           | nvt  | nvt  | 6    |
| weigering vermindering en uitbreiding arbeidsduur o.g.v. zwaarwegend bedrijfsbelang | nvt  | nvt  | 41   |
| bepalingen met een deeltijdstimulerend effect                                       | .    | .    | 10   |
| verlof                                                                              |      |      |      |
| zwangerschaps- en bevallingsverlof                                                  | 5    | 8    | .    |
| regeling voor herintreding                                                          | 11   | 8    | .    |
| betaald kraamverlof van 2 of meer dagen                                             | 70   | 73   | .    |
| betaald adoptieverlof                                                               | 40   | 54   | .    |
| (geheel of gedeeltelijk) betaald ouderschapsverlof                                  | 5    | 6    | .    |
| betaald calamiteitenverlof                                                          | 18   | 24   | .    |
| betaald zorgverlof                                                                  | 10   | 21   | .    |
| betaald calamiteiten- en zorgverlof <sup>a</sup>                                    | 10   | 12   | .    |
| loopbaanonderbreking <sup>b</sup>                                                   | 18   | 35   | .    |
| verlofsparen                                                                        | 28   | 53   | .    |
| kinderopvang                                                                        |      |      |      |
| concrete afspraken                                                                  | 55   | 55   | 76   |
| doelgroep 0-4 jaar                                                                  | 19   | 17   | 21   |
| doelgroep 0-12 jaar                                                                 | 18   | 24   | 46   |

a In een deel van de CAO's is niet eenduidig aangegeven of het om calamiteiten- en/of zorgverlof gaat.

b CAO's waarin alleen intentionele afspraken voorkomen (bv. dat een studie wordt gedaan) zijn buiten beschouwing gelaten.

Bron: Schaeps et al. (2002 en 2003); Schaeps (2003)

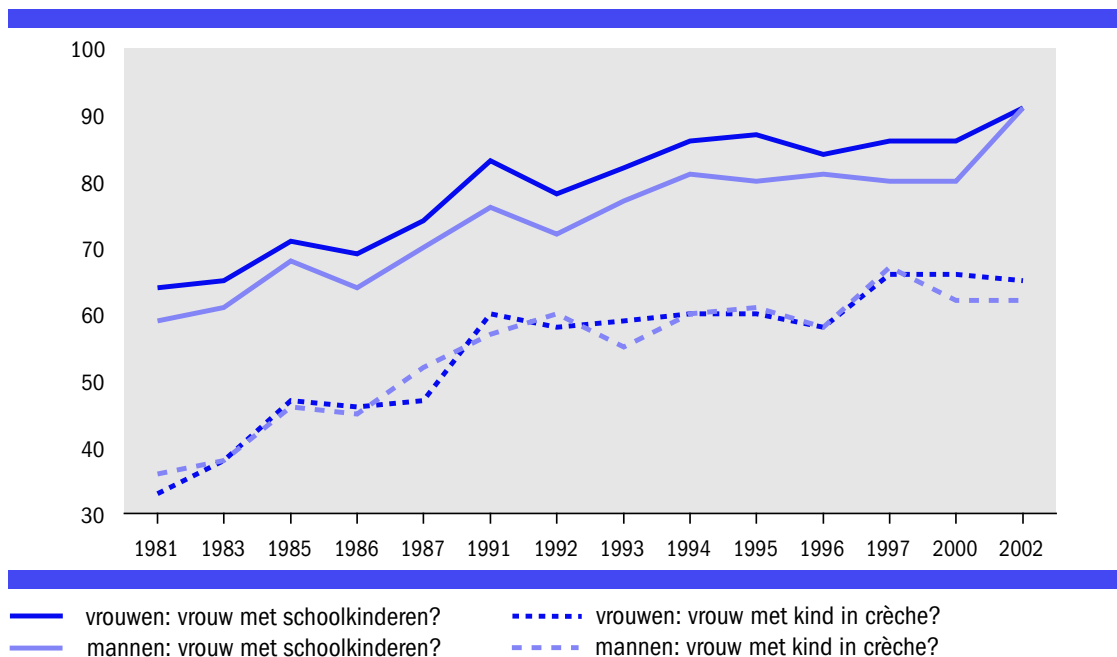
## 5.5 Opvattingen over het combineren van arbeid en zorg

In paragraaf 5.3 en 5.4 zijn cijfers gepresenteerd over de verdeling van arbeid en zorg en over (het gebruik van) voorzieningen om de combinatie van deze taken beter mogelijk te maken. Beslissingen hierover zijn niet los te zien van de opvattingen van vrouwen en mannen, zoals hun houding ten opzichte van werkende vrouwen en ideeën over de gewenste taakverdeling. Deze paragraaf onderzoekt de veranderingen in opvattingen op deze terreinen gedurende de laatste decennia.

### Werkende moeders

Nederlanders vinden massaal dat vrouwen die (nog) geen kinderen hebben betaalde arbeid zouden moeten verrichten, in voltijd (78%) of deeltijd (22%) (CV'02). Ook vindt het gros het niet bezwaarlijk of zelfs aan te bevelen dat moeders met schoolgaande kinderen buitenshuis werken. De steun hiervoor nam vanaf begin jaren tachtig toe, om in de tweede helft van de jaren negentig continu rond de 85% (vrouwen) en 80% (mannen) te blijven. In 2002 stemmen vrouwen, maar vooral mannen, opnieuw wat vaker in met de arbeidsdeelname van moeders met schoolgaande kinderen (91%). Anders is het voor moeders met jonge kinderen die gebruikmaken van een crèche terwijl zij werken. Het aandeel mannen en vrouwen dat dit bezwaarlijk vindt, is beduidend groter. Weliswaar is ook op dit vlak de publieke opinie vanaf begin jaren tachtig milder geworden, maar deze ontwikkeling stagneerde in de eerste helft van de jaren negentig. Vanaf 1997 is het aantal mensen met bezwaren weer wat afgenomen en is het aandeel vrouwen en mannen dat de arbeidsdeelname van vrouwen met kinderen op de crèche niet bezwaarlijk vindt, bijna 65%.

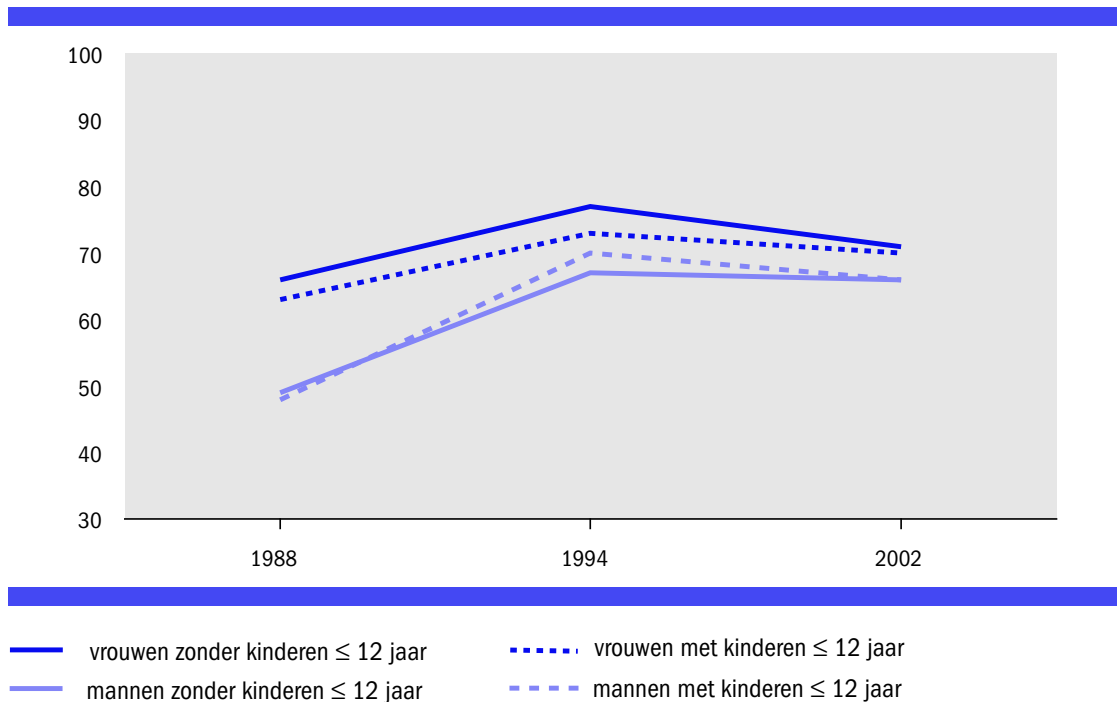
**Figuur 5.3 Stelling: 'Hoe bezwaarlijk is het dat een moeder buitenshuis werkt?' Bevolking van 16-74 jaar, 1981-2002 (% aan te bevelen/niet bezwaarlijk)**



Bron: SCP (CV'88-'02)

Twee derde van de mannen (met en zonder kleine kinderen) en ruim 70% van de vrouwen is in 2002 van mening dat een werkende moeder net zo'n hechte band kan hebben met haar kind(eren) als een moeder die niet werkt. Tussen 1988 en 1994 groeide de instemming met de stelling dat het voor de hechtheid van die relatie niet uitmaakt of de moeder werkt, vooral onder mannen. Ten opzichte van 1994 zijn er in 2002 echter weer iets minder vrouwen en mannen die vinden dat een werkende moeder net zo'n hechte relatie kan hebben met haar kind als een niet-werkende moeder.

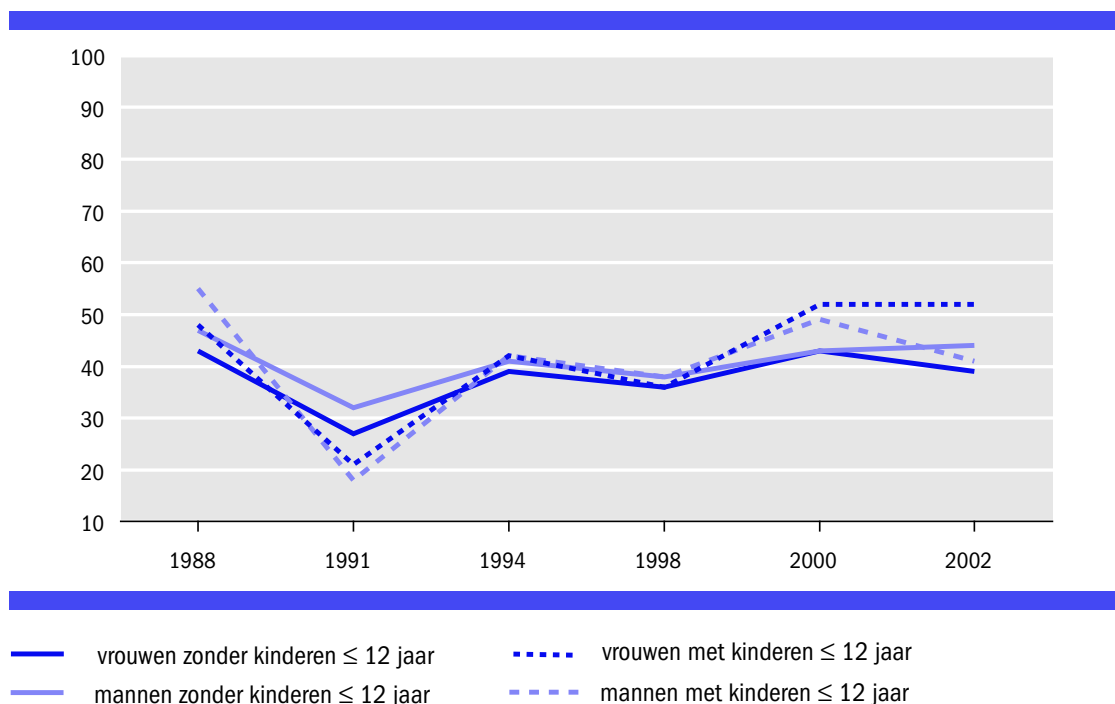
**Figuur 5.4 Stelling: 'Een werkende moeder kan net zo'n hechte relatie met haar kinderen hebben als een moeder die niet werkt'. Bevolking van 16-74 jaar, 1988-2002 (% (sterk) mee eens)**



Bron: SCP (CV'88-'02)

In de vraagstelling bij figuur 5.4 is geen onderscheid gemaakt naar de omvang van de werkweek van de moeder. In het onderzoek Culturele veranderingen in Nederland (CV) is respondenten eveneens gevraagd naar hun mening over de gevolgen van een voltijd werkende moeder voor het gezin. De publieke opinie op dit terrein schommelt enigszins. In 2002 is iets meer dan de helft van de vrouwen met jonge kinderen van mening dat een volledig werkende moeder niet goed is voor het gezin. Mannen en vrouwen zonder jonge kinderen zijn daar wat minder vaak van overtuigd, maar ook van hen vindt in 2002 gemiddeld 40% een volledig werkende moeder schadelijk voor het gezinsleven. In een onderzoek van het Nederlands Interdisciplinair Demografisch Instituut (NIDI) geeft slechts 7% van de vrouwen aan een voorkeur te hebben voor een combinatie van het moederschap met een voltijd baan. De combinatie met een deeltijd baan is daarentegen wel populair (Esveldt et al. 2001).

**Figuur 5.5 Stelling: 'Al met al lijdt het gezinsleven er onder als de vrouw een volledige baan heeft.' Bevolking van 16-74 jaar, 1988-2002 (% (sterk) mee eens)**



Bron: SCP (CV'88-'02)

### Combinatievoorzieningen

Ondanks de toename van het gebruik van kinderopvang (zie tabel 5.10 en 5.12), kan het uitbesteden van de zorg voor kinderen aan de formele kinderopvang nog steeds op de nodige weerstand rekenen. De grootste weerstand bestaat tegen de opvang van baby's, ook als het gaat om enkele dagen per week. De opvang van kleuters kan in 2004 op wat meer instemming rekenen dan twee jaar geleden (55% stemt hier mee in). De opvang van basisschoolkinderen is volgens 47% van de vrouwen en 44% van de mannen onwenselijk. Het deel van de bevolking dat neutraal is over de opvang van basisschoolkinderen is in 2004 licht toegenomen, ten koste van degenen die zich (uitgesproken) negatief uitlaten.

**Tabel 5.16 Stelling: 'Het is goed voor kinderen als ze een aantal dagen (2 of 3) per week naar de kinderopvang gaan', 2002-2004 (in procenten)**

|                                                   | vrouwen |      | mannen |      |
|---------------------------------------------------|---------|------|--------|------|
|                                                   | 2002    | 2004 | 2002   | 2004 |
| opvang baby kinderdagverblijf                     |         |      |        |      |
| eens                                              | 22      | 21   | 22     | 21   |
| neutraal                                          | 20      | 24   | 21     | 20   |
| oneens                                            | 59      | 55   | 58     | 59   |
| opvang peuter kinderdagverblijf                   |         |      |        |      |
| eens                                              | 52      | 54   | 50     | 56   |
| neutraal                                          | 16      | 19   | 17     | 18   |
| oneens                                            | 32      | 27   | 33     | 27   |
| opvang basisschoolkind buiten-<br>schoolse opvang |         |      |        |      |
| eens                                              | 23      | 24   | 27     | 26   |
| neutraal                                          | 26      | 29   | 26     | 30   |
| oneens                                            | 51      | 47   | 48     | 44   |

Bron: SCP (EMOP'02- '04)

In 2002 zijn drie op de tien mannen het er (sterk) mee eens dat werkende ouders een financiële vergoeding moeten krijgen voor kinderopvang. Van de vrouwen is 35% het (sterk) met deze uitspraak eens. Vergeleken met 1994 is er voor beide seksen sprake van een toegenomen aanhang. Daarnaast vinden zeven op de tien vrouwen en zes op de tien mannen dat een werkende vrouw betaald verlof moet krijgen na de komst van een kind; hier is de aanhang juist wat afgenomen ten opzichte van 1994.

**Tabel 5.17 Opvattingen over financiële vergoeding van combinatievoorzieningen, bevolking van 16-74 jaar, 1994 en 2002 (% (sterk) mee eens)**

|                                                                                         | vrouwen |      | mannen |      |
|-----------------------------------------------------------------------------------------|---------|------|--------|------|
|                                                                                         | 1994    | 2002 | 1994   | 2002 |
| als beide ouders, werken moeten zij een financiële vergoeding krijgen voor kinderopvang | 21      | 35   | 18     | 31   |
| werkende vrouwen moeten betaald verlof krijgen als zij een kind krijgen                 | 74      | 71   | 66     | 59   |

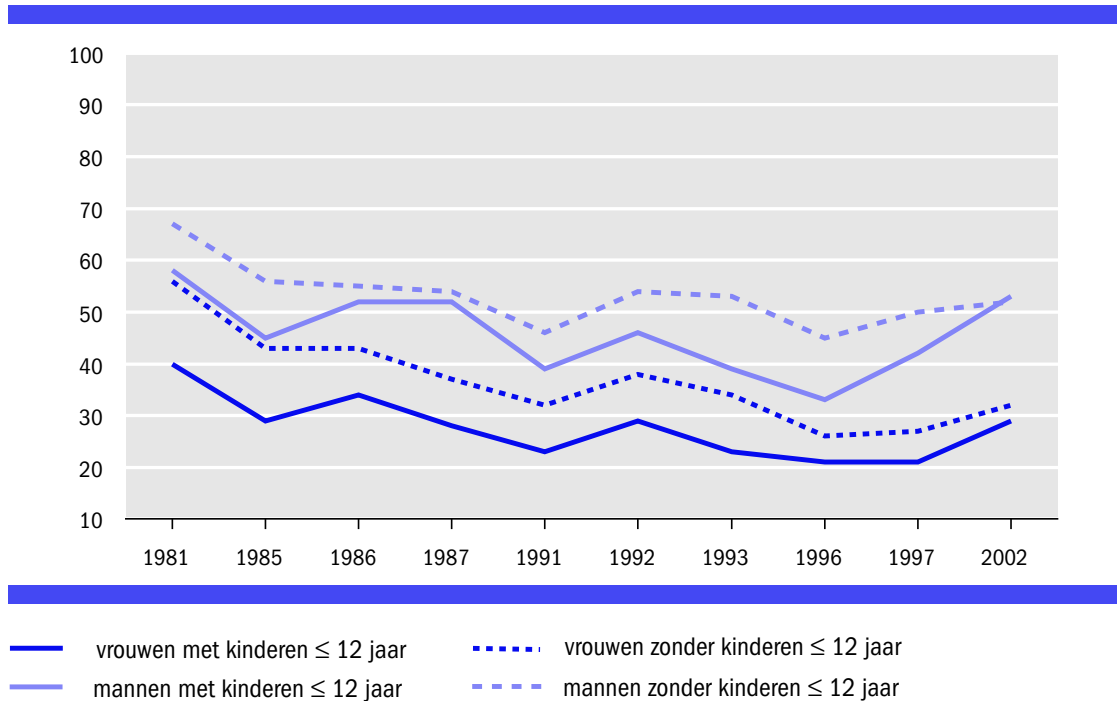
Bron: SCP (CV'94 en '02)

### Taakverdeling tussen vrouwen en mannen

Een substantieel deel van de vrouwen en mannen is van mening dat een vrouw geschikter is voor het opvoeden van kleine kinderen dan een man. In 2002 is ruim 50% van de mannen en ongeveer 30% van de vrouwen het met deze uitspraak eens. Na een geleidelijke daling in de jaren tachtig en begin jaren negentig, vinden vanaf

de tweede helft van de jaren negentig weer wat meer mannen dan vrouwen beter zijn in opvoeden dan zij zelf. Ook bij de vrouwen is de laatste jaren een kleine stijging merkbaar van de groep die deze stelling onderschrijft. De onderlinge verschillen tussen mannen en vrouwen met en zonder kleine kinderen zijn in 2002 vrijwel verdwenen.

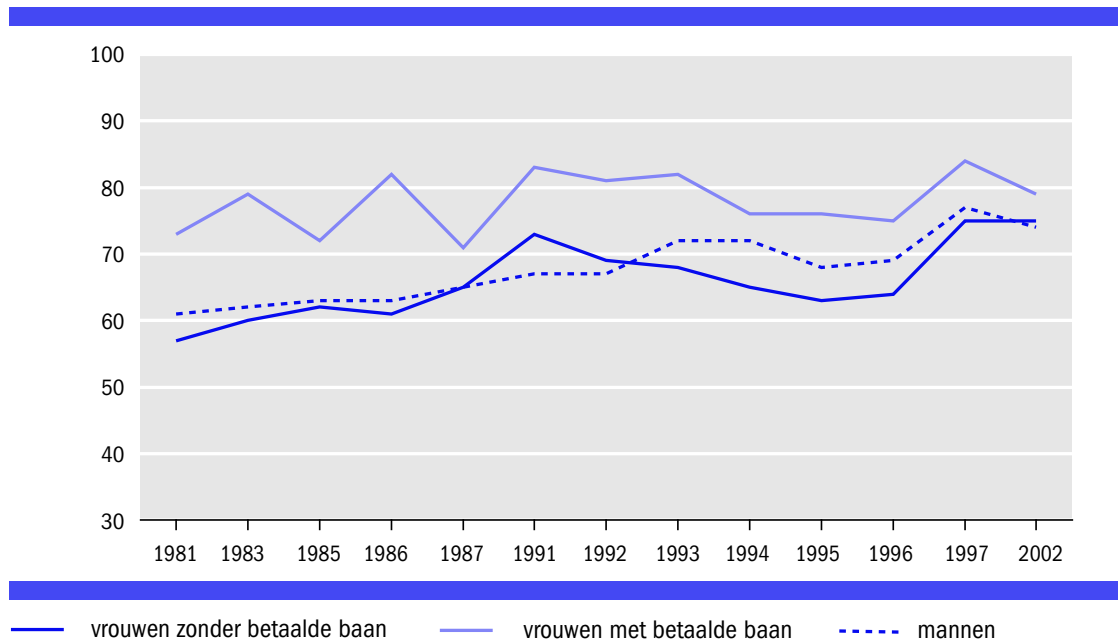
**Figuur 5.6 Stelling: 'Een vrouw is geschikter om kleine kinderen op te voeden dan een man.'**  
Bevolking van 16-74 jaar, 1981-2002 (% (sterk) mee eens)



Bron: SCP (CV'81-'02)

In twee decennia zijn mannen en vrouwen geleidelijk aan wat vaker gaan vinden dat huishoudelijke taken onderling gelijk verdeeld moeten worden. Inmiddels is dat de mening van ruim drie kwart van de bevolking. Vrouwen geven iets vaker dan mannen aan voor een gelijke verdeling te zijn, vooral de werkende vrouwen. Ook mannen met en zonder betaalde baan zijn in de analyse met elkaar vergeleken, maar omdat tussen hen nauwelijks verschillen bestaan, zijn ze in figuur 5.7 niet afzonderlijk gepresenteerd.

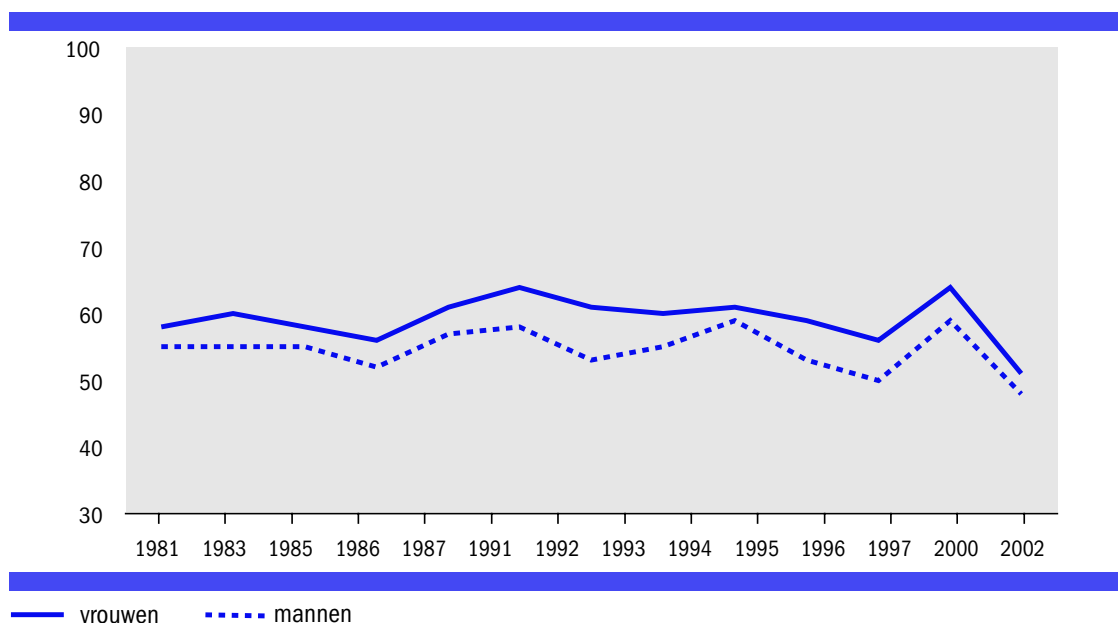
**Figuur 5.7 Stelling: 'Mannen en vrouwen moeten huishoudelijk werk gelijk onder elkaar verdelen.' Bevolking van 16-74 jaar, 1981-2002 (% (sterk) mee eens)**



Bron: SCP (CV'81- '02)

De opinie over de verdeling van betaald werk tussen mannen en vrouwen is vanaf begin jaren tachtig nauwelijks veranderd. Grofweg is ruim de helft van de onder-  
vraagden voor een gelijke verdeling op dit gebied. Vergeleken met voorafgaande jaren  
vertoont 2002 een lichte daling van het aantal vrouwen en mannen dat aangeeft voor  
een gelijke verdeling van betaalde arbeid te zijn.

**Figuur 5.8 Stelling: 'Mannen en vrouwen moeten betaald werk gelijk onder elkaar verdelen.' Bevolking van 16-74 jaar, 1981-2002 (% (sterk) mee eens)**



Bron: SCP (CV'81- '02)

Vergelijking van de opvattingen over de verdeling van betaald werk en huishoudelijke taken met de tijdsbestedingsgegevens in tabel 5.2, laat zien dat de feitelijke tijdsindeling vaak ver verwijderd is van wat men aangeeft wenselijk te vinden (vgl. Keuzenkamp en Hooghiemstra 2000; Hooghiemstra en Pool 2003). Hoewel de aanhang voor een gelijke verdeling van huishoudelijke taken groter is dan die voor gelijke verdeling van betaalde arbeid, is de werkelijkheid tegengesteld. Tabel 5.1 en 5.2 tonen aan dat de ontwikkeling naar een meer gelijke verdeling van betaalde arbeid voorspoediger verloopt dan die van onbetaalde arbeid.

In het onderzoek Culturele veranderingen in Nederland (CV) zijn respondenten uit verschillende herkomstgroeperingen onvoldoende vertegenwoordigd. Daarentegen bevat de SPVA (survey Sociale positie en voorzieningengebruik allochtonen) wel enkele gegevens over hun opvattingen. Het gaat daarbij over wie bepaalde taken zou moeten verrichten. Turken en Marokkanen zijn doorgaans wat traditioneler in hun opvattingen over de taakverdeling dan Surinamers en Antillianen/Arubanen. Met name Turkse en Marokkaanse mannen vinden dat de zorg voor de kinderen, boodschappen doen en koken taken voor de vrouw zijn. Ook vinden zij geld verdienen, en in mindere mate het regelen van geldzaken, met name tot het domein van de man behoren. Vrouwen zijn, ongeacht hun herkomstgroepering, over het algemeen vaker dan mannen van mening dat beiden deze taken voor hun rekening moeten nemen.

**Tabel 5.18 Opvattingen over wie taken moet uitvoeren, naar herkomstgroepering, 2002  
(in procenten)**

|                       | vrouwen         |        |               | mannen          |        |               |
|-----------------------|-----------------|--------|---------------|-----------------|--------|---------------|
|                       | vooral<br>vrouw | beiden | vooral<br>man | vooral<br>vrouw | beiden | vooral<br>man |
| zorg voor de kinderen |                 |        |               |                 |        |               |
| Turken                | 24              | 75     | 1             | 34              | 65     | 1             |
| Marokkanen            | 32              | 68     | 0             | 34              | 66     | 0             |
| Surinamers            | 13              | 88     | 0             | 14              | 85     | 1             |
| Antillianen/Arubanen  | 8               | 91     | 0             | 8               | 92     | 0             |
| boodschappen doen     |                 |        |               |                 |        |               |
| Turken                | 9               | 84     | 6             | 12              | 77     | 11            |
| Marokkanen            | 12              | 74     | 15            | 10              | 68     | 23            |
| Surinamers            | 13              | 80     | 7             | 9               | 80     | 11            |
| Antillianen/Arubanen  | 15              | 82     | 4             | 13              | 85     | 2             |
| eten koken            |                 |        |               |                 |        |               |
| Turken                | 55              | 43     | 2             | 64              | 34     | 2             |
| Marokkanen            | 65              | 34     | 1             | 67              | 32     | 2             |
| Surinamers            | 32              | 66     | 2             | 35              | 62     | 3             |
| Antillianen/Arubanen  | 26              | 72     | 3             | 25              | 72     | 3             |
| geld verdienen        |                 |        |               |                 |        |               |
| Turken                | 1               | 70     | 28            | 1               | 57     | 42            |
| Marokkanen            | 3               | 53     | 44            | 1               | 47     | 52            |
| Surinamers            | 1               | 81     | 18            | 1               | 75     | 25            |
| Antillianen/Arubanen  | 1               | 80     | 19            | 0               | 82     | 18            |
| geldzaken regelen     |                 |        |               |                 |        |               |
| Turken                | 15              | 70     | 15            | 13              | 64     | 23            |
| Marokkanen            | 7               | 67     | 26            | 4               | 60     | 37            |
| Surinamers            | 12              | 78     | 10            | 14              | 70     | 16            |
| Antillianen/Arubanen  | 12              | 77     | 11            | 13              | 76     | 11            |

Bron: ISEO / SCP (SPVA '02)

## 5.6 Ruimte voor een meer gelijke taakverdeling

In paragraaf 5.5 stonden algemene opvattingen over (de combinatie van) arbeid en zorg centraal. Zoals aangegeven, is dit niet altijd een weerspiegeling van de werkelijke taakverdeling in huishoudens. In deze paragraaf staat de door vrouwen en mannen zelf gerealiseerde taakverdeling centraal, en de voorkeuren met betrekking tot de eigen situatie. Daarna komen voorwaarden en belemmeringen voor een meer gelijke taakverdeling aan de orde.

### Voorkeur voor arbeidsverdeling

De arbeidsverdeling tussen partners laat zich inzichtelijk uitdrukken in een aantal verdienertypen (vgl. Keuzenkamp en Hooghiemstra 2000). In de tabellen 5.19 en 5.20 staan de werkelijke en gewenste arbeidsduur van mannen en vrouwen naar verschillende verdienertypen weergegeven. De vetgedrukte cijfers geven aan voor hoeveel van de respondenten de werkelijke arbeidsduur overeenkomt met de gewenste arbeidsduur. De cijfers in de overige cellen in dezelfde rij geven aan voor welke arbeidsduur men de voorkeur heeft, terwijl men niet tot dat type behoort. Zo is uit tabel 5.19 af te lezen dat voor 69% van de niet-werkende vrouwen met een werkende partner (eenverdieners met een mannelijke kostwinner) de werkelijkheid overeenkomt met de gewenste situatie; 6% van deze vrouwen zou graag een kleine deeltijdbaas willen, 23% een grote deeltijdbaas en 2% van de niet-werkende vrouwen zou graag voltijds willen werken.

**Tabel 5.19 Wensen ten aanzien van de arbeidsduur<sup>a</sup> van vrouwen die deel uitmaken van een paar,<sup>b</sup> naar verdienertype, 2003 (in procenten)**

|                                                                         | door vrouw gewenste arbeidsduur |           |           |                |        | % van het totaal |
|-------------------------------------------------------------------------|---------------------------------|-----------|-----------|----------------|--------|------------------|
|                                                                         | 0 uur                           | 1-11 uur  | 12-32 uur | 33 uur of meer | totaal |                  |
| eenverdieners (man baan)                                                | <b>69</b>                       | 6         | 23        | 2              | 100    | 21               |
| eenverdieners (vrouw baan) <sup>c</sup>                                 | 1                               | 8         | <b>73</b> | 18             | 100    | 4                |
| kleine anderhalfverdieners (man voltijdbaas, vrouw kleine deeltijdbaas) | 1                               | <b>44</b> | 52        | 3              | 100    | 7                |
| grote anderhalfverdieners (man voltijdbaas, vrouw grote deeltijdbaas)   | 1                               | 3         | <b>94</b> | 2              | 100    | 35               |
| anderhalfverdieners (vrouw voltijdbaas, man deeltijdbaas)               | 2                               | -         | 67        | <b>31</b>      | 100    | 2                |
| half-om-halfverdieners (beiden deeltijdbaas)                            | 5                               | <b>6</b>  | <b>87</b> | 2              | 100    | 7                |
| dubbelverdieners (beiden voltijdbaas)                                   | 7                               | 2         | 67        | <b>24</b>      | 100    | 19               |
| geenverdieners                                                          | <b>69</b>                       | 3         | 23        | 5              | 100    | 5                |
| totaal (n = 2893)                                                       | 20                              | 7         | 65        | 8              | 100    | 100              |

a De vraag luidde: 'Als u het voor het zeggen zou hebben, hoeveel uren zou u per week willen werken (bij gelijkblijvend bruto-uurloon)?'

b (On)gehuwde heteroseksuele paren, exclusief gepensioneerden/vutters.

c Ruim 60% van de vrouwelijke eenverdieners heeft een grote deeltijdbaas. De mannelijke eenverdieners werken bijna altijd voltijds (90%).

Bron: SCP (AVO'03)

**Tabel 5.20 Wensen ten aanzien van de arbeidsduur<sup>a</sup> van mannen die deel uitmaken van een paar,<sup>b</sup> naar verdienertype, 2003 (in procenten)**

|                                                                         | door man gewenste arbeidsduur |          |           |                |        | % van het totaal |
|-------------------------------------------------------------------------|-------------------------------|----------|-----------|----------------|--------|------------------|
|                                                                         | 0 uur                         | 1-11 uur | 12-32 uur | 33 uur of meer | totaal |                  |
| eenverdieners (man baan)                                                | –                             | 1        | 40        | <b>59</b>      | 100    | 22               |
| eenverdieners (vrouw baan) <sup>c</sup>                                 | <b>51</b>                     | 1        | 18        | 30             | 100    | 3                |
| kleine anderhalfverdieners (man voltijdbaan, vrouw kleine deeltijdbaan) | –                             | 1        | 37        | <b>62</b>      | 100    | 6                |
| grote anderhalfverdieners (man voltijdbaan, vrouw grote deeltijdbaan)   | 1                             | 1        | 41        | <b>57</b>      | 100    | 35               |
| anderhalfverdieners (vrouw voltijdbaan, man deeltijdbaan)               | 5                             | 3        | <b>71</b> | 21             | 100    | 2                |
| half-om-halfverdieners (beiden deeltijdbaan)                            | 1                             | <b>3</b> | <b>85</b> | 11             | 100    | 7                |
| dubbelverdieners (beiden voltijdbaan)                                   | 1                             | –        | 41        | 58             | 100    | 20               |
| geenverdieners                                                          | <b>62</b>                     | 1        | 17        | 20             | 100    | 5                |
| totaal (n = 2949)                                                       | 5                             | 1        | 43        | 51             | 100    | 100              |

a De vraag luidde: 'Als u het voor het zeggen zou hebben, hoeveel uren zou u per week willen werken (bij gelijkblijvend bruto uurloon)?'

b (On)gehuwde heteroseksuele paren, exclusief gepensioneerden/vutters.

c Ruim 60% van de vrouwelijke eenverdieners heeft een grote deeltijdbaan. De mannelijke eenverdieners werken bijna altijd voltijds (90%).

Bron: SCP (AVO'03)

Vrouwen met een grote deeltijdbaan zijn het meest tevreden met de door hen gerealiseerde arbeidsduur. Dit geldt voor de vrouwelijke eenverdieners (73%), maar met name voor de half-om-halfverdieners (beide partners hebben een deeltijdbaan) en de grote anderhalfverdieners (man werkt voltijds, vrouw heeft een deeltijdbaan van 12-32 uur per week). Bij de vrouwen die een kleine deeltijdbaan hebben of juist voltijds werken, wijkt de gerealiseerde arbeidsduur vaker af van de gewenste arbeidsduur. Voltijds werkende vrouwen geven doorgaans de voorkeur aan een grote deeltijdbaan, en iets meer dan de helft van de vrouwen met een kleine deeltijdbaan zou eveneens een grote deeltijdbaan willen.

Ongeveer zes op de tien mannen met een voltijdbaan zijn daar tevreden mee, ongeacht de arbeidsduur van de partner. Bij de mannen met een grote deeltijdbaan ligt dat percentage nog wat hoger.

Binnen de verdienertypen bestaat de meeste tevredenheid bij de vrouwen en mannen die een half-om-half-verdienertype gerealiseerd hebben. Op de tweede plaats komt het grote anderhalfverdienertype (vooral vrouwen zijn hier vaak tevreden mee), gevolgd door het eenverdienertype.

Gekeken naar het totaal, is een grote deeltijdbaan van tussen de 12 en 32 uur per week favoriet. Dit geldt zowel voor de vrouwen die een dergelijke baan hebben, als voor de vrouwen voor wie dat niet geldt: bijna twee derde van de vrouwen spreekt hiervoor de voorkeur uit. Hoewel deeltijdwerk onder mannen beduidend minder vaak voorkomt, geeft 43% eveneens de voorkeur aan een grote deeltijdbaan. Tegelijkertijd geeft de helft van de mannen aan het liefst voltijds te willen (blijven) werken.

Als gekeken wordt naar alle wenselijke verschuivingen in arbeidsuren tezamen (dus naar zowel degenen die meer of minder uren willen werken als degenen die geen wensen hebben), dan blijkt dat het gewenste aantal arbeidsuren bij vrouwen nauwelijks hoger is dan het aantal uren dat zij nu buitenshuis werken. Mannen willen over het totaal gezien iets minder uren werken. Ook als iedereen in staat zou zijn de gewenste arbeidsuren te verwezenlijken, blijft er dus sprake van een scheve verdeling. Bij vrouwen komt de gewenste arbeidsduur neer op een deeltijdbaan van bijna 18 uur per week; mannen zitten met een wenselijke arbeidsduur van 32,5 uur op de grens tussen de grote deeltijdbaan en de voltijdbaan. Wel zou de verdeling iets minder scheef zijn dan nu het geval is, doordat het aandeel van vrouwen in betaalde arbeid wat toeneemt. Dit is vooral het gevolg van de vermindering van de arbeidsuren van mannen. De totale hoeveelheid uren betaalde arbeid binnen paren zou met bijna anderhalf uur afnemen.

**Tabel 5.21 Werkelijke en gewenste arbeidsuren per week, vrouwen en mannen die deel uitmaken van een paar<sup>a</sup>, naar leeftijd, opleidingsniveau en gezinsfase, 2003 (in uren per week)**

|                               | vrouwen   |         | mannen    |         |
|-------------------------------|-----------|---------|-----------|---------|
|                               | werkelijk | gewenst | werkelijk | gewenst |
| totaal                        | 17,5      | 17,9    | 34,3      | 32,5    |
| leeftijd                      |           |         |           |         |
| 20-34 jaar                    | 22,5      | 21,6    | 36,7      | 34,9    |
| 35-49 jaar                    | 17,3      | 18      | 35,9      | 33,8    |
| 50-65 jaar                    | 12,2      | 12,3    | 30,8      | 28,7    |
| opleidingsniveau              |           |         |           |         |
| laag                          | 12,9      | 14      | 32,4      | 31,2    |
| middelbaar                    | 19,6      | 18,9    | 35,9      | 33,3    |
| hoog                          | 23,4      | 22,7    | 35,5      | 33,3    |
| gezinsfase                    |           |         |           |         |
| jongste kind 0-5 jaar         | 16,5      | 17,1    | 36,6      | 34,7    |
| jongste kind 6-11 jaar        | 14,4      | 15,8    | 36,3      | 34,5    |
| jongste kind 12 jaar of ouder | 14,6      | 15,3    | 33,6      | 31,4    |
| geen kind(eren) <sup>b</sup>  | 23        | 22,6    | 32,4      | 31,3    |

a (On)gehuwde heteroseksuele paren, exclusief gepensioneerden/vutters.

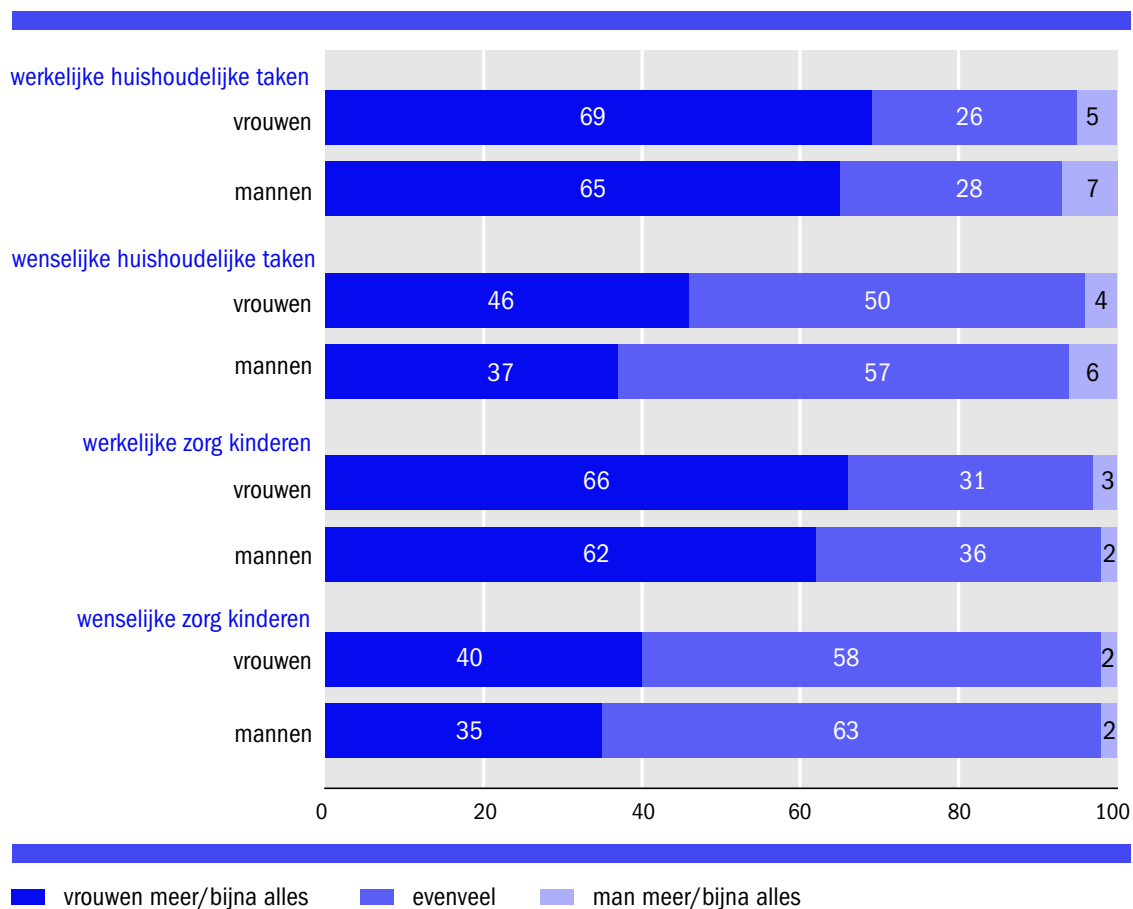
b Geen of geen thuiswonende kinderen.

Bron: SCP (AVO'03)

### Voorkeur voor de verdeling van zorgtaken

De helft van de vrouwen en 57% van de mannen geeft aan evenveel in het huishouden te willen doen als de partner. De wens voor een gelijke verdeling van de zorg voor kinderen is nog wat omvangrijker. Ook hier geven de mannen wat vaker aan evenveel te willen doen als hun partner dan vrouwen (63% van de mannen wil de zorg voor kinderen graag gelijk verdelen met de partner). De wens dat mannen vrijwel geheel verantwoordelijk zijn voor huishoudelijke en zorgtaken komt nauwelijks voor. Bij de zorg voor kinderen gaat het om slechts 2% van de vrouwen en mannen die dat wenselijk achten.

**Figuur 5.9** Werkelijke en gewenste verdeling van zorgtaken, mannen en vrouwen die de deel uitmaken van een paar, 2004 (in procenten)



Bron: SCP (EMOP'04)

### Voorwaarden en belemmeringen voor een gelijke taakverdeling

Aan niet- en in deeltijd werkende vrouwen is gevraagd wat voor hen belangrijke voorwaarden zijn om (meer uren) buitenshuis te werken. Dit is ook apart nagegaan voor vrouwen met kinderen van 12 jaar en jonger, omdat zij vanwege hun zorgtaken wellicht (deels) andere voorwaarden stellen. Ongeveer een zesde van de vrouwen geeft aan onder geen enkele voorwaarde (meer uren) te willen werken. Een groot deel van de vrouwen geeft aan dit onder bepaalde voorwaarden wel te willen. Dit geldt in het bijzonder voor vrouwen met jonge kinderen. Voor hen hebben deze voorwaarden veelal

betrekking op de organisatie van betaalde arbeid en de combinatie met het privé-leven. Werktijden die aansluiten bij de eigen wensen en het vrij kunnen nemen voor een ziek kind of familielid zijn de meest genoemde voorwaarden voor (meer) betaalde arbeid. Financiële overwegingen zijn eveneens van belang. Zowel financiële noodzaak als vooruitgang vormt voor een substantieel deel van alle vrouwen een voorwaarde voor (meer) arbeidsparticipatie. Gekeken naar de totale groep vrouwen zijn financiële aspecten de meest genoemde voorwaarden. Een grotere bijdrage van de partner thuis in huishoudelijke taken en de zorg voor kinderen, waar het emancipatiebeleid zich onder meer op richt, vormt voor een bescheiden aandeel van de vrouwen een voorwaarde voor (meer) arbeidsdeelname.

**Tabel 5.22 Voorwaarden waaronder niet en in deeltijd werkende vrouwen (meer uren) buitenshuis gaan werken<sup>a</sup>, 2004 (in procenten)**

|                                                                                                         | vrouwen met kind<br>≤ 12 jaar | totaal<br>vrouwen |
|---------------------------------------------------------------------------------------------------------|-------------------------------|-------------------|
| als ik de tijden waarop ik werk goed/beter kan afstemmen op mijn privé-leven                            | 41                            | 22                |
| als ik vrij kan nemen bij ziekte van een kind of familielid                                             | 39                            | 16                |
| als het financieel gezien een aanzienlijke vooruitgang zou betekenen                                    | 36                            | 22                |
| als het financieel gezien nodig zou zijn                                                                | 33                            | 25                |
| als ik zeker ben dat thuis alles verloopt zoals ik het wil (zorg voor de kinderen / huishoudelijk werk) | 33                            | 15                |
| als ik een baan kan vinden met het door mij gewenste aantal arbeidsuren                                 | 27                            | 17                |
| als ik leuk(er) werk kan gaan doen                                                                      | 26                            | 20                |
| als ik (een deel van de) huishoudelijke taken uit kan besteden aan een huishoudelijke hulp              | 23                            | 13                |
| als mijn partner minder gaat werken                                                                     | 19                            | 9                 |
| als ik vaak/vaker thuis kan werken                                                                      | 19                            | 11                |
| als ik een baan kan vinden dicht(er) bij huis                                                           | 14                            | 10                |
| als ik kinderopvang kan krijgen die aansluit op mijn wensen                                             | 12                            | 5                 |
| als mijn partner meer tijd gaat besteden aan huishoudelijke taken                                       | 10                            | 7                 |
| als mijn partner meer tijd gaat besteden aan de zorg voor de kinderen                                   | 9                             | 3                 |
| als ik (een deel van de) zorg voor hulpbehoevende vrienden of familie uit kan besteden                  | 1                             | 1                 |
| onder geen enkele voorwaarde                                                                            | 16                            | 17                |

a Meerdere antwoorden mogelijk.

Bron: SCP (EMOP'04)

Op dezelfde wijze is aan voltijds werkende mannen gevraagd of er voorwaarden zijn waaronder zij minder uren buitenshuis gaan werken, en welke voorwaarden dat zijn. Financiële voorwaarden leggen voor hen het meeste gewicht in de schaal. Als de financiële gevolgen beperkt blijven of het financieel gezien mogelijk is, zou tot de helft van de mannen het aantal arbeidsuren terugbrengen. De vraag is in hoeverre men hierbij rekening houdt met mogelijke stijging van het inkomen van de partner.

Bijna een kwart van de mannen met jonge kinderen en ruim een vijfde van de totale groep mannen geeft aan dat zij minder zouden gaan werken als hun werkgever dit zou toestaan. Van de mannen met jonge kinderen geeft 16% aan de arbeidsduur te willen verminderen in geval van problemen met de kinderen. Dat staat in schril contrast met het aandeel vrouwen dat aangeeft in dat geval minder te gaan werken, namelijk ruim de helft (EMOP'04). Dit duidt erop dat vrouwen zich, ook als zij werken, doorgaans primair aansprakelijk voelen voor het reilen en zeilen in de thuissituatie. De wens van de partner tot een grotere bijdrage in de taken thuis vormt tot slot vormt voor een gering deel van de mannen een voorwaarde om minder te gaan werken.

**Tabel 5.23 Voorwaarden waaronder in deeltijd en voltijd werkende mannen minder uren buitenshuis gaan werken<sup>a</sup>, 2004 (in procenten)**

|                                                                                           | mannen met<br>kind ≤ 12 jaar | totaal<br>mannen |
|-------------------------------------------------------------------------------------------|------------------------------|------------------|
| als het financieel gezien geen aanzienlijke achteruitgang zou betekenen                   | 52                           | 50               |
| als het financieel gezien mogelijk zou zijn                                               | 45                           | 38               |
| als het de carrière van mijn partner aanmerkelijk ten goede komt dat ik minder ga werken  | 23                           | 14               |
| als mijn werkgever het zou toestaan                                                       | 22                           | 21               |
| als ik het idee heb dat het thuis niet (meer) goed loopt / er iets mis is met de kinderen | 16                           | 11               |
| als minder werken geen bedreiging zou vormen voor mijn carrièrekansen                     | 9                            | 11               |
| als ik daardoor meer tijd voor mezelf zou overhouden                                      | 8                            | 15               |
| als minder gaan werken meer algemeen geaccepteerd zou zijn                                | 7                            | 5                |
| als mijn partner wil dat ik meer tijd ga besteden aan de zorg voor de kinderen            | 6                            | 5                |
| als mijn partner wil dat ik meer tijd ga besteden aan huishoudelijke taken                | 4                            | 4                |
| onder geen enkele voorwaarde                                                              | 13                           | 16               |

a Meerdere antwoorden mogelijk.

Bron: SCP (EMOP'04)

### Uitruil tussen partners

Aan vrouwen en mannen met een partner is ook gevraagd in hoeverre er sprake is van wisselwerking, of uitruil van uren tussen partners. Concreet gaat het om de vraag in hoeverre men de eigen arbeidsduur zou aanpassen indien de partner een dag minder of meer gaat werken.

Vooralsnog lijkt er niet veel animo te bestaan voor deze onderlinge uitruil van uren. Slechts 18% van de vrouwen geeft desgevraagd aan (meer) te gaan werken als hun partner een dag minder zou gaan werken. Als belangrijkste motief om dat te doen noemt ruim de helft bovendien financiële overwegingen. De wens om meer te werken is voor 38% van de vrouwen de belangrijkste reden. Bij de mannen is de behoefte om meer zorgtaken op zich te nemen de meest genoemde reden om minder te gaan werken als de partner een dag (meer) gaat werken (44%). Het gaat hier echter om kleine aantallen respondenten.

**Tabel 5.24 Uitrui van arbeidstijd tussen partners, personen van 20-65 jaar<sup>a</sup>, 2004  
(in procenten)**

| vrouwen                                                                                                                   |    | mannen                                                                                                                    |    |
|---------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|----|---------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|----|
| stel dat uw partner 1 dag per week minder buitenshuis gaat werken, zou u dan (meer) buitenshuis gaan werken? <sup>b</sup> |    | stel dat uw partner 1 dag per week (meer) buitenshuis gaat werken, zou u dan minder buitenshuis gaan werken? <sup>c</sup> |    |
| nee                                                                                                                       | 78 | nee                                                                                                                       | 82 |
| weet niet                                                                                                                 | 4  | weet niet                                                                                                                 | 4  |
| ja                                                                                                                        | 18 | ja                                                                                                                        | 14 |
| met als (belangrijkste) reden (n = 71)                                                                                    |    | met als (belangrijkste) reden (n = 57)                                                                                    |    |
| behoefte om meer te werken                                                                                                | 38 | behoefte om minder te werken                                                                                              | 9  |
| behoefte om minder te zorgen                                                                                              | 11 | behoefte om meer te zorgen                                                                                                | 44 |
| financiële noodzaak                                                                                                       | 51 | behoefte aan meer tijd voor mezelf                                                                                        | 24 |
|                                                                                                                           |    | financiële ruimte                                                                                                         | 23 |

a Exclusief (vervroegd) gepensioneerden.

b Exclusief vrouwen die voltijds werken of een niet-werkende partner hebben.

c Exclusief mannen die niet werken of een in voltijd werkende partner hebben.

Bron: SCP (EMOP'04)

### *Minder betaalde arbeid, meer zorg?*

Vanuit het emancipatiebeleid wil men de zorgverantwoordelijkheid van mannen vergroten, om zo te komen tot een evenwichtigere verdeling van arbeid en zorg tussen mannen en vrouwen. Minder uren buitenshuis werken betekent echter niet zonder meer dat de tijd die vrijkomt aan zorgtaken besteed wordt. In de EMOP'04 is aan zowel vrouwen als mannen gevraagd waaraan men denkt in de praktijk tijd te gaan besteden, in de hypothetische situatie dat men minder gaat werken.

**Tabel 5.25 Veranderingen in tijdsbesteding indien minder betaalde arbeid<sup>a</sup>, werkende vrouwen en mannen, 2004 (in procenten)**

|                                                                     | vrouwen met kind<br>≤ 12 jaar     |                                                   | mannen met kind<br>≤ 12 jaar      |                                                   | totaal vrouwen                    |                                                   | totaal mannen                     |                                                   |
|---------------------------------------------------------------------|-----------------------------------|---------------------------------------------------|-----------------------------------|---------------------------------------------------|-----------------------------------|---------------------------------------------------|-----------------------------------|---------------------------------------------------|
|                                                                     | % dat<br>acti-<br>viteit<br>noemt | gemid-<br>deld<br>tijds-<br>aandeel<br>activiteit | % dat<br>acti-<br>viteit<br>noemt | gemid-<br>deld<br>tijds-<br>aandeel<br>activiteit | % dat<br>acti-<br>viteit<br>noemt | gemid-<br>deld<br>tijds-<br>aandeel<br>activiteit | % dat<br>acti-<br>viteit<br>noemt | gemid-<br>deld<br>tijds-<br>aandeel<br>activiteit |
| zorg voor de kind(eren) <sup>b</sup>                                | 94                                | 30                                                | 97                                | 30                                                | 53                                | 15                                                | 58                                | 15                                                |
| huishoudelijke taken                                                | 91                                | 20                                                | 98                                | 20                                                | 90                                | 20                                                | 93                                | 20                                                |
| vrijtijdsactiviteiten /<br>hobby's / ontspanning                    | 94                                | 25                                                | 94                                | 20                                                | 97                                | 35                                                | 96                                | 35                                                |
| opleiding / studie                                                  | 53                                | 5                                                 | 55                                | 5                                                 | 58                                | 10                                                | 58                                | 10                                                |
| zorg voor hulpbehoe-<br>vende familieleden,<br>vrienden of bekenden | 59                                | 5                                                 | 52                                | 5                                                 | 62                                | 10                                                | 52                                | 5                                                 |
| vrijwilligerswerk                                                   | 46                                | 5                                                 | 44                                | 5                                                 | 47                                | 5                                                 | 49                                | 5                                                 |
| toch aan mijn werk, maar<br>dan thuis / niet betaald                | 32                                | 5                                                 | 39                                | 5                                                 | 29                                | 5                                                 | 40                                | 5                                                 |
| anders                                                              | 19                                | 0                                                 | 27                                | 5                                                 | 23                                | 5                                                 | 24                                | 5                                                 |

a De vraag luidde: 'Stel dat u minder uur per week zou gaan werken, waaraan denkt u de tijd die hierdoor ontstaat in de praktijk te besteden? U kunt aangeven om welk deel van de tijd het gaat, verdeeld over de activiteiten. Het totaal moet uitkomen op 100%.'

b Leesvoorbeeld: 94% van de vrouwen met een kind van maximaal 12 jaar geeft aan meer tijd aan de zorg voor kinderen te besteden als zij minder uren buitenshuis zouden gaan werken. Hier zou men dan gemiddeld 30% van de vrijgekomen tijd aan besteden.

Bron: SCP (EMOP'04)

Vrouwen en mannen zijn eensgezind over de activiteiten waaraan zij tijd willen besteden als zij minder zouden werken. Meer dan 90% van de ondervraagden met kinderen tot en met 12 jaar noemt de zorg voor kinderen. Ook huishoudelijke taken en ontspannende activiteiten worden veel genoemd. Binnen de totale groep vrouwen en mannen noemen vrouwen noemen iets vaker dan mannen hulp aan anderen (mantelzorg) als (extra) bezigheid. Andersom geven mannen wat vaker dan vrouwen aan te verwachten toch met hun werk bezig te blijven (40%). Vrouwen en mannen met jonge kinderen geven allebei aan bijna een derde van hun 'extra' tijd aan de zorg voor kinderen te willen besteden. Op een gedeelte tweede plaats staan het huishouden en vrijetijdsactiviteiten. De totale groep vrouwen en mannen bezien, zou de meeste tijd gaan naar hobby's en andere vrijetijdsactiviteiten, gevolgd door huishoudelijke taken.

#### Binnen huishoudens

De manier waarop vrouwen en mannen binnen huishoudens denken over en omgaan met de verdeling van taken, is eveneens van invloed op (het in stand houden van) een bepaalde taakverdeling. Zo zouden vrouwen zorgtaken mogelijk niet graag uit

handen geven en vaak commentaar leveren, terwijl mannen misschien eigenlijk liever kostwinner blijven. Met andere woorden: in hoeverre hecht men waarde aan bepaalde gewoontes, en in hoeverre vinden mannen en vrouwen van zichzelf, en van hun partner, dat zij moeite hebben taken uit handen te geven?

**Tabel 5.26 Uitspraken over de mate waarin men zelf taken wil uitvoeren / niet uit handen wil geven, vrouwen en mannen die deel uitmaken van een paar, 2004 (% helemaal/deels op mij van toepassing)**

|                                                                                                         | vrouwen met<br>kinderen<br>≤ 12 jaar | mannen met<br>kinderen<br>≤ 12 jaar | totaal vrouwen | totaal mannen |
|---------------------------------------------------------------------------------------------------------|--------------------------------------|-------------------------------------|----------------|---------------|
| ik vind het waardevol dat ik ten minste één dag doordeweeks thuis ben met mijn kind(eren) <sup>a</sup>  | 77                                   | 52                                  | .              | .             |
| mijn partner vindt het belangrijk dat wij arbeid en zorgtaken onderling gelijk verdelen                 | 57                                   | 68                                  | 58             | 67            |
| ik ben liever degene die buitenshuis werkt en verantwoordelijk is voor het inkomen                      | 12                                   | 47                                  | 11             | 43            |
| mijn partner heeft moeite om huishoudelijke taken thuis aan mij uit handen te geven                     | 6                                    | 22                                  | 7              | 19            |
| mijn partner heeft moeite om de zorg voor het kind/de kinderen aan mij uit handen te geven <sup>a</sup> | 2                                    | 13                                  | .              | .             |

a Deze vraag is niet gesteld aan mensen zonder kinderen.

Bron: SCP (EMOP'04)

Drie kwart van de vrouwen met jonge kinderen vindt het waardevol om ten minste één doordeweekse dag thuis met hen door te brengen. Opvallend is dat iets meer dan de helft van de ondervraagde mannen dit ook waardevol blijkt te vinden, terwijl dit voor velen niet overeenkomt met de werkelijkheid. Tegelijkertijd ziet bijna de helft van de mannen zichzelf liever als degene die buitenshuis werkt en zorgt voor het inkomen. Dit is opmerkelijk, gezien de eerder aangegeven wensen om een meer gelijke taakverdeling te realiseren. Mannen geven beduidend vaker dan vrouwen aan dat hun partner moeite heeft om (met name) huishoudelijke taken uit handen te geven (19% resp. 7%). Hetzelfde geldt voor de zorg voor kinderen (13% resp. 2%).

Nu het minder vanzelfsprekend is geworden wie welke taken vervult, is het maken van afspraken een middel om tot een tevredenstellende verdeling te komen. Ook vanuit het emancipatiebeleid wil men stimuleren dat vrouwen en mannen praten over de taakverdeling thuis, in de hoop dat dit uiteindelijk leidt tot een meer gelijke verdeling (project Mannen in de hoofdrol). In 2004 hebben gemiddeld twee derde van de vrouwen en mannen de verdeling van de taken thuis besproken.<sup>4</sup> Mannen

zeggen wat vaker dat zij hierover gesproken hebben dan vrouwen. Ook geven vrouwen en mannen met kleine kinderen wat vaker aan dat de taakverdeling onderwerp van gesprek is geweest, vergeleken met de totale groep vrouwen en mannen.

**Tabel 5.27 Taakverdeling thuis als onderwerp van gesprek, vrouwen en mannen die deel uitmaken van een paar, 2004 (% helemaal/deels op mij van toepassing)**

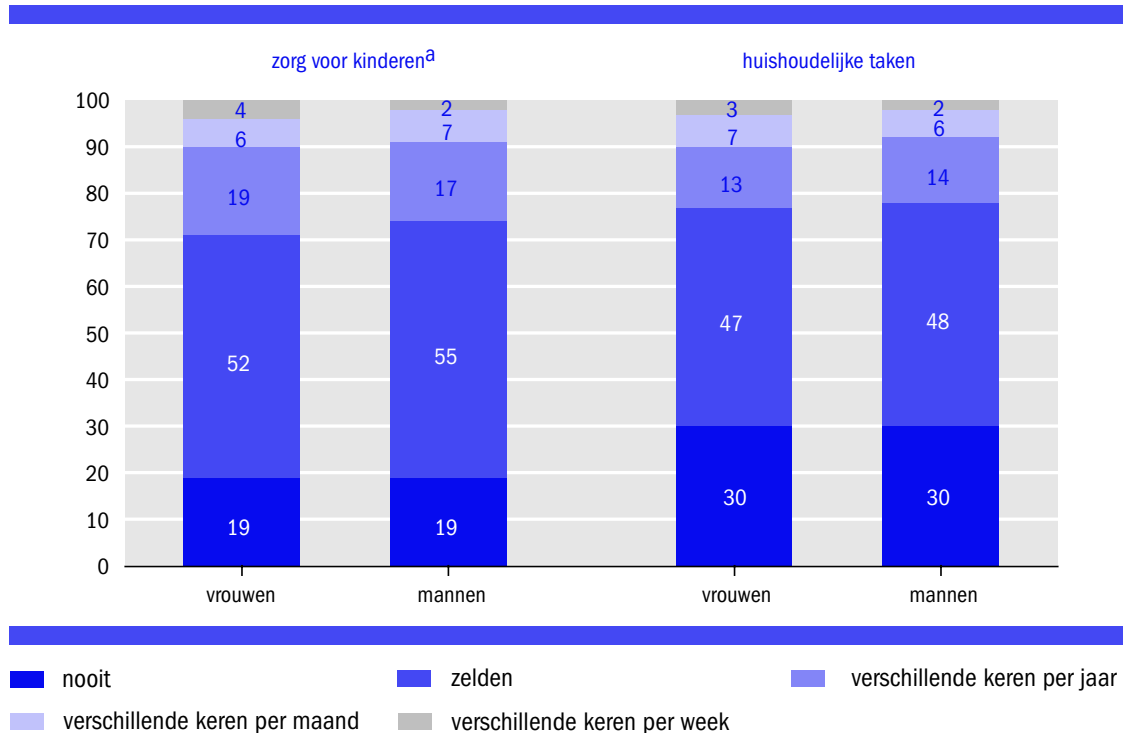
|                                                                            | vrouwen met<br>kinderen<br>≤ 12 jaar | mannen met<br>kinderen<br>≤ 12 jaar | totaal vrouwen | totaal mannen |
|----------------------------------------------------------------------------|--------------------------------------|-------------------------------------|----------------|---------------|
| hoe wij thuis taken onderling verdelen<br>is onderwerp van gesprek geweest | 58                                   | 68                                  | 56             | 64            |

Bron: SCP (EMOP'04)

## 5.7 *Meningsverschillen over de taakverdeling*

Het minst vaak verschillen vrouwen en mannen van mening over huishoudelijke taken: ruim drie kwart van geeft aan hier zelden tot nooit een meningsverschil over te hebben. Iets vaker is er onenigheid over de zorg voor de kinderen, maar ook hier hebben zeven op de tien mannen en vrouwen zelden tot nooit ruzie over. Degenen die wel eens ruzie hebben over het huishouden of de zorg voor de kinderen, hebben dat doorgaans enkele keren per jaar. Een kleine groep vrouwen en mannen geeft aan meerder keren per maand of per week onenigheid te hebben over deze onderwerpen.

**Figuur 5.10 Frequentie meningsverschillen over taakverdeling, vrouwen en mannen die deel uitmaken van een paar, 2004 (in procenten)**



a (On)gehuwd samenwonend met kinderen.

Bron: SCP (EMOP'04)

Aan degenen die wel eens meningsverschillen hebben over huishoudelijke taken of de zorg voor kinderen is gevraagd waarover die onenigheid dan gaat. Bijna de helft van de mannen krijgt van hun partner wel eens te horen dat zij te weinig doen in het huishouden, of dat taken niet naar behoren zijn uitgevoerd. Ook vrouwen geven aan dat meningsverschillen vaak erover gaan dat hun partner te weinig doet in het huishouden, of dat het niet goed genoeg gebeurt. Andersom gaan meningsverschillen er beduidend minder vaak over dat vrouwen taken niet goed (genoeg) doen. Onenigheid over het aandeel van vrouwen in huishoudelijke taken komt het minst vaak voor. Wat betreft de zorg voor kinderen gaan meningsverschillen met name over de manier waarop zorgtaken worden uitgevoerd. Vier op de tien mannen hebben meningsverschillen met de partner, omdat deze het niet eens is met de manier waarop de man zorgtaken verricht. Eveneens vier op de tien vrouwen geven aan onenigheid met de partner te hebben, omdat zij vinden dat deze zorgtaken niet naar behoren verricht. Onenigheid over de hoeveelheid tijd die besteed wordt aan de zorg voor kinderen komt minder vaak voor.

**Tabel 5.28 Onderwerp(en)<sup>a</sup> van meningsverschil, vrouwen en mannen die deel uitmaken van een paar en wel eens meningsverschillen hebben over de taakverdeling, 2004 (in procenten; n = 590)**

|                                                                                       | vrouwen | mannen |
|---------------------------------------------------------------------------------------|---------|--------|
| dat ik te weinig doe in het huishouden                                                | 10      | 46     |
| dat ik huishoudelijke taken niet uitvoer zoals mijn partner vindt dat het hoort       | 22      | 46     |
| dat mijn partner te weinig doet in het huishouden                                     | 47      | 6      |
| dat mijn partner huishoudelijke taken niet uitvoert zoals ik vind dat het hoort       | 42      | 16     |
| dat ik me te weinig bezighoud met de zorg voor het/de kind(eren)                      | 1       | 17     |
| dat ik de zorg voor het/de kind(eren) niet doe zoals mijn partner vindt dat het hoort | 26      | 40     |
| dat mijn partner zich te weinig bezighoudt met de zorg voor het/de kind(eren)         | 19      | 2      |
| dat mijn partner de zorg voor het/de kind(eren) niet doet zoals ik vind dat het hoort | 40      | 23     |

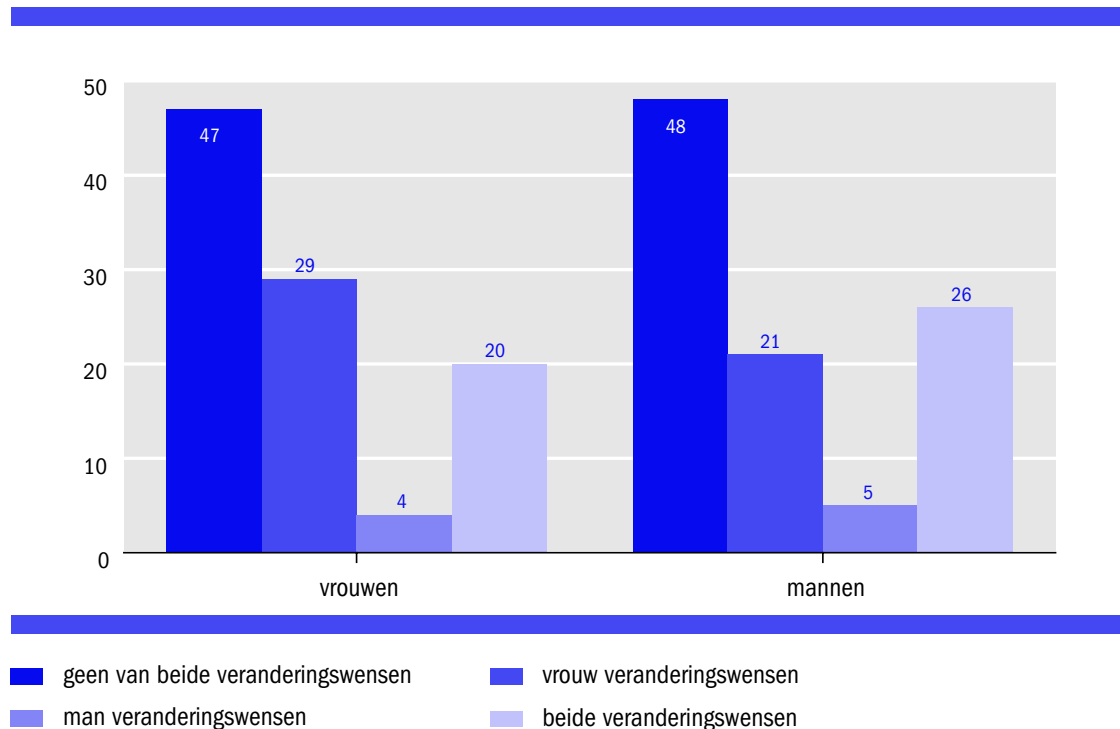
a Meerdere antwoorden mogelijk.

Bron: SCP (EMOP'04)

### Veranderingswensen

Een meningsverschil over de taakverdeling is nog niet hetzelfde als een feitelijke wens om de taakverdeling te veranderen. Ondanks de duidelijk uitgesproken wensen om tot een meer gelijke taakverdeling te komen, geeft bijna de helft van de onder-vraagde mannen en vrouwen aan dat zij geen veranderingswensen hebben. Indien daar wel sprake van is (of is geweest), is het meestal de vrouw die aangeeft het anders te willen (29% van de vrouwen en 21% van de mannen geeft aan dat de vrouw veranderingswensen heeft). De situatie die daarna het meest voorkomt is die waarin beide partners het graag anders willen gaan doen. Het komt nauwelijks voor dat alleen mannen veranderingswensen hebben als het gaat om de onderlinge verdeling van arbeid en zorgtaken (4% resp. 5%).

**Figuur 5.11 Wensen om de taakverdeling te veranderen, vrouwen en mannen die deel uitmaken van een paar, 2004 (in procenten)**



Bron: SCP (EMOP'04)

Tot slot is nagegaan wat er vervolgens gebeurt of gebeurde met de aangegeven veranderingswensen. Omdat het aantal mannen met veranderingswensen te klein is voor verdere uitsplitsingen, zijn zij niet in de tabel opgenomen.

Indien vrouwen aangeven ontevreden te zijn met de gerealiseerde taakverdeling, leidt dat volgens ongeveer vier op de tien vrouwen en mannen ook tot een daadwerkelijke verbetering. Een bijna net zo groot aandeel (38%) geeft echter aan dat er uiteindelijk weinig tot niets veranderd is. In de overige gevallen is er vooralsnog niets ondernomen om de taakverdeling aan te passen. Meer kans om de taakverdeling succesvol te veranderen ontstaat indien beide partners veranderingswensen hebben. Gemiddeld 60% van de vrouwen en mannen geeft aan dat het hun gelukt is om de taakverdeling te veranderen zoals was afgesproken.

**Tabel 5.29 Feitelijke veranderingen in de taakverdeling, vrouwen en mannen die deel uitmaken van een paar, 2004 (in procenten)**

|                                                                                     | vrouwen | mannen |
|-------------------------------------------------------------------------------------|---------|--------|
| indien vrouw veranderingswensen:                                                    |         |        |
| taakverdeling (meerdere malen) aangepast, zoals afgesproken                         | 42      | 40     |
| taakverdeling (meerdere malen) geprobeerd aan te passen, weinig tot niets veranderd | 38      | 37     |
| (nog) niets ondernomen om onze taakverdeling aan te passen                          | 20      | 20     |
| indien beiden veranderingswensen:                                                   |         |        |
| taakverdeling (meerdere malen) aangepast, zoals afgesproken                         | 59      | 62     |
| taakverdeling (meerdere malen) geprobeerd aan te passen, weinig tot niets veranderd | 21      | 21     |
| (nog) niets ondernomen om onze taakverdeling aan te passen                          | 18      | 14     |

Bron: SCP (EMOP'04)

## 5.7 Slotbeschouwing

Tegenwoordig is de geboorte van het eerste kind nog slechts voor een op de tien vrouwen reden om te stoppen met werken. In 1997 stopte een kwart van de vrouwen nog met werken als zij voor het eerst moeder werden. In plaats van te stoppen met werken blijven vrouwen actief op de arbeidsmarkt, maar wel voor minder uren per week. Het aandeel vrouwen dat een gelijk aantal uren blijft werken na de komst van het eerste kind, is nauwelijks toegenomen de laatste jaren. In tegenstelling tot de vrouwen, passen mannen nog maar mondjesmaat hun arbeidspatroon aan bij de geboorte van hun eerste kind. Voor de zorg voor kinderen wordt in toenemende mate een beroep gedaan op kinderopvang. De grootouders zijn daarvoor ook de afgelopen jaren onverminderd populair gebleven. Tegelijkertijd wordt het gebruik van opvang in een kinderdagverblijf steeds gangbaarder.

De herverdeling van onbetaalde arbeid tussen mannen en vrouwen onderling verloopt minder voortvarend. Met name in gezinnen met jonge kinderen is het aandeel van mannen in zorgtaken relatief gering. Daarnaast lijkt er op sommige punten wat meer terughoudendheid te ontstaan in de opvattingen over onder meer werkende moeders en de gevolgen daarvan voor het gezin. De helft van de mannen en drie op de tien vrouwen vinden dat vrouwen geschikter zijn voor het opvoeden van kinderen dan mannen. Eveneens bijna drie op de tien vrouwen en nog iets meer mannen denken dat een moeder die werkt nooit zo'n hechte relatie kan hebben met haar kind als een niet-werkende moeder. Deze denkbeelden komen echter niet tot uiting in het feitelijk gedrag van vrouwen.

Gekeken naar de door vrouwen en mannen gerealiseerde taakverdeling, kan geconcludeerd worden dat lang niet alle vrouwen en mannen tevreden zijn met het aantal uren dat zij per week werken. De grote deeltijdbaan (12 tot 32 uur per week) is bij veruit de meeste vrouwen favoriet. Ook als vrouwen en mannen de door hen

gewenste verdeling van betaalde arbeid zouden verwezenlijken, blijft er echter sprake van een scheve verdeling, waarbij mannen bijna twee keer zoveel uren werken als vrouwen. De verdeling zou wel iets minder scheef worden dan nu het geval is.

Ook de taken thuis wil men doorgaans graag gelijkmatiger verdelen. Mannen zijn hier wat vaker voorstander van dan vrouwen, vooral als het gaat om de zorg voor de kinderen. Een andere vraag is aan welke voorwaarden voldaan moet worden om een meer gelijke taakverdeling te realiseren. De gedachte dat vrouwen meer gaan werken als mannen hun arbeidstijd verminderen, gaat maar voor een beperkt deel op: slechts een op de vijf vrouwen geeft aan meer te gaan werken als de partner de arbeidsduur vermindert. Een grotere bijdrage van mannen aan zorgtaken is voor een op de tien vrouwen doorslaggevend voor (meer) arbeidsparticipatie. Al met al lijkt de relatie tussen de arbeidsdeelname van vrouwen en het zorgaandeel van mannen niet erg sterk te zijn. Veel meer komt het neer op de organisatie van betaalde arbeid, financiële aspecten (zoals inkomensverlies door minder werken) en de mogelijkheden voor vrouwen om werktijden af te stemmen op zorgtaken thuis.

Mannen en vrouwen geven weliswaar duidelijk aan een gelijke taakverdeling belangrijk te vinden, maar de praktijk is kennelijk weerbarstig. Verschillende factoren, zoals de organisatie van betaalde arbeid, financiële aspecten, maar ook het vast willen houden aan bepaalde gewoontes (een groot deel van de mannen ziet zichzelf het liefst als kostwinner), spelen hierbij een rol. Meningsverschillen over de nu doorgaans niet gelijke taakverdeling komen niet veel voor. Voor vrouwen, en nog sterker voor mannen, geldt dat het vooralsnog bij emancipatoire ideeën blijft. Nieuwe tijdsbestedingscijfers (naar verwachting in 2005) zullen moeten uitwijzen of en in hoeverre de ontwikkeling naar een meer gelijke taakverdeling vordert. Vanuit het emancipatiebeleid is de doelstelling geformuleerd dat in 2010 minimaal 40% van de zorgtaken door mannen moet worden verricht. De realisatie daarvan is – gezien de stagnatie tussen 1995 en 2000 – onzeker. Het is de vraag in hoeverre stimuleren van discussie in de privé-sfeer over de taakverdeling uiteindelijk bijdraagt aan de vergroting van het zorgaandeel van mannen. Tegelijkertijd zijn de mogelijkheden om vanuit de overheid te sturen in de keuzes van vrouwen en mannen op het gebied van de taakverdeling in de privé-sfeer beperkt.

## Noten

- 1 Vanwege te weinig waarnemingen is verdere uitsplitsing naar herkomstgroepering niet mogelijk.
- 2 Het CBS rekent tot de herintreders:
  - personen die meer dan twee jaar geleden een betaalde baan hadden, als reden om te stoppen met hun voorgaande baan de ‘zorg voor gezin of huishouden’ hadden, en nu weer werk willen van 12 uur of meer per week;
  - personen die meer dan twee jaar geleden een betaalde baan hadden, als reden om te stoppen met hun voorgaande baan de ‘zorg voor gezin of huishouden’ hadden, en minder dan één jaar geleden een baan hebben gevonden van 12 uur of meer per week;
  - personen die nog nooit een betaalde werkkring hebben gehad en werk willen van 12 uur of meer per week of minder dan één jaar geleden een baan hebben gevonden van 12 uur of meer per week en ouder dan 35 jaar zijn.
- 3 Opvangplaatsen die, op basis van een contract met de gemeente, gefinancierd worden door het ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid in het kader van de Regeling kinderopvang en buitenschoolse opvang alleenstaande ouders. De doelgroep bestaat uit alleenstaande ouders met (voorheen) een bijstandsuitkering.
- 4 Veel hangt af van de vraagstelling. In de Gezinsmonitor 2000 van de Nederlandse Gezinsraad gaf in 52% van de ondervraagde paren ten minste één partner aan de verdeling van huishoudelijke taken niet vanzelfsprekend te vinden. Tegelijkertijd gaven in 97% van de onderzochte gezinnen de partners aan weinig over de verdeling van huishoudelijke taken te spreken. Het aantal uren betaalde arbeid is wel onderwerp van gesprek in ongeveer 20% van de gezinnen (Hooghiemstra en Pool 2003).

## 6 Inkomen

Clemens Siermann, Annemarie Boelens (CBS), Ans Merens en Wil Portegijs (SCP)

### 6.1 Inleiding

Economische zelfstandigheid door arbeidsmarktparticipatie is een van de pijlers van het emancipatiebeleid. Een eigen inkomen wordt gezien als basisvoorwaarde voor het zelf inrichten van het eigen leven en het versterken van de positie in een relatie. Ieder die met betaalde arbeid ten minste 70% van het nettominimuminkomen verdient, wordt in het emancipatiebeleid gezien als economisch zelfstandig. Het aandeel vrouwen dat deze minimumgrens haalt, is in de jaren negentig van de vorige eeuw gestegen van een kwart naar 38 procent, een stijging met 1,3 procentpunten per jaar. De overheid heeft zich voorgenomen deze groei te versnellen tot 1,75 procentpunten per jaar, waarmee het aandeel economisch zelfstandige vrouwen in 2010 op 60% uit zou komen. Ook het aandeel van vrouwen in het totale persoonlijk inkomen uit arbeid zal daarmee stijgen en moet volgens de streefcijfers van het kabinet in 2010 uitkomen op ruim 35%.

Lang niet alle vrouwen die betaalde arbeid verrichten, zijn daarmee economisch zelfstandig. Vrouwen zonder betaalde arbeid zijn per definitie niet economisch zelfstandig, maar ook vrouwen met een kleine deeltijdbaan halen de ondergrens vaak niet. Ook speelt mee bij de geringere economische zelfstandigheid van vrouwen dat zij nog steeds voor hetzelfde werk per uur gemiddeld minder verdienen dan mannen. Functiewaarderingssystemen (methoden om het salarisniveau van een functie te bepalen) zijn niet altijd sekseneutraal, waardoor het salaris van bijvoorbeeld typische vrouwenberoepen doorgaans lager is dan van typische mannenberoepen. Deze beloningsverschillen wil het kabinet aanpakken. Zo is er een toets ontwikkeld waarmee functiewaarderingssystemen kunnen worden doorgelicht op seksenneutraliteit (TK 1999/2000). Ook het doorbreken van de horizontale seksesegregatie – die wordt gezien als een van de oorzaken van ongelijke beloning – sluit aan bij dit plan. In hoofdstuk 4 is gebleken dat in de afgelopen jaren de horizontale seksesegregatie, dat wil zeggen de segregatie tussen mannen en vrouwen naar bedrijfstak en beroep, nauwelijks is verminderd.

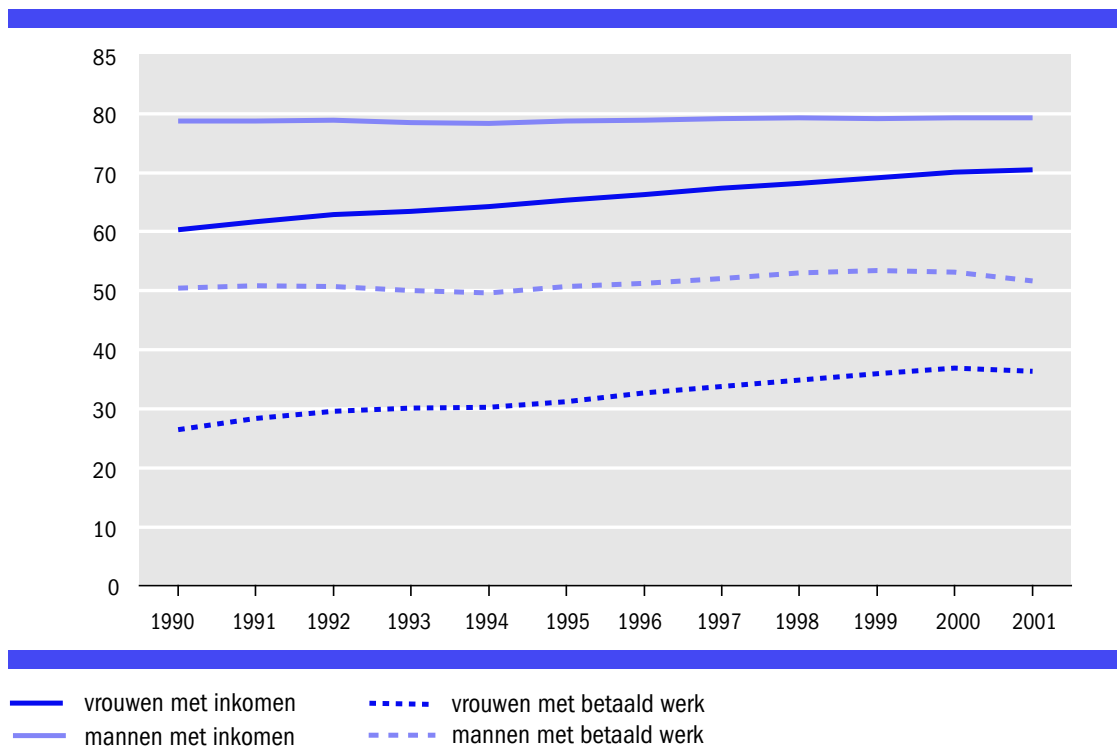
In dit hoofdstuk wordt nagegaan hoe het staat met de verschillende beleidsdoelen op het gebied van inkomen. Het hoofdstuk begint met de inkomensverschillen tussen vrouwen en mannen (§ 6.2). In paragraaf 6.3 wordt dieper ingegaan op de achtergronden van beloningsverschillen tussen vrouwen en mannen. Daarna gaat de aandacht uit naar de groep mensen met een (langdurig) laag inkomen (§ 6.4); vrouwen

zijn in deze groep oververtegenwoordigd. In paragraaf 6.5 staat de economische zelfstandigheid van vrouwen en mannen centraal. Ten slotte wordt in paragraaf 6.6 ingegaan op opvattingen van de Nederlandse bevolking over een eigen inkomen voor vrouwen. Paragraaf 6.7 bevat de slotbeschouwing.

## 6.2 Inkomensverschillen tussen mannen en vrouwen

In de jaren negentig hebben steeds meer vrouwen een eigen inkomen gekregen. Had in 1990 60% van de vrouwen een eigen inkomen, in 2001 is dit toegenomen tot 71%. Dit komt doordat het aandeel vrouwen met betaald werk is toegenomen in deze periode. Het aandeel vrouwen met een uitkering of met overige inkomsten bleef constant. Het aandeel mannen met een eigen inkomen bleef constant op 79% in de periode 1990-2001.

**Figuur 6.1 Personen met een inkomen, 1990-2001<sup>a</sup> (in procenten)**



a Voorlopige cijfers. Gegevens over 2001 zijn als gevolg van revisie van de inkomensstatistieken niet geheel vergelijkbaar met uitkomsten van eerdere jaren.

Bron: CBS (Inkomenspanelonderzoek '90-'01)

Meer mannen dan vrouwen hebben een eigen inkomen. Het inkomen van vrouwen met een eigen inkomen is gemiddeld veel lager dan dat van mannen met een eigen inkomen. In 2001 ontvingen vrouwen met inkomen 51% van wat mannen kregen, zij hebben dus minder te besteden. Dit komt enerzijds doordat vrouwen relatief vaak in deeltijd werken, anderzijds is het loon van vrouwen gemiddeld lager dan dat van mannen.

Bij ambtenaren is het verschil tussen de inkomens van mannen en vrouwen met betaald werk aanzienlijk kleiner dan bij andere werknemers. Vrouwelijke ambtenaren verdienden in 2001 gemiddeld 69% van wat hun mannelijke collega's verdienden. Onder de overige werknemers verdienden de vrouwen 55% van het inkomen van de mannen.

**Tabel 6.1 Gemiddeld persoonlijk inkomen van vrouwen, naar sociaal-economische categorie, 1990-2001 (in bedragen en procenten)**

|                                                   | bedrag (x 1000 euro) |      |                   | in verhouding tot inkomen van mannen (in %) |      |                   |
|---------------------------------------------------|----------------------|------|-------------------|---------------------------------------------|------|-------------------|
|                                                   | 1990                 | 1995 | 2001 <sup>a</sup> | 1990                                        | 1995 | 2001 <sup>a</sup> |
| inkomen gedurende hele jaar                       | 12                   | 13   | 17                | 52                                          | 54   | 52                |
| met betaald werk                                  | 13                   | 16   | 20                | 52                                          | 54   | 54                |
| w.o. zelfstandige                                 | 17                   | 17   | 25                | 53                                          | 58   | 61                |
| ambtenaar                                         | 18                   | 21   | 26                | 66                                          | 65   | 69                |
| overige werknemer                                 | 13                   | 15   | 19                | 54                                          | 55   | 55                |
| zonder betaald werk                               | 10                   | 11   | 13                | 67                                          | 65   | 64                |
| w.o. ontvanger bijstand of werkloosheidsuitkering | 9                    | 10   | 12                | 91                                          | 77   | 81                |
| arbeidsongeschikte                                | 10                   | 11   | 12                | 66                                          | 63   | 62                |
| pensioenontvanger                                 | 10                   | 11   | 13                | 64                                          | 63   | 60                |
| inkomen over gedeelte van het jaar                | 4                    | 4    | 1                 | 73                                          | 66   | 49                |
| totaal met inkomen                                | 10                   | 12   | 16                | 50                                          | 51   | 51                |
| totaal <sup>b</sup>                               | 6                    | 8    | 11                | 38                                          | 43   | 46                |

a Voorlopige cijfers. Gegevens over 2001 zijn als gevolg van revisie van de inkomensstatistieken niet geheel vergelijkbaar met uitkomsten van eerdere jaren.

b Inclusief personen zonder inkomen.

Bron: CBS (Inkomenspanelonderzoek '90-'01)

In 2001 werd 32% van het totale persoonlijke inkomen<sup>1</sup> door vrouwen verworven; in 1990 was dit nog 28%. Vooral bij de inkomsten uit arbeid nemen vrouwen een steeds groter aandeel voor hun rekening. Van de inkomsten uit pensioenen en uitkeringen is 44% voor vrouwen. Dit percentage is sinds 1990 niet gestegen.

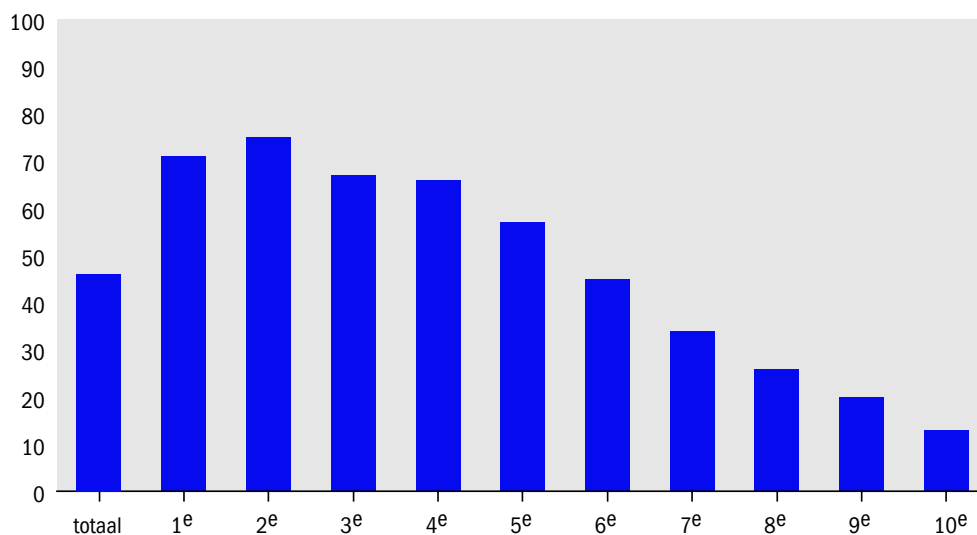
**Tabel 6.2    Inkomensaandeel van vrouwen, 1990-2001 (in procenten)**

|                                    | aandeel van vrouwen in<br>totaal persoonlijk inkomen |      |                   | aandeel van vrouwen in<br>bevolkingsgroep |      |                   |
|------------------------------------|------------------------------------------------------|------|-------------------|-------------------------------------------|------|-------------------|
|                                    | 1990                                                 | 1995 | 2001 <sup>a</sup> | 1990                                      | 1995 | 2001 <sup>a</sup> |
| inkomen gedurende hele jaar        | 27                                                   | 30   | 31                | 42                                        | 44   | 46                |
| met betaald werk                   | 22                                                   | 25   | 28                | 35                                        | 38   | 42                |
| zonder betaald werk                | 44                                                   | 44   | 44                | 55                                        | 54   | 55                |
| inkomen over gedeelte van het jaar | 47                                                   | 47   | 41                | 55                                        | 58   | 56                |
| totaal met inkomen                 | 28                                                   | 30   | 32                | 44                                        | 46   | 47                |

a Voorlopige cijfers. Gegevens over 2001 zijn als gevolg van revisie van de inkomensstatistieken niet geheel vergelijkbaar met uitkomsten van eerdere jaren.

Bron: CBS (Inkomenspanelonderzoek '90-'01)

De inkomensverschillen tussen vrouwen en mannen komen ook tot uitdrukking in de positie van vrouwen op de inkomensladder. Vrouwen horen relatief vaak tot de laagste inkomensgroepen. Zo waren in 2001 zeven op de tien personen in het laagste inkomensdeciel<sup>2</sup> vrouwen. In het tweede inkomensdeciel was drie kwart vrouw. De hogere inkomens behoren daarentegen relatief vaak toe aan mannen: in 2001 was 87% van de personen in het hoogste inkomensdeciel een man.

**Figuur 6.2    Aandeel vrouwen van 18 jaar en ouder per decielgroep van het persoonlijk inkomen, 2001<sup>a</sup> (in procenten)**

a Voorlopige cijfers. Gegevens over 2001 zijn als gevolg van revisie van de inkomensstatistieken niet geheel vergelijkbaar met uitkomsten van eerdere jaren.

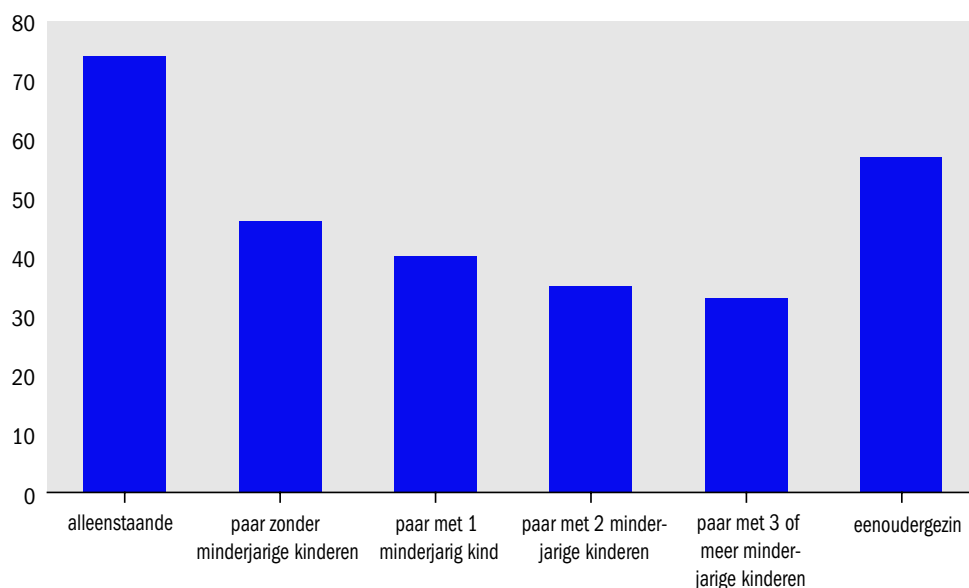
Bron: CBS (Inkomenspanelonderzoek '01)

### Inkomensverschillen en huishoudenssamenstelling

Het gemiddelde inkomen van vrouwen die een eigen inkomen hebben, was in 2001 iets meer dan de helft van het gemiddelde inkomen van mannen. Bij de vergelijking van de inkomens van vrouwen en mannen in verschillende huishoudens, worden uitsluitend vrouwen en mannen beschreven die kernleden zijn van een huishouden; dit zijn het hoofd van het huishouden en de eventuele partner van het hoofd. Alleenstaande vrouwen met inkomen hadden het kleinste inkomensverschil ten opzichte van (alleenstaande) mannen. Gemiddeld verwierven ze drie kwart van wat mannen verdienen.

Het inkomen van vrouwen die deel uitmaken van een paar met minderjarige kinderen ligt onder de 50% van mannen uit dezelfde huishoudens. Een oorzaak van dit relatief lage inkomen is dat vrouwen vaak korter gaan werken na het krijgen van kinderen. Slechts weinig mannen passen hun arbeidspatroon aan als er kinderen komen.

**Figuur 6.3** Inkomen van vrouwen met inkomen ten opzichte van mannen, naar huishoudenssamenstelling<sup>a</sup>, 2001<sup>b</sup> (in procenten)



a Alleen de kernleden van het huishouden worden ingedeeld naar type huishouden. De kernleden zijn het hoofd van het huishouden en een eventuele inwonende partner.

b Voorlopige cijfers. Gegevens over 2001 zijn als gevolg van revisie van de inkomensstatistieken niet geheel vergelijkbaar met uitkomsten van eerdere jaren.

Bron: CBS (Inkomenspanelonderzoek '01)

### Inkomensverschillen en herkomst

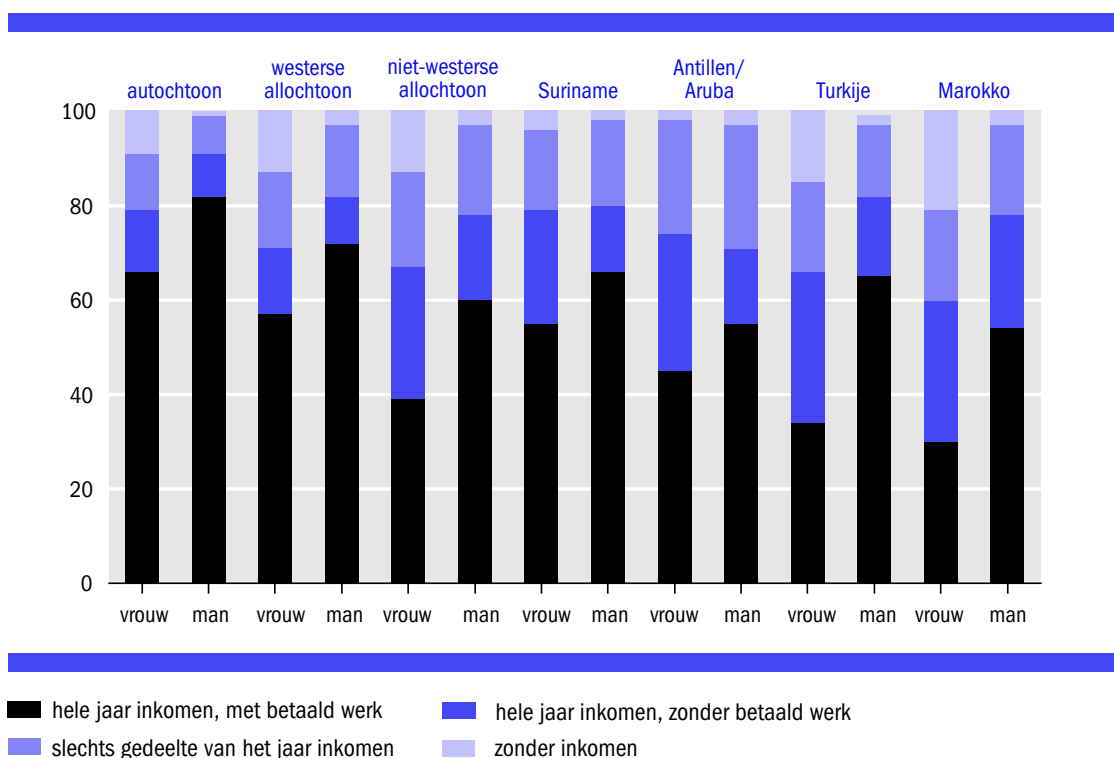
De bevolkingsopbouw van met name niet-westerse allochtonen wijkt sterk af van die van de autochtone bevolking. De meeste niet-westerse allochtonen zijn jonger dan 45 jaar en daaronder zijn veel minderjarigen. Daarom is bij de vergelijking naar herkomstgroepering alleen gekeken naar mannen en vrouwen van 18-44 jaar.

Allochtone vrouwen en mannen hebben relatief vaak ofwel geen inkomen ofwel slechts gedurende een gedeelte van het jaar inkomen. Het aandeel niet-westerse allochtone vrouwen met inkomen uit werk is 39% tegenover 66% bij de autochtone vrouwen. Ook niet-westerse allochtone mannen hebben minder vaak betaald werk dan autochtone mannen.

Voorafal weinig Turkse en Marokkaanse vrouwen hebben inkomen uit betaald werk. Het aandeel vrouwen zonder inkomen is onder deze groepen dan ook het hoogst: 15% van de Turkse vrouwen en 21% van de Marokkaanse vrouwen heeft geen eigen inkomen. Daarnaast heeft nog eens 19% van de Turkse en Marokkaanse vrouwen slechts een deel van het jaar een eigen inkomen.

Rond de helft van de Surinaamse en Antilliaanse vrouwen heeft inkomen uit werk; dit is wat lager dan bij autochtone vrouwen. Slechts een zeer kleine groep van hen heeft helemaal geen eigen inkomen. Het aandeel Surinaamse en Antilliaanse vrouwen dat slechts een deel van het jaar een eigen inkomen heeft is – met respectievelijk 17% en 24% – relatief hoog ten opzichte van autochtone vrouwen.

**Figuur 6.4 Persoonlijk inkomen van personen van 18-44 jaar, naar herkomstgroepering, 2001<sup>a</sup> (in procenten)**



a Voorlopige cijfers. Gegevens over 2001 zijn als gevolg van revisie van de inkomensstatistieken niet geheel vergelijkbaar met uitkomsten van eerdere jaren.

Bron: CBS (Inkomenspanelonderzoek '01)

Het gemiddelde inkomen van niet-westerse allochtone vrouwen met werk is nage-noeë gelijk aan het inkomen van autochtone werkende vrouwen. Er zijn wel verschil-

len tussen de niet-westers allochtone vrouwen met werk: Surinaamse en Antilliaanse vrouwen hebben gemiddeld een wat hoger inkomen dan Turkse en Marokkaanse vrouwen.

Het inkomensverschil tussen vrouwen en mannen is bij niet-westerse allochtonen kleiner dan bij de rest van de bevolking. Antilliaanse en Surinaamse vrouwen verdienen gemiddeld rond de 75% van wat Antilliaanse en Surinaamse mannen verdienen. Autochtone vrouwen hebben nog geen 60% van het inkomen van autochtone mannen.

**Tabel 6.3 Persoonlijk inkomen van vrouwen van 18-44 jaar, naar herkomstgroepering, 2001<sup>a</sup> (in euro's en procenten)**

|                                                                       | w.o.         |                        |                            |        |             |             |                       |
|-----------------------------------------------------------------------|--------------|------------------------|----------------------------|--------|-------------|-------------|-----------------------|
|                                                                       | autoch-tonen | wes-terse alloch-tonen | niet-westerse allochto-nen | Turken | Marok-kanen | Surina-mers | Antil-lianen/Arubanen |
| inkomen gedurende hele jaar (x 1000 euro)                             | 18           | 19                     | 16                         | 14     | 13          | 19          | 18                    |
| w.o. met betaald werk                                                 | 20           | 22                     | 19                         | 17     | 16          | 22          | 21                    |
| zonder betaald werk                                                   | 11           | 11                     | 11                         | 11     | 11          | 13          | 12                    |
| inkomen over gedeelte van het jaar                                    | 4            | 5                      | 4                          | 4      | 3           | 6           | 5                     |
| totaal met inkomen                                                    | 17           | 18                     | 14                         | 13     | 12          | 17          | 15                    |
| totaal <sup>b</sup>                                                   | 15           | 15                     | 12                         | 11     | 9           | 16          | 14                    |
| inkomen gedurende hele jaar (% van het gemiddelde inkomen van mannen) | 58           | 61                     | 71                         | 60     | 67          | 74          | 81                    |
| w.o. met betaald werk                                                 | 59           | 62                     | 75                         | 65     | 70          | 77          | 84                    |
| zonder betaald werk                                                   | 100          | 98                     | 99                         | 89     | 93          | 111         | 124                   |
| inkomen over gedeelte van het jaar                                    | 35           | 36                     | 52                         | 41     | 38          | 77          | 92                    |
| totaal met inkomen                                                    | 56           | 60                     | 70                         | 58     | 67          | 76          | 84                    |
| totaal <sup>b</sup>                                                   | 51           | 54                     | 63                         | 51     | 54          | 74          | 85                    |

a Voorlopige cijfers. Gegevens over 2001 zijn als gevolg van revisie van de inkomensstatistieken niet geheel vergelijkbaar met uitkomsten van eerdere jaren.

b Inclusief personen zonder inkomen.

Bron: CBS (Inkomenspanelonderzoek '01)

### 6.3 Verschillen in beloning tussen vrouwen en mannen

#### Bruto-uurloon naar dienstverband

Vrouwen verdienen in 2002 gemiddeld 15,00 euro bruto per uur, dat is 3,53 euro minder dan mannen. Dit kan (deels) verklaard worden doordat vrouwen sterker vertegenwoordigd zijn in minder goed betaalde beroepen. Ook werken vrouwen meer

in deeltijd, waardoor ze wellicht vaker beperkt worden in hun mogelijkheden om carrière te maken. Gemiddeld bedroeg in 2002 het uurloon van vrouwen 81% van dat van mannen. Sinds 1995 zijn de verschillen tussen mannen en vrouwen licht afgenomen: in 1995 was het uurloon van vrouwen nog 76% van dat van mannen.

In voltijdbanen verdienen vrouwen 3,80 euro minder dan mannen. In deeltijdbanen en in flexibele banen zijn de verschillen veel minder groot, maar ook daar ligt het uurloon van vrouwelijke werknemers gemiddeld lager dan dat van mannen.

Vrouwen die in deeltijd werken, verdienen per uur gemiddeld evenveel als vrouwen met een voltijdbaan. Bij de mannen is er wel een duidelijk verschil tussen deeltijders en voltijders. In deeltijd werkende mannen verdienen gemiddeld bijna 2 euro minder per uur dan hun in voltijd werkende collega's. Het bruto-uurloon in flexibele banen is zowel bij mannen als vrouwen veel lager dan het uurloon in andere banen, wat samenhangt met de aard van het werk.

**Tabel 6.4 Gemiddeld uurloon<sup>a</sup> naar dienstverband en geslacht, 1995-2002 (in euro's)**

|      | vrouwen |         |          |          | mannen |         |          |          |
|------|---------|---------|----------|----------|--------|---------|----------|----------|
|      | totaal  | voltijd | deeltijd | flexibel | totaal | voltijd | deeltijd | flexibel |
| 1995 | 10,82   | 10,91   | 11,32    | 7,75     | 14,23  | 14,54   | 13,37    | 7,90     |
| 1996 | 11,20   | 11,44   | 11,59    | 8,09     | 14,59  | 14,97   | 13,48    | 8,49     |
| 1997 | 11,69   | 11,98   | 12,15    | 8,12     | 15,11  | 15,55   | 13,96    | 8,53     |
| 1998 | 12,23   | 12,59   | 12,64    | 8,47     | 15,76  | 16,21   | 14,42    | 8,99     |
| 1999 | 12,67   | 13,05   | 13,02    | 8,68     | 16,30  | 16,79   | 14,91    | 9,34     |
| 2000 | 13,26   | 13,55   | 13,62    | 9,22     | 16,81  | 17,24   | 15,60    | 9,80     |
| 2001 | 14,29   | 14,64   | 14,62    | 10,13    | 17,89  | 18,40   | 16,26    | 10,68    |
| 2002 | 15,00   | 15,39   | 15,24    | 10,77    | 18,53  | 19,07   | 16,72    | 11,05    |

a Bruto-uurloon exclusief bijzondere beloningen.

Bron: CBS (Enquête werkgelegenheid en lonen '95-'02)

### Bruto-uurloon naar bedrijfstak

In alle bedrijfstakken was in 2002 het bruto-uurloon van vrouwen lager dan dat van mannen. Bij de financiële instellingen is het onderlinge verschil het grootst; vrouwen verdienen daar gemiddeld 32% minder dan mannen. Ook in de gezondheids- en welzijnszorg – een sector waar veel vrouwen werken – zijn de verschillen tussen vrouwen en mannen groot wat betreft uurloon: vrouwen verdienen in de gezondheids- en welzijnszorg gemiddeld 27% minder dan mannen.

**Tabel 6.5 Gemiddeld uurloon<sup>a</sup> naar bedrijfstak, 2002 (in euro's en procenten)**

|                                    | vrouwen     | mannen | uurloon vrouwen in %<br>van dat van mannen |
|------------------------------------|-------------|--------|--------------------------------------------|
|                                    | (in euro's) |        |                                            |
| totaal                             | 15,00       | 18,53  | 81                                         |
| landbouw en visserij               | 11,88       | 14,02  | 85                                         |
| delfstoffenwinning                 | 20,57       | 27,49  | 75                                         |
| industrie                          | 14,14       | 17,81  | 79                                         |
| energie- en waterleidingbedrijven  | 19,05       | 23,40  | 81                                         |
| bouwnijverheid                     | 15,18       | 17,25  | 88                                         |
| handel                             | 11,75       | 16,25  | 72                                         |
| horeca                             | 10,85       | 12,57  | 86                                         |
| vervoer en communicatie            | 14,21       | 16,71  | 85                                         |
| financiële instellingen            | 17,08       | 25,20  | 68                                         |
| zakelijke dienstverlening          | 14,52       | 19,24  | 75                                         |
| openbaar bestuur                   | 18,08       | 21,17  | 85                                         |
| onderwijs                          | 18,64       | 22,69  | 82                                         |
| gezondheids- en welzijnszorg       | 16,03       | 21,95  | 73                                         |
| cultuur en overige dienstverlening | 14,24       | 18,12  | 79                                         |

a Bruto-uurloon exclusief bijzondere beloningen.

Bron: CBS (Enquête werkgelegenheid en lonen '02)

### Gecorrigeerde en ongecorrigeerde beloningsverschillen

Het kabinet streeft ernaar om het beloningsverschil tussen vrouwen en mannen te verminderen. Ter ondersteuning van dit beleid rapporteert de Arbeidsinspectie sinds 1993 over de omvang van het beloningsverschil. Aangezien een deel van het verschil in bruto-uurloon is toe te schrijven aan verschillen in achtergrondkenmerken van vrouwen en mannen, worden in deze rapporten naast de feitelijke verschillen in uurloon (de *ongecorrigeerde* beloningsverschillen) ook de verschillen weergegeven na correctie voor een deel van deze achtergrondkenmerken (de *gecorrigeerde* beloningsverschillen).<sup>3</sup>

Zowel in 2000 als in 2002 is het aantal variabelen waarvoor wordt gecorrigeerd aangepast. Alhoewel de verschillende berekeningswijzen geen grote invloed hebben op de uitkomsten, is het uitzetten van een tijdreeks vanaf 1993 niet zinvol. Daarom wordt de aandacht gericht op de ontwikkelingen in de periode 2000-2002 en worden cijfers gebruikt die volgens eenzelfde systematiek zijn berekend.

Na correctie voor achtergrondkenmerken blijkt het beloningsverschil tussen mannen en vrouwen in het bedrijfsleven 7%. In de periode 2000-2002 is dit *gecorrigeerde* beloningsverschil niet kleiner geworden (Hoeben en Venema 2004). Ook in de vorige editie van de Emancipatiemonitor werd geconstateerd dat dit gecorrigeerde

verschil in de periode 1996-2000 ongeveer gelijk is gebleven. In de periode 2000-2002 is het ongecorrigeerde verschil ook ongeveer gelijkgebleven. Een gunstige uitzondering vormt de overige dienstverlening, waar het verschil in beloning is afgenomen. In de industrie en handel is het verschil echter juist toegenomen. Het gecorrigeerde beloningsverschil bij de overheid is 3%, beduidend lager dus dan in het bedrijfsleven. Maar ook dit verschil is in de periode 2000-2002 niet afgenomen. In het onderwijs is het verschil zelfs iets toegenomen.

**Tabel 6.6 Ongecorrigeerde en gecorrigeerde beloningsverschillen tussen mannen en vrouwen in bedrijfsleven en overheid, 2000 en 2002 (in procenten)**

|                                       | ongecorrigeerd |      | gecorrigeerd |      | verschil <sup>a</sup> |
|---------------------------------------|----------------|------|--------------|------|-----------------------|
|                                       | 2000           | 2002 | 2000         | 2002 |                       |
| bedrijfsleven                         |                |      |              |      |                       |
| landbouw en visserij                  | -14            | -20  | -4           | -8   | ns                    |
| industrie                             | -22            | -22  | -6           | -7   | s                     |
| bouw                                  | -16            | -17  | -13          | -9   | ns                    |
| handel                                | -30            | -28  | -6           | -9   | s                     |
| horeca                                | -22            | -11  | -3           | -4   | ns                    |
| transport                             | -20            | -13  | -7           | -5   | ns                    |
| zakelijke dienstverlening             | -28            | -31  | -7           | -8   | ns                    |
| gezondheids- en welzijnszorg          | -29            | -25  | -6           | -5   | ns                    |
| overige dienstverlening               | -25            | -22  | -7           | -3   | s                     |
| totaal bedrijfsleven                  | -23            | -22  | -7           | -7   |                       |
| overheid                              |                |      |              |      |                       |
| rijk                                  | -19            | -19  | -3           | -3   | ns                    |
| onderwijs                             | -18            | -18  | -3           | -4   | s                     |
| rechterlijke macht                    | -15            | -15  | -3           | -3   | ns                    |
| defensie burgerpersoneel <sup>b</sup> | -12            | -13  | -1           | -3   | ns                    |
| totaal overheid                       | -15            | -14  | -3           | -3   |                       |

a 's' betekent dat de gecorrigeerde beloningsverschillen in 2000 en 2002 significant van elkaar afwijken, 'ns' betekent dat de gecorrigeerde beloningsverschillen niet significant van elkaar afwijken op een 95%-betrouwbaarheidsniveau (er is geen sprake van een meetbaar effect op dit betrouwbaarheidsniveau).

b Defensie militair personeel is buiten beschouwing gelaten, wegens het ontbreken van de variabele 'dienstjaren'.

Bron: Hoeben en Venema (2004: 210-211)

## 6.4 Vrouwen en lage inkomens

### Huishoudens met een laag inkomen

In 2001 behoorde 26% van de eenoudergezinnen met een vrouwelijke ouder tot de lage inkomens. Bij de alleenstaanden zijn vrouwen slechter af dan mannen. Van de alleenstaande vrouwen in 2001 had 18% een laag inkomen, tegen 14% bij de mannen.

Tussen 1995 en 2001 is het percentage lage inkomens gedaald, zowel bij alleenstaanden als bij eenoudergezinnen en zowel bij mannen als bij vrouwen. Doordat vrouwen een groot aandeel hebben in de eenoudergezinnen en alleenstaanden, hebben meer vrouwen dan mannen geprofiteerd van deze ontwikkeling.

**Tabel 6.7 Huishoudens met een laag inkomen,<sup>a</sup> naar huishoudenssamenstelling, 1990-2001 (in procenten en absolute aantallen)**

|                                         | percentage met laag inkomen |      |                   | aantal met laag inkomen (x 1000) |      |                   |
|-----------------------------------------|-----------------------------|------|-------------------|----------------------------------|------|-------------------|
|                                         | 1990                        | 1995 | 2001 <sup>b</sup> | 1990                             | 1995 | 2001 <sup>b</sup> |
| alleenstaande                           |                             |      |                   |                                  |      |                   |
| vrouw                                   | 30                          | 31   | 18                | 293                              | 326  | 209               |
| man                                     | 21                          | 21   | 15                | 143                              | 172  | 130               |
| eenoudergezin met minderjarige kinderen |                             |      | 22                |                                  |      | 86                |
| wv. vrouwelijke ouder                   | 63                          | 66   | 26                | 96                               | 132  | 82                |
| (echt)paar met minderjarige kinderen    | 10                          | 9    | 6                 | 151                              | 144  | 113               |
| (echt)paar zonder minderjarige kinderen | 7                           | 7    | 5                 | 150                              | 151  | 88                |
| overige huishoudens                     | 8                           | 10   | 6                 | 17                               | 20   | 11                |
| totaal                                  | 15                          | 16   | 10                | 857                              | 953  | 637               |

a Studentenhuishoudens en huishoudens met slechts een gedeelte van het jaar inkomen worden buiten beschouwing gelaten.

b Voorlopige cijfers. Gegevens over 2001 zijn als gevolg van revisie van de inkomensstatistieken niet geheel vergelijkbaar met uitkomsten van eerdere jaren.

Bron: CBS (Inkomenspanelonderzoek '90-'01)

Onder de huishoudens met voornamelijk inkomen uit betaald werk komen lage inkomens veel minder vaak voor dan onder andere huishoudens. Van de alleenstaanden en alleenstaande ouders met betaald werk hebben vrouwen het vaakst een laag inkomen. Bij de alleenstaanden zonder betaald werk hebben juist mannen relatief vaker een laag inkomen dan vrouwen.

Alleenstaande moeders zonder betaald werk hebben het grootste aandeel lage inkomens: in 2000 had 70% van hen een laag inkomen. Alleenstaande moeders zonder betaald werk zijn ook het vaakst langdurig aangewezen op een laag inkomen.

**Tabel 6.8 Huishoudens met (langdurig) laag inkomen,<sup>a</sup> naar belangrijkste inkomensbron van het hoofd en huishoudsamenstelling, 2000 (in procenten)**

|                                         | betaald werk |                        | overig       |                        | totaal       |                        |
|-----------------------------------------|--------------|------------------------|--------------|------------------------|--------------|------------------------|
|                                         | laag inkomen | langdurig laag inkomen | laag inkomen | langdurig laag inkomen | laag inkomen | langdurig laag inkomen |
| alleenstaande                           |              |                        |              |                        |              |                        |
| vrouw                                   | 10           | 1                      | 30           | 20                     | 24           | 14                     |
| man                                     | 8            | 1                      | 32           | 14                     | 17           | 6                      |
| eenoudergezin met minderjarige kinderen | 22           | 5                      | 67           | 28                     | 44           | 16                     |
| wv. vrouwelijke ouder                   | 26           | 6                      | 70           | 29                     | 48           | 18                     |
| (echt)paar met minderjarige kinderen    | 4            | 1                      | 21           | 6                      | 7            | 2                      |
| (echt)paar zonder minderjarige kinderen | 3            | 0                      | 8            | 3                      | 5            | 2                      |
| overig huishouden                       | 7            | 2                      | 9            | 3                      | 8            | 2                      |
| totaal                                  | 6            | 1                      | 21           | 10                     | 12           | 5                      |

a Studentenhuishoudens en huishoudens met slechts een gedeelte van het jaar inkomen worden buiten beschouwing gelaten.

Bron: CBS (Inkomenspanelonderzoek '00)

### Personen met een (langdurig) laag inkomen

De meerderheid van de personen in huishoudens met een laag inkomen is vrouw. De ontwikkeling van het aandeel vrouwen onder de lage inkomens in de bevolking, geeft een indicatie van de feminisering van armoede. Het aandeel vrouwen in de huishoudens met een laag inkomen was in de periode 1990-2000 voortdurend 57%. Het aantal vrouwen in deze huishoudens is tot 1994 toegenomen en is daarna weer gedaald tot 844.000 in 2000.

**Tabel 6.9 Personen in huishoudens met een (langdurig) laag inkomen,<sup>a</sup> 1990-2001 (in procenten en absolute aantallen)**

|                   | personen in huishoudens met een laag inkomen |                         | personen in huishoudens met een langdurig laag inkomen |                         |
|-------------------|----------------------------------------------|-------------------------|--------------------------------------------------------|-------------------------|
|                   | aandeel vrouwen (%)                          | aantal vrouwen (x 1000) | aandeel vrouwen (%)                                    | aantal vrouwen (x 1000) |
| 1990              | 57,1                                         | 973                     | .                                                      | .                       |
| 1991              | 57,0                                         | 1002                    | .                                                      | .                       |
| 1992              | 56,9                                         | 1000                    | 61,7                                                   | 430                     |
| 1993              | 56,6                                         | 1033                    | 61,5                                                   | 436                     |
| 1994              | 56,9                                         | 1099                    | 61,2                                                   | 451                     |
| 1995              | 57,2                                         | 1065                    | 61,4                                                   | 464                     |
| 1996              | 57,0                                         | 1069                    | 61,6                                                   | 471                     |
| 1997              | 56,7                                         | 1031                    | 62,1                                                   | 468                     |
| 1998              | 56,5                                         | 941                     | 61,8                                                   | 421                     |
| 1999              | 57,1                                         | 916                     | 62,0                                                   | 392                     |
| 2000              | 57,0                                         | 844                     | 62,6                                                   | 357                     |
| 2001 <sup>b</sup> | 55,4                                         | 704                     |                                                        |                         |

a Studentenhuishoudens en huishoudens met slechts een gedeelte van het jaar inkomen worden buiten beschouwing gelaten.

b Voorlopige cijfers. Gegevens over 2001 zijn als gevolg van revisie van de inkomensstatistieken niet geheel vergelijkbaar met uitkomsten van eerdere jaren.

Bron: CBS (Inkomenspanelonderzoek '90-'01)

In 2000 maakte 4% van de bevolking deel uit van een huishouden dat al vier jaar of langer van een laag inkomen moet rondkomen. Van deze personen was 63% vrouw. Dat is vooral een gevolg van de ongunstige inkomenssituatie van veel oudere vrouwen. In 2000 woonde 11% van de vrouwen van 65 jaar in een huishouden met een langdurig laag inkomen; van de mannen in deze leeftijdsgroep gold dat slechts voor 4%.

**Tabel 6.10 Personen in een huishouden met een langdurig laag inkomen<sup>a</sup>, naar sociaal-economische categorie van het hoofd en leeftijd, 2000 (in procenten)**

|            | actief | totaal | niet-actief                      |                     |                    | totale bevolking |
|------------|--------|--------|----------------------------------|---------------------|--------------------|------------------|
|            |        |        | bijstands-ontvanger <sup>b</sup> | arbeids-ongeschikte | pensioen-ontvanger |                  |
| vrouwen    |        |        |                                  |                     |                    |                  |
| < 25 jaar  | 1      | 20     | 31                               | 11                  | 3                  | 4                |
| 25-64 jaar | 1      | 13     | 31                               | 11                  | 3                  | 4                |
| ≥ 65 jaar  | 1      | 11     | 29                               | 5                   | 11                 | 11               |
| totaal     | 1      | 13     | 31                               | 11                  | 8                  | 5                |
| mannen     |        |        |                                  |                     |                    |                  |
| < 25 jaar  | 1      | 18     | 29                               | 10                  | 3                  | 3                |
| 25-64 jaar | 1      | 10     | 26                               | 10                  | 1                  | 2                |
| ≥ 65 jaar  | 2      | 4      | 23                               | 2                   | 4                  | 4                |
| totaal     | 1      | 9      | 27                               | 10                  | 3                  | 3                |

a Studentenhuishoudens en huishoudens met slechts een gedeelte van het jaar inkomen worden buiten beschouwing gelaten.

b Inclusief ontvangers werkloosheidsuitkering.

Bron: CBS (Inkomenspanelonderzoek '00)

### Allochtonen met een laag inkomen

Allochtone huishoudens behoren relatief vaak tot de lage inkomens. Dit geldt vooral voor de niet-westerse allochtonen. Alleenstaande vrouwen en alleenstaande moeders hebben ook bij de allochtonen vaker dan gemiddeld een laag inkomen. Alleenstaande niet-westerse allochtone moeders verkeren in de slechtste positie; 55% van hen heeft een laag inkomen, en 22% heeft dat al minstens vier jaar lang.

**Tabel 6.11 Huishoudens met een (langdurig) laag inkomen,<sup>a</sup> naar herkomstgroepering van het hoofd, 2000 (in procenten)**

|                                              | <b>totaal</b> | <b>autoch-<br/>tonen</b> | <b>wes-<br/>terse<br/>alloch-<br/>tonen</b> | <b>niet-<br/>wes-<br/>terse<br/>alloch-<br/>tonen</b> | <b>Turken</b> | <b>Marok-<br/>kanen</b> | <b>Surina-<br/>mers</b> | <b>Antil-<br/>lianen</b> |
|----------------------------------------------|---------------|--------------------------|---------------------------------------------|-------------------------------------------------------|---------------|-------------------------|-------------------------|--------------------------|
| <i>percentage met een laag inkomen</i>       |               |                          |                                             |                                                       |               |                         |                         |                          |
| alleenstaande                                | 20            | 19                       | 24                                          | 39                                                    | 42            | 31                      | 40                      | 38                       |
| vrouw                                        | 24            | 22                       | 28                                          | 45                                                    | .             | .                       | 47                      | .                        |
| man                                          | 17            | 14                       | 19                                          | 36                                                    | 32            | 34                      | 35                      | .                        |
| eenoudergezin met minderjarige kinderen      | 44            | 40                       | 44                                          | 54                                                    | .             | .                       | 36                      | .                        |
| ww. vrouwelijke ouder                        | 48            | 45                       | 50                                          | 55                                                    | .             | .                       | 37                      | .                        |
| <i>percentage met langdurig laag inkomen</i> |               |                          |                                             |                                                       |               |                         |                         |                          |
| alleenstaande                                | 11            | 10                       | 12                                          | 13                                                    | 10            | 9                       | 19                      | 13                       |
| vrouw                                        | 14            | 14                       | 16                                          | 20                                                    | .             | .                       | 30                      | .                        |
| man                                          | 6             | 6                        | 8                                           | 10                                                    | 7             | 13                      | 12                      | .                        |
| eenoudergezin met minderjarige kinderen      | 16            | 14                       | 18                                          | 22                                                    | .             | .                       | 16                      | .                        |
| ww. vrouwelijke ouder                        | 18            | 15                       | 21                                          | 22                                                    | .             | .                       | 17                      | .                        |

a Studentenhuishoudens en huishoudens met slechts een gedeelte van het jaar inkomen worden buiten beschouwing gelaten.

Bron: CBS (Inkomenspanelonderzoek '00)

### Een Europese vergelijking

In 2001 had 14% van de inwoners van de Europese Unie een inkomen onder de internationaal gebruikelijke relatieve-armoedegrens. Hun inkomen bedroeg minder dan 60% van het doorsnee inkomen in hun land. Nederland had in 2001 een armoedepercentage van 11%. Ons land maakte daarmee deel uit van de groep landen met weinig relatieve armoede. Daartoe behoorden ook Denemarken, Duitsland, Finland, Zweden, Luxemburg, Oostenrijk en België.

Ook kende Nederland in 2001 verhoudingsgewijs weinig langdurige armoede. Nederland, Denemarken, Duitsland, Oostenrijk, Finland en België hadden volgens het internationale criterium het laagste aandeel mensen dat langdurig arm was: 4% à 6%. De langdurige armoede was vooral hoog in Griekenland, Portugal en Italië.

De internationale relatieve-armoedegrens wijkt af van het begrip 'lage inkomens' zoals dat eerder in dit hoofdstuk is gehanteerd; de verschillen in armoede tussen vrouwen en mannen vallen grotendeels weg als uitgegaan wordt van relatieve armoede.

**Tabel 6.12 Relatieve en langdurige armoede in de Europese Unie, 16-64-jarigen, 2001 (in procenten)**

|                     | relatieve armoede <sup>a</sup> |        | langdurige armoede <sup>b</sup> |        |
|---------------------|--------------------------------|--------|---------------------------------|--------|
|                     | vrouwen                        | mannen | vrouwen                         | mannen |
| België              | 12                             | 9      | 6                               | 4      |
| Denemarken          | 9                              | 8      | 3                               | 4      |
| Duitsland           | 11                             | 9      | 6                               | 6      |
| Griekenland         | 18                             | 16     | 12                              | 10     |
| Spanje              | 18                             | 15     | 10                              | 9      |
| Frankrijk           | 14                             | 13     | 7                               | 7      |
| Ierland             | 16                             | 15     | 10                              | 9      |
| Italië              | 19                             | 18     | 13                              | 11     |
| Luxemburg           | 12                             | 12     | 8                               | 9      |
| Nederland           | 11                             | 11     | 5                               | 5      |
| Oostenrijk          | 10                             | 8      | 5                               | 4      |
| Portugal            | 15                             | 17     | 10                              | 12     |
| Finland             | 11                             | 10     | 5                               | 4      |
| Zweden              | 10                             | 11     |                                 |        |
| Verenigd Koninkrijk | 15                             | 11     | 8                               | 5      |
| EU 15               | 14                             | 13     | 8                               | 7      |

a Personen in een huishouden waarvan het gestandaardiseerde huishoudensinkomen beneden 60% van het mediane inkomen ligt.

b In huidig jaar en minimaal twee van de drie voorafgaande jaren sprake van relatieve armoede.

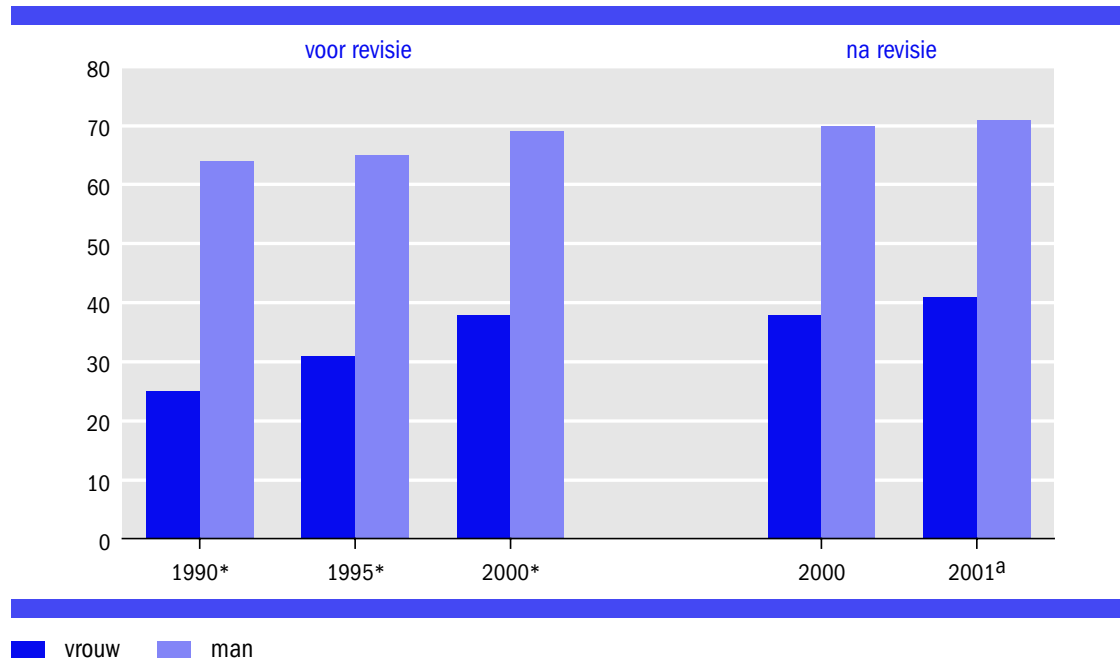
Bron: Eurostat (New Cronos)

## 6.5 Economische zelfstandigheid

Een van de doelstellingen van het emancipatiebeleid is het bevorderen van de economische zelfstandigheid van individuen. Iemand is economisch zelfstandig wanneer hij of zij 70% van het nettominimumloon verdient. Dit is het bijstandsniveau van een alleenstaande. Het gaat hierbij om inkomsten uit arbeid en winst uit onderneming. Uitkeringen dragen dus niet bij aan economische zelfstandigheid. De doelstelling van het ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid is dat in 2010 minstens 60% van de vrouwen van 15-64 jaar economisch zelfstandig is.

In 2001 was 41% van de vrouwen van 15-64 jaar economisch zelfstandig.<sup>4</sup> Daarmee is het aandeel economisch zelfstandige vrouwen verder toegenomen: in 2000 was 38% van de vrouwen economisch zelfstandig. Toen in 2001 het nieuwe belastingstelsel van kracht werd, betekende dit voor werknemers met een inkomen rond het minimum een aanzienlijke verlaging van hun premie- en belastingverplichting. Dit had tot gevolg dat om 70% van het nettominimumloon te verdienen, werknemers in 2001 gemiddeld zo'n 4% minder brutoloon hoefden te verdienen dan in 2000. De belastingherziening heeft er dus toe bijgedragen dat het aandeel economisch zelfstandigen is gestegen.

**Figuur 6.5 Economisch zelfstandigen, vrouwen en mannen van 15-64 jaar, 1990-2001 (in procenten)**



a Gegevens voor revisie van de inkomensstatistieken. Deze gegevens zijn niet geheel vergelijkbaar met gegevens na revisie.  
b Voorlopige cijfers.

Bron: CBS (Inkomenspanelonderzoek '90-'01)

Het hoogste aandeel economisch zelfstandigen is te vinden in de leeftijdsgroep 25-35-jarigen. Bijna twee derde van de vrouwen in deze leeftijd was in 2001 economisch zelfstandig. Het aandeel economisch zelfstandige vrouwen van 25-34 jaar is in de periode 1990-2001 met 23 procentpunten toegenomen. In de oudere leeftijdsklassen is het aandeel economisch zelfstandige vrouwen zelfs ruim verdubbeld in dezelfde periode.

Voor alle leeftijdsgroepen geldt dat mannen vaker economisch zelfstandig zijn dan vrouwen. Ook bij de mannen is het aandeel economisch zelfstandigen toegenomen, maar in mindere mate dan bij de vrouwen. Ruim zeven op de tien mannen hadden in 2001 inkomsten uit arbeid op minstens bijstandsniveau.

**Tabel 6.13 Aandeel economisch zelfstandigen, vrouwen en mannen van 15-64 jaar, naar leeftijd, 1990-2001 (in procenten)**

|            | vrouwen           |                   |      |                   | mannen            |                   |      |                   |
|------------|-------------------|-------------------|------|-------------------|-------------------|-------------------|------|-------------------|
|            | 1990 <sup>a</sup> | 1995 <sup>a</sup> | 2000 | 2001 <sup>b</sup> | 1990 <sup>a</sup> | 1995 <sup>a</sup> | 2000 | 2001 <sup>b</sup> |
| 15-24 jaar | 22                | 19                | 21   | 23                | 25                | 22                | 27   | 29                |
| 25-34 jaar | 40                | 50                | 59   | 63                | 81                | 80                | 85   | 86                |
| 35-44 jaar | 26                | 36                | 45   | 49                | 85                | 85                | 88   | 88                |
| 45-54 jaar | 20                | 30                | 38   | 43                | 79                | 80                | 84   | 84                |
| 55-64 jaar | 7                 | 9                 | 15   | 18                | 44                | 43                | 51   | 54                |
| totaal     | 25                | 31                | 38   | 41                | 64                | 65                | 70   | 71                |

a Gegevens van voor de revisie van de inkomensstatistieken. Deze gegevens zijn niet geheel vergelijkbaar met de gegevens vanaf 2000.

b Voorlopige cijfers.

Bron: CBS (Inkomenspanelonderzoek '90-'01)

Niet-westerse allochtonen zijn minder vaak economisch zelfstandig dan autochtonen; van de niet-westers allochtone vrouwen was 30% economisch zelfstandig in 2001. Met name onder de Turkse en Marokkaanse vrouwen is het aandeel economisch zelfstandigen laag. Het aandeel economisch zelfstandige Surinaamse en Antilliaanse vrouwen is vergelijkbaar met het aandeel onder autochtone vrouwen.

**Tabel 6.14 Aandeel economisch zelfstandigen, vrouwen en mannen van 15-64 jaar, naar herkomstgroepering, 2001<sup>a</sup> (in procenten)**

|                           | vrouwen | mannen |
|---------------------------|---------|--------|
| autochtonen               | 43      | 74     |
| westerse allochtonen      | 40      | 67     |
| niet-westerse allochtonen | 30      | 51     |
| w.o.                      |         |        |
| Surinamers                | 47      | 60     |
| Antillianen/Arubanen      | 38      | 50     |
| Turken                    | 20      | 52     |
| Marokkanen                | 20      | 44     |
| totaal                    | 41      | 71     |

a Voorlopige cijfers.

Bron: CBS (Inkomenspanelonderzoek '01)

Ruim de helft van de alleenstaande vrouwen was in 2001 economisch zelfstandig. Bij samenwonende of gehuwde vrouwen met drie of meer kinderen is het percentage economisch zelfstandigen het laagst. In de loop van de jaren negentig zijn met name vrouwen met minderjarige kinderen in toenemende mate economisch zelfstandig geworden. Van de alleenstaande moeders was 41% economisch zelfstandig in 2001.